

zarez

DVOTJEDNIK ZA KULTURNA
I DRUŠTVENA ZBIVANJA
Zagreb, 5. srpnja 2012., godište XIV, broj 338-39

B. POSTNIKOV: LJETO NA ZEMLJI
MALI ZAREZ: SANA PERIĆ
TEMAT: MIGRANTSKI RAD

12 kn (HR), 2,5 km (BIH), €1,6 (SLO)

LJETO NA ZEMLJI

O klimatološkim opsesijama domaćih medija

Boris Postnikov

Hrvatski mediji došli su nedavno do spektakularnog otkrića da temperature ljeti rastu.

To je, možda, mali korak za meteorologiju, ali zato je velik za njihovu uređivačku politiku: najnoviji trijumf istraživačkog novinarstva okrunjen je nizom odgovarajuće uravnoteženih naslova, poput: "Danas će biti pakleno!". Ili: "Dolazi novi toplotni udar!". Ili: "Pripremite se za ekstremne vrućine!"... Malo poznat podatak da je ljeto toplije od ostatka godine predstavljen je tako javnosti u formi bliskoj pouzdanoj najavi Armagedona, a problem proverbijalne sezone kiselih krastavaca, star koliko i masovni mediji, riješen je ingenioznom logičkom piruetom oko osi suspendiranog razuma: ako je ljeto doba bez značajnih tema, zašto najznačajnijom temom ne bismo proglasili činjenicu da je ljeto? U popratnoj medicinskoj ekspertizi upoznati smo, među ostalim, s recentnim znanstvenim uvidima da jako sunce može izazvati sunčanicu, da starije osobe teže podnose visoke temperature i da je ljeti poželjno piti više tekućine nego inače, pa je cijeli ovaj sezonski pogon za diskurzivnu proizvodnju panike naposljetku konstruirao idealtipski narativ suvremenih, deklarativno postideoloških, apolitično-apokaliptičnih medija: ponudio je temu koja nas se svih tiče, oko koje ćemo se svi manje ili više složiti i čiji senzacionalistički plasman nudi dobrodošao, prigodno destilirani prikaz permanentne izvanredne situacije.

VITEZOVI OTUŽNOG MEDIJSKOG LIKA Fokusiranost domaćih novinarskih i uredničkih snaga na klimatska pitanja nije, međutim, stala na evidencijama meteorološko-medicinskih očitosti. Osim tropske ljetne klime, naime, ovih ih dana iznova zanima i ledeni dah druge, kudikamo opasnije: Hrvatsku, doznajemo u nizu reportaža objavljenih mahom u najnotornijem domaćem dnevnom listu, i dalje paralizira bauk famozne antipoduzetničke klime.

Serijal dirljivo nazvan "Potresne ispovijesti hrvatskih poduzetnika" donio nam je, tako, frapantne priče nerealiziranih *entrepreneura*, posustalih Don Quijotea maloga poduzetništva, koje su iz sedla izbacili nemilosrdni udarci teških krila goleme vjetrenjače državne birokracije: parafiskalni nameti, porezi i prirezi, kazne i dadžbine...

Moralnost je tih vitezova otužnog medijskog lika pritom oslikana nepristranim tonovima žurnalističke objektivnosti i neutralnosti: jedan samo "želi biti poduzetnik: dobar, pošten, bez prevare. Želi plaćati sve poreze, doprinose, želi imati kvalitetnu hranu, želi da mu gosti budu izuzetno zadovoljni, da radnici sretno dolaze na posao...". Ostali su "o svom poslu razmišljali 24 sata na dan, kao što to čini svaki poduzetnik. Pritom nisu imali radno vrijeme, jer vlastiti biznis traži te cijelog, a slobodan vikend, praznici pripadaju nekom drugom svijetu. Pritom su dali posao drugim ljudima, bavili se njihovim zahtjevima i navikama, prednostima i nedostacima, 'trčali' u nabavu robe, strepili od inspekcije (koja uvijek nešto nađe)...". Ali, eto, nije bilo dovoljno: sveprisutna, surova Država, doznajemo, u svojoj je drskosti išla toliko daleko da im je naplaćivala kazne za prekršaje, zatvarala lokale po isteku radnog vremena, tražila od poslodavaca da plaće i doprinose svojim radnicima isplaćuju već od prvog mjeseca zaposlenja, iako još nisu počeli ubirati profit. Ili, ukratko, činila sve ono što bi normalna država i trebala činiti svugdje, osim u bizarnim novinarskim beatifikacijama propalih poslovnjaka.

IDIOTSKA UPORNOST OTRCANOLOGEMAMA Zaključak je potom jasan: naši su poduzetnici "naprosto prisiljeni" da državu varaju i rade na crno, za što možda i snose kaznenu odgovornost, ali moralnu nipošto. Ovaj je suptilni poziv na anarho-kapitalistički malograđanski neposluh tako primjereno zaokružio neobičnu apologiju slobodnog tržišta, na kojem zasluge za uspjeh pripadaju isključivo poduzetnicima, dok su za njihov eventualni neuspjeh krivi svi ostali. Prvenstveno, naravno, država. Nevažno je što je vode političke elite koje o "antipoduzetničkoj klimi" govore jednako nadahnuto kao i najamna novinarska snaga i pritom čine sve da pokrenu odgovarajuće klimatske promjene. Nevažno je i što – čim napustimo razinu tendencioznih, personaliziranih "potresnih ispovijesti" i okrenemo se provjerenim podacima – doznajemo da zapravo živimo u jednoj od "najmanjih" i najjeftinijih europskih država. Nevažno, jer u medijskim je prikazima za državu rezervirana uloga slijepa i gluha prirodne sile posvećene isključivo gušenju dobro namjernih i poštenih poslovnih inicijativa.

Takav medijski narativ počiva na otrcanom ideologemu o jedinstvenim aberacijama nacionalne ekonomije. Priča je poznata: u Hrvatskoj (neo)liberalni kapitalizam, zapravo, nikada i nije zaživio, i svi gospodarski problemi s kojima se danas suočavamo stoga nipošto nisu njegova posljedica, nego će, naprotiv, biti riješeni tek kada ukinemo brojne koruptivne i birokratske zapreke vladavini slobodnotržišne logike. A da bi se takvu priču ispričalo, nepohodno je idiotskom upornošću ignorirati

cjelokupan globalni kontekst: već i letimičan pogled preko državnih granica otkrio bi, naime, da je epicentar aktualne ekonomske krize upravo tamo gdje su se pravila slobodnog tržišta najrigidnije provodila.

KLIMA I EKONOMSKO-POLITIČKI STATUS QUO Iako se na prvi pogled tako možda ne čini, obje su recentne klimatološke opsesije hrvatskih medija proizvod tog istog, provincijalnog sužavanja vidnog polja. Samo, dok se borba protiv antipoduzetničke klime razmeće glasnom i agresivnom propagandom, transformacija uobičajenih ljetnih vrućina u prvorzrednu medijsku senzaciju svoj ideološki rad obavlja diskretnim prešućivanjem. U njoj je, stoga, važnije ono što nije rečeno: manifestno apolitična, ona naturalizira medijski tretman klimatskih pitanja u ključu dobronamjernih savjeta o hidrataciji i izbjegavanju sunca između 12 i 17 sati, kako bi halabuka "toplotnih udara" i "paklenih vrućina" prikrla činjenicu sustavnog zane-marivanja one točke na kojoj se klimatske okolnosti, shvaćene nešto obuhvatnije od trodnevne prognoze Državnog hidrometeorološkog zavoda, presijecaju s politikom. Zato u domaćim *mainstream* medijima nismo mogli čitati ni slušati ništa o, recimo, nedavnom debaklu velikog samita Rio +20, debaklu koji, kako tvrdi George Monbiot, "označava, manje ili više, kraj multilateralnih napora za zaštitu biosfere". Zato, uostalom, ne možemo čitati ni slušati ništa o inicijativama koje propituju novije klimatske promjene, ali i prijetnju cijelom eko-sustavu, dovodeći ih u vezu s ekspanzionizmom kapitalističkog sistema i s imperativima ekonomskog rasta, umotanima u diskurzivni celofan politički korektnih zamisli "održivog razvoja".

Medijski je govor discipliniran i u njemu nema mjesta za preispitivanje zadanih žanrova: baš kao što rubrike sporta ili crne kronike implicitno depolitiziraju teme kojima se bave, tako i dobronamjerna upozorenja starijim osobama i srčanim bolesnicima unaprijed eliminiraju mogućnost da se o klimi progovori s onu stranu ekonomsko-političkog *statusa quo*. I tek taj tihi, diskretni, gotovo neprimjetni rad ideologije stvara mizanscenu "normalnosti" aktualnog stanja stvari, primjeren kasnijim glasnim propagandnim istupima profeta tržišnih sloboda. Kada se domaći mediji dohvate klimatologije, drugim riječima, igra je dvostruka: dok se čini da ih brinu užasi lokalnog zatopljenja, oni tek variraju teme globalnog zatopljenja. ■

Tekst je objavljen na portalu www.kulturpunkt.hr 2. srpnja 2012.

Suptilni poziv na anarho-kapitalistički malograđanski neposluh primjereno je zaokružio neobičnu apologiju slobodnog tržišta, na kojem zasluge za uspjeh pripadaju isključivo poduzetnicima, dok su za njihov eventualni neuspjeh krivi svi ostali - prvenstveno, naravno, država

STIPE ŠUVAR DRUGI PUT MEĐU ŠKOLARCIMA

Nova prosvjetna vlast pokrenula je megaprojekt reforme obrazovnog sustava koji je već u okvirnim naznakama naišao na, zasad još nedovoljno glasno, negodovanje stručne i šire javnosti. Hoće li promjene opet biti skupi pucanj u prazno, jer nisu analitički pripremljene, za njih država nema novca, a nezadovoljni i potplaćeni učitelji ih ne žele?

Marijan Vogrinec

Hrvatska je opet na velikom školskom reformskom raskrižju, više ni obrazovni stručnjaci ne znaju kojem po redu. Jesu li građani pred novim kulturološkim šokom koji će u prvom naletu najzdravnije pogoditi blizu milijun školaraca i studenata, stotinjak tisuća učitelja i barem još dva milijuna majki, očeva i najbliže rodbine izravno zainteresirane za školsku sudbinu svojih obiteljskih uzdanica? Novi ministar znanosti, obrazovanja i sporta, vatreni riječki liječnik Željko Jovanović, već je prvih sati na toj dužnosti zaokupio pozornost javnosti žestokom nakanom o "isušivanju močvare" u nogometu, lekcijom jezikoslovcima (ne više *šport*, nego *sport!*) te bombastičnom ocjenom o tome da Hrvatskoj treba nova, drukčija škola. Sadašnjoj prokišnjava krov kao sito, a temelji su joj truli i raspadaju se. Jednostavno, kaže, treba izgraditi novu i zato se s vrhova prosvjetne vlasti diže velika reformska oluja! Poznato?

U okvirnim naznakama reformskih megazahvata, od kojih se bijedom izbežumljenim i nezaposlenim hrvatskim masama već počela lediti krv u žilama, ukidanje je zaključnih ocjena na polugodištu, revizija školskog gradiva i udžbenika, uvođenje građanskog odgoja i obrazovanja kao novog nastavnog predmeta, znanstveno utemeljenog zdravstvenog (spolnog) odgoja, informatike od prvog razreda pučke škole, primjena novih metoda poučavanja, školovanje za rad, a ne za burzu nezaposlenih, promjena upisnih kvota, ograničenje profesorskog radnog vijeka dobnom granicom do 65 godina, primjena tzv. Hrvatskog kvalifikacijskog okvira (HKO) sa zakonskom potporom i "europskom perspektivom"... Zbornicama nekih elitnih zagrebačkih gimnazija ovih se dana šaptom komentira nova reforma: "Neumrlji duh Stipe Šuvara drugi put među školarcima". Na medijskim portalima pak pošalica: ministar Jovanović ukida dosadašnji naziv *veliki odmor* u školama i uvodi novi – *stanka za užinu!*

UNIVERZALCI OPĆE PRAKSE Naraštaji su hrvatskih građana po razmjerima promjena i dalekosežno negativnim posljedicama zapamtili tzv. Šuvarovu reformu iz razdoblja od prije pola stoljeća (1974.–1984.), kojom su ukinute gimnazije, a iz radničke se škole moglo na fakultet. Iskusili su tu reformsku megalomaniju na vlastitoj koži, pohadajući tzv. šuvarice, razne centre za usmjereno obrazovanje, štrebajući "suvremeno gradivo" u novim nastavnim predmetima (TIPSS, teorija i praksa samoupravnog socijalizma, Osnove marksizma, ONO i DSZ, općenarodna obrana i društvena samozaštita). Mnogi tadašnji ključni reformatori bili su ključni i u promišljanju nekoliko sljedećih ništa uspješnijih reformi, pa i u Hrvatskoj poslije 1990. godine, kad su dali ključnu "znanstvenu i stručnu" osnovicu, recimo, za uvođenje vjeronauka u državne škole, reviziju povijesnih i udžbenika za hrvatski jezik i književnost, osebujno tumačenje spolnih orijentacija... Nezamjenjivi univerzalci pedagoške opće prakse bili su korisni i novoj vlasti kao i mnogi iz nekadašnjih službi represivnog, gospodarskog i upravljačkog aparata.

Ugledni profesor Učiteljskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu Milan Matijević prisjetio se, na margini jednog opatijskog stručnog skupa s petstotinjak prosvjetara, kako se i u novoj Hrvatskoj reformira školstvo. Gotovo navlas isto kao u Šuvarovo vrijeme, čak s nekim istim imenima! Skupu su, što je red i običaj u tako važnim prigodama, nazočili ključni reformatori: Ministar, Akademik i Suradnici. Pa, kaže Matijević:

"Ministar pohvalio dobru kooperativnost pedagoga i malo im laskao. Iskreno – nekima se to jako sviđjelo! Široke pedagoške mase klicale Akademiku i Ministru. Mnogi sliježu ramenima. Hrabriji upozoravaju da se reforma (unutarnja ili vanjska) ne radi tako. Kažu Ministru: 'U ovoj Vašoj reformi (koja to i jest i nije) nema pedagogije!'

'Dobro', kaže Ministar, 'tu ste vi – uključite se!' Neki bi, a neki ne žele. Kažu: 'Kasno je za pedagogiziranje. Do sada je ta Vaša reforma rađena po sustavu: moleri zidu, zidari prave prozore, tesari farbaju, a sad bi arhitekti trebali to preurediti u lijepu zgradu! Ne bu išlo' – pričali pedagozi, više po kuloarima negoli za govornicom".

Milijarde su otišle u vjetar iz džepova poreznih obveznika za plaćanje osobne i skupne megalomanije vojski podobnih nezalica, kojima su naraštaji djece svjesno ili nesvjesno služili tek kao pokusni miševi u skupom reformskom laboratoriju. Otkako se Kukuriku vlast uselila u Hrvatski sabor i Banske dvore, verbalni reformski vergl opet je zatutnjao punom snagom jer, dabome, recesijsku Hrvatsku izvući će iz razvojnoga gliba oni koji, tvrde, to žele i znaju.

REFORMA PO PRAŠNJAVOM RECEPTU Agilni prosvjetni ministar odmah je zasukao rukave, temeljito pretumbao svoj resor, brzo se okružio desnim i lijevim rukama od povjerenja i prilično se bučno bacio na posao. U toj brzini, osobito kad čovjek baš i ne poznaje ono o čemu želi odlučivati, dakako, pogreške su neizbježne. Zato se ministru brzopotezno omakla negativna ocjena valjanosti ovogodišnjih testova iz hrvatskog jezika i književnosti na državnoj maturi i još brža prijetnja "smjenama odgovornih". Kad su ga rezultati ispita demantirali (što su prethodno radile njegove desne i lijeve ruke?), pokolebano je prešao preko svega. Do neke druge prigode koju, vjerojatno, neće trebati dugo čekati, jer se hrvatski reformski *new deal* upravo zahuktava.

Je li to uistinu reforma po već debelo prašinom zapretanom receptu Stipe Šuvara, davnog Jovanovićevog prethodnika iz iste (sada reformirane) partije i iste ministarske

OZBILJNE REFORME ŠKOLSTVA NE RADE SE U MANDATU JEDNE VLADE NEGO U DUŽEM RAZDOBLJU, NE RADE SE BEZ PRETHODNIH DUBINSKIH ANALITIČKIH PROMIŠLJANJA NI BEZ NEOPHODNOG DRUŠTVENOG I POLITIČKOG KONSENZUSA O PROMJENAMA. TI UVJETI SADA NISU ZADOVOLJENI

fotelje? Član najužeg državnog i partijskog rukovodstva bivše SFR Jugoslavije i tadašnje SR Hrvatske istom je porukom javnosti i s gotovo istom logistikom (sindikati, akademska zajednica, strukovne agencije, poslodavci...) krenuo u veliku avanturu koja se po zlu spominje i danas. I svi Šuvarovi nasljednici s većim reformskim ambicijama istim su si njegovim pokličem krčili put do slave: "Ništa u školstvu ne valja, moramo mijenjati u skladu s izazovima modernog vremena, ukorak s Europom i u skladu s potrebama rada!" Potom su reformatori masno zarađivali na neumornom bacanju drvla i kamenja na "loše školstvo" koje su – gle amnezije! – sami skupo prodali državi kao

**JOVANOVIĆEV OPTIMIZAM
SADRŽI I KRUPNU NEISTINU ILI
SAMO NEZNANJE: OVO NIJE PRVI
PUT, KAKO TVRDI, DA SE IDE
U REFORMU “SAGLEDAVAJUĆI
SVE RAZINE OBRAZOVANJA
U CJELINI”. TO JE JOŠ NA
PRIJELAZU U OSAMDESETE
GODINE PROŠLOG STOLJEĆA
ISTICAO STIPE ŠUVAR, A
POSLIJE OPETOVALI NJEGOVI
AGILNIJI NASLJEDNICI**

revolucionaran model za bolju budućnost. Hoće li tako biti i s ovom reformom?

“Hrvatski kvalifikacijski okvir ključni je reformski instrument koji će iz temelja promijeniti obrazovanje u Hrvatskoj, omogućiti usklađivanje obrazovnog sustava s potrebama tržišta rada te povećati socijalnu uključivost i zapošljivost. U razvoju reformi obrazovnog sustava prvi put se pristupa sagledavajući sve razine obrazovanja u cjelini”, istaknuo je Željko Jovanović u svom ministarstvu na predstavljanju Nacrta prijedloga zakona o HKO-u. Uvjeren je da će se HKO-om uspostaviti uvjeti za određivanje zanimanja, znanja i kompetencija svršenih učenika i studenata “potrebnih hrvatskom društvu za brži razvoj” pa škole i fakulteti više neće biti akumulacije burze rada, nego rasadnici mladih stručnjaka za koje će poslodavac znati kojim kompetencijama vladaju kad traže posao. Ta uvjerenja dijeli i Jovanovićev partner na projektu HKO-a Mirando Mrsić, ministar rada i mirovinskog sustava. Oni su upravo otvorili dvomjesečnu javnu raspravu koja treba završiti u kolovožu, a slijedi saborski postupak.

SMIJEŠNE FRAZE U OKRUTNOJ ZBILJI Je li u čarobnoj kugli prosvjetni ministar to vidio pa je unaprijed tako siguran da će HKO donijeti boljitak obrazovanju i uskladiti taj sustav s tržištem rada? Prvo, tako velik reformski zalogaj nije moguće progutati u jednom ministarskom mandatu, što potvrđuju sva iskustva, a Jovanović ne može znati ni hoće li svoj mandat odraditi do kraja, a kamoli hoće li imati prilike za još jedan. Drugo, ni svim ministrima u bivšoj državi i samostalnoj Hrvatskoj nije uspjelo uskladiti obrazovni sustav s potrebama rada, a imali su sigurnije izvore financiranja i jaču političku potporu – tržište i potrebe rada otišli su drumom, a škola šumom, pa su reforme zapele na bombastičnim proklamacijama. Ostala je šteta zbog ishitrenih pokusa, uzalud je ulupan grdni novac.

Socijalna uključivost i zapošljivost? Gotovo smiješne fraze u hrvatskoj zbilji, u kojoj Vladini krizni mađioničari Slavko Linić i Radimir Čačić smanjuju socijalna prava, zatvaraju tvornice i brodogradilišta, gase dnevne novine, obećavaju boljitak (ako) u nedoglednoj budućnosti, a pretrpavaju pučke kuhinje i burze rada armijom od izglednih četrsto tisuća nezaposlenih koncem godine. I, zastrašujući podatak, već sada je među 350 000 nezaposlenih (trenutno nešto više od tristo tisuća zbog sezonskog zapošljavanja) svaki drugi u naponu radne snage! I to trebaju riješiti dvojica, možda vrsnih, ali ipak – liječnika!?

Jovanovićev optimizam sadrži i krupnu neistinu ili samo neznanje: ovo nije prvi put, kako tvrdi, da se ide u reformu “sagledavajući sve razine obrazovanja u cjelini”. To je još na prijelazu u osamdesete godine prošlog stoljeća također isticao Stipe Šuvar, a poslije opetovali njegovi agilniji nasljednici. Primjerice, Koordinacijski odbor programskih savjeta Skupštine Saveza SIZ-ova za usmjereno obrazovanje SR Hrvatske je u ožujku 1985. godine zaključio: “Dosadašnjim programiranjem odgoja i obrazovanja u Hrvatskoj uspostavljeno je jedinstvo u sistemu od predškolskog odgoja do zajedničke odgojno-obrazovne osnove srednjeg usmjerenog školstva, pa je sada nužno ostvariti i jedinstveni pristup u programiranju općih i stručnih sadržaja u usmjerenom obrazovanju”.

Jovanović-Mrsićevom projektu o simbiozi obrazovanja i rada u razvojnoj ulozi, za razliku od Šuvarovog o “integraciji škole u udruženi rad”, beznažno su na putu prazna državna blagajna kao ključ u provedbenom logističkom lancu te vojska nezadovoljnih i potplaćenih učitelja, kojima pak

novi stanari Banskih dvora žučljivo prijete otkazivanjem kolektivnih ugovora, daljnjim stezanjem remena i smanjenjem mjesečnih prinadležnosti. Uz to, ministar Mrsić nepristojno i uvredljivo uspoređuje prava iz kolektivnih ugovora s rakom!

ŠTO S POSRNULOM HRVATSKOM? Ljudi, potrošili smo sve što se potrošiti moglo, pa i od budućih naraštaja, kritično je otvoren i premijer Zoran Milanović. Pa, kako onda prosvjetni ministar kani tako široko i duboko reformirati obrazovni sustav!? Kojim (ili čijim?) novcem? Valjda ne misli da se sve to može učiniti besplatno, kao što je najveći neuspješni reformator s ovih prostora davnih dana obmanjivao javnost u završnim odredbama novog zakona o osnovnom školstvu: “Ovaj zakon ne povlači nova sredstva”. A predviđena je izgradnja i dogradnja stotina novih škola, smanjenje broja učenika u razrednom odjelu, zapošljavanje novih učitelja, rasterećenje osnovaca i sve tako neke “sitnice” koje nedvojbeno poskupljuju sustav. Sad se ponavlja ista mantra, ali u drugom celofanu, a realnost je da prava, kvalitetna reforma obrazovanja nije moguća.

Pokazalo se u prvih pola godine da je Kukuriku vlast vještija u zatvaranju, nego u otvaranju radnih mjesta i da zapravo ne zna što bi s gospodarski posrnutom hrvatskom državom. U tim okolnostima moguće su tek neke kozmetičke promjene i kurikularno šminkanje za koje ne treba dodatnog novca, ali to se onda ne imenuje nadobudno reformom.

Kvalifikacije se, ističu predlagачi promjena, više ne bi određivale prema sadržajima koje se učilo u školama, nego prema rezultatu učenja, prema onom što školarac zna na kraju obrazovanja, pa se zato uvode standardi kvalifikacija. Standardi zanimanja iskazivat će pak kompetencije za određeno zanimanje. “Sektorska vijeća prepoznaju trendove na tržištu rada i daju preporuke Nacionalnom vijeću za razvoj ljudskih potencijala o upisnim kvotama, koje potom Ministarstvu donosi preporuke o upisnoj politici”, najavljuju reformatori. Osim pretjeranog birokratiziranja radnim tijelima (čiji rad treba platiti) koja će opet nešto pisati, pratiti, predlagati i obavljati druge neobvezne poslove, a sustav će ih službeno prikazivati ozbiljnim i važnim, tu je i potpuno neuređeno hrvatsko tržište rada, na kojem vladaju zakoni Divljeg zapada i robovlasnički diktati krupnog kapitala bez i trunke socijalne osjetljivosti. I sad će u tom neredu, o kojem još nema ni temeljitijih prethodnih analiza, nekakva vijeća, povjerenstva i slična tijela za zamagljivanje problema – “pratiti trendove” i nešto predlagati!? Kome to uopće treba i čemu koristi? Ni ono malo zdravih tvrtki u nas, kadrih ponekog još zaposliti, pojma nema u rovitim društvenim i političkim okolnostima kakvi su im to “ljudski potencijali” potrebni sutra i prekositra, a kamoli za četiri-pet ili osam do deset godina, kad će i u Hrvatskoj i u svijetu sve biti drukčije.

Valjda je zato na dnevnom redu i prijedlog o brzinskom stjecanju kvalifikacija: neformalnom (tečajevi) i informalnom (na radnom mjestu), jer očito tvrtke ne mogu čekati da im škole, sa zadržkom, isporuče zaposlenike za koje će se nakon godina izobrazbe ustanoviti da su nezapošljivi zbog zastarjelog i manjkavog znanja. Suvremene promjene na tržištu i u tehnologijama rada brže su od mogućnosti prilagodbe po prirodi tromog i kompliciranog obrazovnog sustava, a to mora odgovarajuće uvažiti svaka ozbiljnija reforma. Time postaje dvojbena i smisao uvođenje Registra HKO-a kao “sustava vođenja podataka o skupovima ishoda učenja” te standardima zanimanja i kvalifikacija.

FILM IZ REFORMSKE KINOTEKE Tvrdi da se obrazovni programi mogu razlikovati, ali je “cilj da imaju iste ishode učenja, čime se otvaraju vrata konkurenciji među obrazovnim institucijama i jača inovativnost u obrazovanju”. Hoće li HKO omogućiti integraciju struke, zanata, zanimanja i obrazovanja što se kani postići, teško je reći unaprijed, ali svi su izgledi da neće. Jer, kako promijeniti to što se tek oko šezdeset tisuća svršenih učenika strukovnih škola (manje od pedeset posto) godišnje uspije zaposliti na radnim mjestima na kojima mogu iskoristiti znanje iz škole? Sigurno ne samo time što će se stečene kvalifikacije upisivati u elektroničku, a ne više u papirnatu “sivu” radnu knjižicu.

Sva ta politički razgllašena skrb za potrebe rada, kao velika novost, zapravo je već viđen film također iz Šuvarove reformske kinoteke. Početkom osamdesetih godina prošlog stoljeća sva su tadašnja najvažnija prosvjetna tijela u Hrvatskoj raspravljala o “rasporedu općeg i stručnog gradiva od prvog do petog stupnja stručne sprema s ciljem da se ostavi više prostora za uvođenje mladih u struku, jer se time ide ususret potrebama udruženog rada i uvažavaju praktične potrebe i mogućnosti obrazovnih centara”. Zamijeni li se

terminologija iz pedagoške ropotarnice sadašnjom, suština ostaje manje-više ista, s istim izgledima za (ne)uspjeh i na obrazovnom i na općem društvenom planu. Šuvarova je reforma štancala svršene srednjoškolce koji su znali izraditi samo gornji, odnosno samo donji dio cipele, ali nijedan cijelu. To se već tada ismijavalo. Što će znati buduća mladež s ubrzanog tečaja ili izobrazbe na radnom mjestu?

Ozbiljne reforme školstva ne rade se u mandatu jedne vlade nego u dužem razdoblju, ne rade se bez prethodnih dubinskih analitičkih promišljanja ni bez neophodnog društvenog i političkog konsenzusa o promjenama. Ti uvjeti sada nisu zadovoljeni. Istaknuti prosvjetni stručnjaci Vedrana Spajić Vrkaš s Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i ravnatelj zagrebačke Privatne klasične gimnazije Zlatko Šešelj ovih su dana na tportal.hr iznijeli o tome vrlo respektabilna mišljenja. Najčešće i nije riječ o reformama školstva, zaključuje Spajić Vrkaš na osnovi svojih istraživanja, nego o neučinkovitim *ad hoc* promjenama i odlukama kratka vijeka: “Sve su te promjene rezultat i unutarnjih i vanjskih pritisaka, političkih i stranačkih ili, drugim riječima – vrlo su malo rezultat promišljene analize potreba djelovanja sustava, a više su dnevne odluke koje se vrlo brzo mijenjaju. Otkako su se počeli pojavljivati prvi materijali o stratezijskom razvoju ili reformama nije ih bilo moguće implementirati niti su uključivali adekvatne mehanizme praćenja i evaluacije promjena”. Zlatko Šešelj pak ističe da je sadašnji obrazovni sustav u Hrvatskoj zapravo “nedovršeni program” nastao nakon rušenja Šuvarove reforme. “Vratila se samo forma, ali ne i sadržaj. Umjesto da se stvari vrate sadržajno, problem sadržaja i metodologije ostao je do danas. To je posao koji treba ozbiljno raditi, a to se nikom ne dâ. Lakše je kupiti švedski ili singapurski model, jer oni su super, a to što te zemlje s Hrvatskom nemaju baš nikakvih doticajnih točaka, to nikog ne zanima. Najveći je problem što su svi duboko uvjereni kako negdje u svijetu postoji nekakav jednostavan i jeftin trik koji se može kupiti i koji će u roku od 24 sata Hrvatsku pretvoriti u zemlju Dembeliju u kojoj se neće morati učiti”, kazao je Šešelj tportal.hr, dodajući da bi takva škola imala samo dva nastavna predmeta te da bi njezini svršeni učenici postali “rentijeri na obali ili bi prodavali građevinsko zemljište pa uživali u visokim prihodima i ništa ne bi radili”.

UNAPRIJED IZGUBLJENA UTAKMICA To da mladež baš i ne voli raditi, nije teško zaključiti i bez dubokih znanstvenih istraživanja, jer je i škola nekim dijelom zaslužna za stjecanje neradnih navika, ne samo obitelj i društveno okruženje koje nudi kruha bez motike. Prema istraživanjima Milana Matijevića, djeca idu u školu 175 nastavnih dana: “U tim su danima opterećeni u osnovnoj školi zajedničkim nastavnim aktivnostima između 700 i 1000 nastavnih sati. Zadaće pišu ili uče još oko 350 sati. Djeca ne odlaze u školu 190 dana. Dakle, više od pola godine školske zgrade (objekti) su zaključane za učenike (subjekte)! Kad se sve to zbroji i oduzme, ispada da su nam djeca u školi tijekom godine oko jedne devetine ukupnog vremena. Ostatak spavaju, hodaju, landraju, love zjake...”.

Na skliskom igralištu obrazovnog sustava sve je protiv reformskog izbornika Željka Jovanovića, a politički je imperativ – dobiti utakmicu! S deprimiranim igračima koji posežu u muzeje ideja i u lošim uvjetima? Treba biti čudotvorac s nadnaravnim moćima, a takvih nema ni u novoj momčadi Banskih dvora. **E**

OBRANA JADRANKAMENA

Solidarno protiv kriminala

Dijana Čurković

Na sjevernoj strani Brača bijeli se pučiška vala, mramorna od kamenih zidova i kala. Ne tako davno čak su i krovovi bili bijeli, izradeni u Jadrankamenu. Većinu 20. stoljeća bilo je to najveće mjesto na Braču, nazivano i Bili Biser Jadrana, ali prilagodilo se vremenu pa mu se danas krovovi, a i stanovnici, crvene, a kamenolomu na pulti prijeti stečaj. Radnici ga svim silama pokušavaju spriječiti dok vlast pokazuje koliko je daleko spremna ići s represijom kada su u pitanju interesi kapitala. Bijelom biseru crno se piše.

Pučišća su utemeljena još u antici, a sam toponim dolazi od romanizma *puč* (< lat. *puteus*) "zdenac", koji je homofon riječima *puč* "rušenje vlasti, državni udar" i *puč* "dio lista kroz koji se regulira gubitak vode" u botaničkom leksiku, gdje je riječ ženskog roda. U 16. stoljeću, uslijed turskih i gusarskih napada, stanovništvo se periodično povlačilo u unutrašnjost, u današnji Gornji Humac i Praznice, koji pripadaju općini Pučišća pa su nešto više no ostatak Brača uključena u tragediju. Prošećete li niz valu, možda ćete prepoznati neku od renesansnih kamenih kula ili uočiti kakav barokni grb plemićkih obitelji uklesan na bijele fasade zbog kojih grupa autora rada *Bračko kamenarstvo i klesarske škole* Pučišća naziva Mekom Klesarstva. U nju ne hodočaste vjernici nego majstori, posebno nakon 1909. kada je utemeljena Klesarska škola te nakon 1956. kada je iz Selca centar Industrijske škole premješten u Pučišća. Na Braču je 11. svibnja 1906. registrirana Prva dalmatinska klesarska zadruga, a "nakon Drugog svjetskog rata osniva se poduzeće Brač, potom Industrija jadranskog kamena i mramora Split, pogoni Pučišća, Selca, Splitska, Trogir, Drniš" (*Bračko kamenarstvo i klesarske škole*). Iz tih je poduzeća izrastao Jadrankamen. Ovaj starac preživio je razne ratove i režime, ali nije bio dovoljno žilav za krizu 21. stoljeća. Neoliberalni kapitalizam uspio je rascijepiti bijelo srce Meke Klesarstva, a sve za profit smutljivaca i tajkunčina na čelu s nesportasem Brunom Orešarom.

UZORITI MONTER OREŠAR U BORBI ZA PRAVDU Borba za Jadrankamen teško se može svesti samo na borbu protiv jednog lika, isto kao što se teško može svesti na borbu samo za Jadrankamen. Najveći dioničar pučiškog starca ima svoje udjele i u Monteru i u Uzoru, splitskim firmama koje također duguju plaće svojim radnicima. Dok oni šute i trpe, gazda nakuplja "jeftine" nekretne široj svijeta i prijateljuje s mnogim političkim i estradnim celebovima. Malo biznisa, malo zabave, i lako u prelijevanju iz jedne firme u drugu pokoja kuna iscuri na devizni račun.

Zaposlenice Uzora pokušale su pravno djelovati po tom pitanju, no nisu doživjele ni presudu ni lijek. Upravo suprotno, Ljiljana Šučur, njihova sindikalna predstavica, naučila je što znači progovoriti o Orešarovim protuzakonitim radnjama, za koje je dokaze predala na više sudova diljem Hrvatske. Dobilila je sudenje za klevetu, na čija je dva ročišta morala putovati u Zagreb. Tužbe je podnosio sam Orešar, a optuženica je sva tri puta proglašena nedužnom.

Iako je naoko pravda pobijedila, stvarnost je daleko od pravedne. Pravedna pravda ne bi tražila od radnice koja je mjesecima

bez plaće da si plaća povratne karte do Zagreba! Možda bi suđenja održala u Splitu pa bi tajkun morao platiti put do sudnice. Možda bi reagirala na nepravednu, nepravnu i neljudsku neisplatu plaća. Možda zakone ne bi tumačila i provodila isključivo za interese kapitala. Možda. Netko je rekao "gdje počinje pravo, prestaje pravda" i bio je u pravu. Ipak, radnice žedne pravde solidarno su prikupile novac za put i barem tako podržale ženu koja je u njihovo ime objavila podatke o nepravilnostima u radu neoklevetanoga mogula. Napad na jednu prepoznale su kao napad na sve i nisu se dale razjediniti. Štoviše, umrežile su se s radnicima ostalih tvornica u raspadu: Jadrankamena, Montera, Dalmacijavina, Škvera i mnogih drugih. Zajedno počinju shvaćati, ali ne i prihvaćati, svoj položaj u društvu i, još važnije, pred zakonima.

REPRESIJA I PRAVO NA SAMO-OBRANU Mislim da bi bilo koga obuzeo strah kad bi stvarno bio svjestan svog položaja pred zakonima. Naša prava zakonski nam pripadaju, ali apsolutno nitko nam ih ne osigurava, već se za njih često moramo sami boriti. Radnici Jadrankamena počeli su davno, kada je podnesena prva kaznena prijava protiv Orešara. Desetljeće i pol kasnije ta prijava još uvijek u ladici čeka zastaru.

Hrvatskom pravnom sustavu rješavanje pitanja pronevjere više od 33 milijuna kuna nije toliko hitno koliko rješavanje pitanja neposlušnih radnika koji osporavaju sumnjivi stečaj, pokrenut na zahtjev uprave. Vlast se žuri stvar privesti kraju, čak i po cijenu slobode onih koji joj se protive. Sindikalci Jadrankamena više puta su privedeni, načelnik Mario Kaštelan (koji je otvorenim pismom pozvao Pučišćane da ne izlaze na referendum o njegovoj smjeni) sa suprugom i zaštitarima vulgarno i verbalno napada sve koji su na strani radnika, a jedan od najgorih činova novije hrvatskoj povijesti bio je policijski desant na Pučišća, izvršen 3. svibnja 2012., kad je dvjestotinjak specijalaca uz primjenu sile odvučlo sve koji su tadašnjem stečajnom upravitelju Ivi Bućanu priječili put u zgradu uprave Jadrankamena. Petnaestak radnika uhićenih za remećenje javnog reda i mira ubrzo je pušteno na slobodu, Bućan je podnio ostavku, a na njegovo mjesto došla je Anči Bašić. Ni nju radnici ne puštaju u prostorije Jadrankamena, a 20. lipnja oduzeli su joj i službeno vozilo, koje ne bi smjela voziti čak ni da je sam stečaj legitiman.

Mnogi su osudili način na koji su se radnici pobunili, jer smatraju da se nasilje mora izbjeći pod svaku cijenu. Međutim, kada se provodi sistemsko nasilje vlasti u interesu kapitala, bilo nad radnicima, bilo nad drugim društvenim skupinama, ti isti ne primjećuju ništa krivo. Ne razumiju glad, bijes ni provalu očaja iz nemoći pred golemim neprijateljem. Pitala bih moraliste bi li udarili nekoga

Hrvatskom pravnom sustavu rješavanje pitanja pronevjere više od 33 milijuna kuna nije toliko hitno koliko rješavanje pitanja neposlušnih radnika koji osporavaju sumnjivi stečaj

tko nasrne na njihovo dijete. Odgovorili bi "Možda", zato što nitko nije nasrnuo na njihov pomladak ovako kako se godinama nasrće na Jadrankamen, dijete Pučišća i svih Pučišćana. Oni svoju bebicu brane najmirnije što mogu.

ZLOČIN, KAZNA, FAŠIZAM I OTPOR Nakon zapljene automobila policija je ponovno došla na Brač, ovaj put s nešto manje specijalaca, i uhitila pet radnika, ali jednoga odmah pušta jer je uhićen greškom (!), dok su ostali odvedeni u Split. Uhićeni su temeljem čl. 321 i 329 Kaznenog zakona, za sprečavanje službene osobe u provođenju zakonitih pravnih mjera te za samovlast i pozivanje na otpor. Na stranu zakonitost stečaja koju radnici već mjesecima pokušavaju osporiti, čini se bitnije da isti Kazneni zakon u čl. 108 svakom jamči pravo na pobunu i otpor lošim odlukama vlasti, koja uostalom odgovara građanima, a ne oni njoj. Pravo na pobunu jedno je od temeljnih ljudskih

prava koje je u pučiškoj drami negirano, no teško da će se radnici, poučeni pravosudnim iskustvima, žaliti na to uskraćivanje.

Na Dan antifašističke borbe, 22. lipnja 2012., na svojoj su koži osjetili blagodati modernog klasnog fašizma koji štiti bogatu manjinu na štetu osiromašene većine. Odlučili su mu se suprotstaviti, i to po vlast najopasnijim oružjima: slogom i solidarnošću. Oni koji su si mogli priuštiti put do Splita probdijeli su noć pred policijom i u strahu čekali presudu. Nakon tridesetak sati uhićeni su pušteni na slobodu, a spor je riješen zabranom prilaska stečajnoj upraviteljici i uvjetnom kaznom.

Radnici su žrtve klasnog fašizma bili i u devedesetima, kad je krenula privatizacija. Radeći za crkavicu, prodaja dionica činila se kao logičan potez koji su mnogi danas zažalili, ne samo u Jadrankamenu. Gubitkom udjela u vlasništvu izgubili su pravo na sudjelovanje u odlučivanju pa nisu ni mogli spriječiti dekadenciju pučiškog starca. Danas su opet osiromašeni, ali ovaj put prodati mogu samo zemlju koju su naslijedili od svojih (antičkih) predaka, ako je uopće imaju. Kao da priča nije dovoljno zanimljiva, uključuju se i inozemni kupci, i to ruski tajkuni, jedan od kojih je prošli tjedan pronađen mrtav u Bračkom kanalu. Načelnik Kaštelan ne krije svoje veze s Leonidom Gartom: navodno je zbog odlaska na pogreb odgodio je općinsku skupštinu na kojoj se trebalo raspravljati i o Jadrankamenu.

U devedesetima, mnogi su se Pučišćani na prvoj liniji fronte borili za svoju zemlju, a danas se opet osjećaju kao vojnici. Ipak, danas su svjesni represivnog aparata i ne smeta im što su gerila. Svjesni su i snage svoje ujedinjenosti pa se svako jutro nalaze na plenumima na kojima zajedno odlučuju što dalje. Promptne reakcije vlasti na minorne prekršaje svjedoče koliko je radnička borba ozbiljna i važna. Represije ne bi bilo da Pučišćani ne predstavljaju problem korumpiranoj eliti. Oni koji se bore protiv kriminala trpaju se u zatvor, mjestom od niti 1500 stanovnika kruže policijske marice, a atmosferu straha probija tek tračak svjetla suradnje. Iako imaju međusobnih razmirica, radnici su fokusirani na zajednički problem, uništenje Jadrankamena, koji mogu riješiti samo ako ostanu udruženi. Vlast ih svim silama zato pokušava razjediniti, ali time, srećom, postiže samo suprotan učinak. **E**

KULTURNA POLITIKA

ZA “HOLYSTIČKI”
PRISTUP RAZVOJU

KAO ŠTO BI REKLA JUŽNOAFRIČKA KNJIŽEVNICA NADINE GORDIMER, DOBITNICA NOBELOVE NAGRADE KOJU SE – O, DIVNOG ČUDA - CITIRA U RIO+20 DOKUMENTU: “NE OKLIJEVAJTE IĆI PREDALEKO, ISTINA JE ONKRAJ TOGA”

BISERKA CVJETIČANIN

Prije nepuna dva tjedna završila je u Rio de Janeiru u Brazilu Konferencija Ujedinjenih naroda o održivom razvoju. Konferencija je poznatija pod imenom Rio+20 kojim se podsjeća na godišnjicu skupa održanog 1992. godine kada su se u “gradu nade” našli sudionici sa svih kontinenata u nastojanju spašavanja planeta Zemlje. Izazovi su u to vrijeme bili destrukcija biološke raznolikosti, klimatske promjene, širenje pustinje. Tada je prihvaćen dokument o održivom razvoju Rio Agenda, odnosno Agenda 21. Dvadeset godina kasnije, trebalo je istaknuti što se zajednički postiglo i započeti novu potragu za osiguranjem održivog i pravednijeg razvoja u svijetu kojem prijeti globalna ekološka katastrofa. Ta je potraga neophodna jer, kao što u svojim tekstovima u *Zarezu* piše *former minister* Mirela Holy, “izvjesno je da uskoro više nećemo moći živjeti na način na koji sada živimo – neracionalno, bahato i neodgovorno prema vlastitoj vrsti i prema svim drugim vrstama s kojima dijelimo planet Zemlju”.

BUDUĆNOST KAKVU ŽELIMO Nakon konferencije Rio+20 mnogi su ostali razočarani, osobito finalnim dokumentom *Budućnost kakvu želimo* (*The Future We Want*) koji je pripreman više od godinu dana uz, kako je navedeno u prvom paragrafu, “puno sudjelovanje civilnog društva”, što su predstavnici civilnog društva na skupu osporavali. U prvom dijelu dokumenta simbolički naslovljenog *Naša zajednička vizija* izražava se odlučnost za poduzimanjem hitne akcije u postizanju održivog razvoja, ali cijeli dokument rijetko otkriva kako će se ta odlučnost prenijeti u praksu. Mnogo toga ostaje na “otvorenim i širokim konzultacijama”, s malim ambicijama na obje ključne razine – zaštite okoliša i razvoja.

Čini se da će Agenda 21 ostati, još dugo vremena, najvredniji dokument o održivom razvoju koji ide dalje od problematike okoliša usmjeravajući se, ističe Eduard Miralles (*Cyberkaris*, no.114/June 2012.), na šira socijalna pitanja kao što su raznolikost i održivost. U pogledu kulture, neupitni utjecaj Agende 21 očituje se u završnom dokumentu Međuvladine konferencije o kulturnim politikama za razvoj (Stockholm, 1998.), zatim Agendi 21 za kulturu koju je prihvatila Svjetska organizacija ujedinjenih gradova i lokalnih uprava (Barcelona, 2004.) i koja predstavlja referentni dokument za lokalne uprave u koncipiranju i donošenju kulturnih politika, te Unescovoj Konvenciji za zaštitu i promicanje raznolikosti kulturnih izraza (Pariz, 2005.). Miralles s pravom upozorava da u prvim desetljećima 21. stoljeća, “masovno, nerazlikovno i neodabirano korištenje resursa iz kulturnog ekosistema u ime nekih razvojnih modela

koji zanemaruju kulturnu dimenziju, neizbježno zahtijeva novu svijest o kulturi, svijest koja bi se također mogla nazvati ekološkom”.

Stoga je bio važan paragraf 16. u nacrtu dokumenta *Budućnost kakvu želimo* kojim se afirmira raznolikost svijeta i prepoznaje da sve kulture i civilizacije pridonose obogaćivanju čovječanstva i zaštiti Zemlje, naglašava važnost kulture za održiv razvoj i zahtijeva holistički pristup održivom razvoju koji će omogućiti život u skladu s prirodom. Nažalost, tog teksta u finalnom dokumentu nema, nego je zamijenjen dvama paragrafima. “Pozivamo na holistički i integrirani pristup održivom razvoju koji će voditi čovječanstvo prema životu u skladu s prirodom i potaknuti napore za obnovu zdravlja i integriteta ekosustava Zemlje” (paragraf 40.). “Poznajemo prirodnu i kulturnu raznolikost svijeta i prepoznajemo da sve kulture i civilizacije mogu pridonijeti održivom razvoju” (paragraf 41.). Rečenica o važnosti kulture za održiv razvoj je nestala, a kako je uvijek sve u finesama, finalna verzija je mnogo izgubila od svoje odlučnosti.

POVEZIVANJE I INTERAKCIJA JAVNIH POLITIKA

Na više mjesta u finalnom dokumentu govori se o jačanju triju dimenzija održivog razvoja (ekonomska, socijalna i ekološka) i njihovoj integraciji na holistički i međusektorski način na svim razinama, ali se četvrta dimenzija/stup razvoja, tj. kultura, ne spominje. S obzirom da je krajem 2010. Svjetska organizacija ujedinjenih gradova i lokalnih uprava (UCLG) usvojila stav da je “kultura četvrti stup održivog razvoja”, preuzevši ideje iz knjige *Četvrti stup održivosti* Jona Hawkesa (*The Fourth Pillar of Sustainability*, 2001), bilo je dovoljno vremena da se u finalnom dokumentu istakne kulturna dimenzija razvoja i shvati važnost umrežavanja i interaktivnosti, odnosno povezivanja kulturne politike s ekonomskom, socijalnom i politikom zaštite okoliša. Možda bi takav balansirani pristup koji uključuje sva četiri stupa održivog razvoja mogao biti začetak jednog novog razvojnog modela.

Norveška znanstvenica i bivša premijerka Gro Harlem Brundtland koja je 1987. predsjedala Svjetskom komisijom za ekologiju i razvoj u izradi UN izvještaja *Naša zajednička budućnost* (*Our Common Future*), na konferenciji Rio+20 govorila je o riziku da u finalnom dokumentu dva stupa održivog razvoja – ekonomski i socijalni – zasjene ekološka pitanja. Međutim, mnogi su sudionici upozoravali da samo zaštita okoliša više nije dovoljna, već da se ta problematika mora razmatrati i u okviru ekonomskih i socijalnih planova i strategija razvoja. Urbana obnova i razvoj, očuvanje prirodne i kulturne baštine, revitalizacija povijesnih mjesta i gradskih

središta spominjani su kao evidentni primjeri potrebe holističkog pristupa održivom razvoju. Valja ovdje spomenuti da u Europskoj uniji već od 1972. godine politike u području zaštite okoliša sve intenzivnije uključuju očuvanje prirodne i kulturne baštine (Konvencija iz Aarhusa, prihvaćena 1998., odnosi se na pristup informacijama i na javno sudjelovanje u odlukama o specifičnim aktivnostima), te da se ta tematika nalazi u području brojnih politika EU.

KULTURNO ODRŽIV RAZVOJ Budućnost kakvu želimo? U svijetu u brzim promjenama, svakako bismo željeli kulturno održiv razvoj. Dvadeset godina nakon prvog *Rio summita*, potrebno je djelovati na nov način, kao što bi rekla južnoafrička književnica Nadine Gordimer, dobitnica Nobelove nagrade koju se – o, divnog čuda - citira u Rio+20 dokumentu: “Ne oklijevajte ići predaleko, istina je onkraj toga”. ■

ČINI SE DA ĆE
AGENDA 21 OSTATI,
JOŠ DUGO VREMENA,
NAJVREDNIJI
DOKUMENT O
ODRŽIVOM RAZVOJU
KOJI IDE DALJE OD
PROBLEMATIKE
OKOLIŠA
USMJERAVAJUĆI SE
NA ŠIRA SOCIJALNA
PITANJA KAO ŠTO
SU RAZNOLIKOST I
ODRŽIVOST

ČEMU NAS QUEBEC MOŽE POUČITI?

Što nam recentni događaji u Quebecu mogu reći o poziciji sveučilišta u kapitalističkoj ekonomiji i kako sveučilišta postaju poprišta borbe

William Clare Roberts

Iako se o glavnom tijeku događaja u Quebecu tijekom proteklih nekoliko mjeseci naširoko izvještavalo, želim se dotaknuti dva pitanja koja bi mogla biti zanimljiva onima koji se drugdje bore na sveučilištu.

Prvo, želim razmotriti kako kvebečki studentski štrajk artikulira, s jedne strane, konflikt i međusobno djelovanje socijalističkih aspiracija te korporativističkih realnosti javnog sveučilišnog sustava, a s druge, pritiske koje na taj sustav vrše snovi uprave o dolarima koji lebde njihovim glavama te vladinog "štedljivog" stezanja remena. To nisu jednostavne realnosti; sveučilišni upravitelji koji se nadaju širom otvorenim vratima dolarima školarina i donacija u kontingentnom su savezništvu s vladinim ministrima koji su strahom uvjereni da je fiskalna štednja jedini put prema naprijed. Vjerujem da će marksistička analiza pozicije sveučilišta u kapitalističkoj ekonomiji pojasniti uloge studentske borbe protiv tog savezništva nade i straha unutar upraviteljskog aparata.

Drugo, želim sasvim kratko postaviti pitanje ima li ta analiza odjeka izvan Quebeca. Koje su okolnosti proizvele tih sto dana sve raširenijeg i sve ambicioznijeg protesta? Mogu li drugi te okolnosti preslikati drugamo?

STUDENTI KAO RADNICI? Analiza sveučilišta mora otpočeti priznanjem da studenti kao takvi nisu izravno eksploatirani najamni radnici. Analogija studentikao-radnici – insinuirana prije svega od strane samog studentskog štrajka – još uvijek je samo analogija[1]. Međutim, to nam priznanje ne onemogućuje da prepoznamo da studenti mogu korisno biti pojmljeni kao neplaćeni radnici: (a) izvodeći afektivan i intelektualan rad unutar sveučilišta te (b) proizvođači svoju vlastitu radnu snagu.

Još ne postoji iscrpna obrada afektivnog i intelektualnog rada koji izvode studenti. Čini mi se da bi seciranje tog dijela pitanja zahtijevalo pažljivo istraživanje "imaginarnih supsumpcija" obrazovanja pod robni oblik i kapital; cijene su prišivane stvarima koje ipak nemaju nikakvu realnu vrijednost, kao u Marxovoj raspravi o "imaginarnoj cijeni" koja se može odrediti časti ili savjesti[2]. Valja primijetiti da, unatoč retorici o kapitaliziranju i komodifikaciji obrazovanja, sveučilište još uvijek nije formalno supsumirano kapitalističko poduzeće te još uvijek ne proizvodi standardne robe (dobra i usluge koje se mogu uživati nakon kupovine). Kupovanje diplome ili plaćanje istraživanja – na način na koji bi se moglo kupiti kuću ili platiti masažu – bilo bi primjer korupcije, a ne normalne prakse. Čak i šačica izravno profitno orijentiranih sveučilišta u SAD-u naoko funkcionira isključivo pomoću i za privlačenje federalno zajamčenog novca za studentske kredite, upijajući neizravne subvencije bez kojih nitko ne bi bio spreman "kupiti" njihov "proizvod". Čini se da nitko nije dokučio kako redovito i pouzdano proizvoditi obrazovne usluge na profitabilan način i na otvorenom tržištu.

Ipak, mnogo toga što sveučilište čini sve je češće mišljeno u analogiji s kapitalističkom proizvodnjom robâ. I mnogo toga što sveučilište čini također je sve češće organizirano i provedeno kao da se radi o proizvodnji robâ. To je čudesna činjenica postojećeg svijeta, da imaginarna supsumpcija izravno vodi u realnu supsumpciju, čak i u odsutnosti formalne supsumpcije. Kapitalisti ne moraju kontrolirati granu ljudske aktivnosti kako bi oni koji je zaista kontroliraju pokušavali racionalizirati proizvodnju na način koji se smatra kapitalističkim. Čini se da je ovo tendencija u sveučilištu: [sveučilišni – op. prev.] menadžeri su odgovorni donatorima i zakonodavcima, a ne investitorima, ali svejedno svi nastoje uvesti kapitalističke metode upravljanja i organizacijske prakse. Motiv profita nije učinkovit, ali svi se trebaju ponašati kao da on to jest. Mislim da to do neke mjere objašnjava kako sveprisutnost kritičke mantre *neoliberalizma* tako i povremeno prizvanu protutvrđnju da ono što pogada sveučilišta više nalikuje *tržišnom socijalizmu*. Upravitelji svjesno primjenjuju tržišni model, no bez ikakve stvarne robne razmjene.

KUPOVANJE SOCIJALNOG MIRA Neposredniji se napredak može postići u vezi drugog aspekta pitanja, tj. sveučilišta kao poprišta produkcije i reprodukcije radne snage. Sa stajališta kapitalističke tvrtke, visoko obrazovanje ispunjava funkciju izobrazbe te sistemiziranja kvalifikacija. Sveučilišta obučavaju radnike općim vještinama, za što pojedinačne tvrtke same nemaju motiva, jer bi inače njihovu pažljivo i skupo obučenu radnu snagu otela njihova konkurencija. Titule i kvalifikacije ovjerene prijepisima i diplomama također sortiraju radnu snagu u standardizirane skupine koje smanjuju asimetrije u informacijama pri zapošljavanju. Koje posljedice ova funkcionalna radnja ima za studente?

Sa stajališta studenta, ukoliko tim stajalištem dominiraju ekonomski motivi, mjesto u sveučilišnoj učionici potencijalno pruža pristup višim nadnicama koje dolaze s izobrazbom i kvalifikacijama, dok se ulaže što je manje truda moguće. Mnogi proponenti povišenja školarina u Quebecu to stajalište uzimaju zdravo za gotovo te stoga sveučilišna mjesta poimaju kao robu koju je najbolje alocirati tržištem slobodnim od kontrole cijena. No time se zanemaruje razlika između mjesta na sveučilištu i ishoda koji bi navodno trebao biti na korist studenta. Plaćati školarine i imati mjesto u učionici ne donosi ništa od ekonomske vrijednosti. Student može uistinu steći izobrazbu i kvalifikacije koje bi mogle voditi do viših nadnica jedino izvršavajući zadatke koje mu postavljaju nastavnici. Ekonomski troškovi koje snose studenti trebali bi uključivati ne samo školarine, nego i sve protraćene

nadnice kojih se student odriče odlukom da pohada sveučilište te, što je najvažnije, vrijeme i trud koji je potreban za uspjeh na studiju kako bi se dospjelo do koristi koje pružaju kvalifikacije. To pokazuje do koje se mjere imaginarna supsumpcija odvija u visokom obrazovanju. Čini se da školarine moraju biti cijena neke robe. No ispada da je vrlo teško odrediti što bi točno ta roba bila, budući da školarine zapravo ne finaliziraju određenu transakciju[3].

Štoviše, time što od studenata zahtijeva da plate unaprijed za korist koju će tek kasnije dobiti, ako uopće, u obliku budućih viših nadnica, sveučilište ih pretvara u spekulante svojom vlastitom radnom snagom. Što će biti vjerojatni buduću dobiti na sadašnja ulaganja u svoju radnu snagu? Je li trenutno nakupljeni/nagomilani dug dobra investicija ili budalasto kockanje? Poimamo li školarine kao ulaganja u ljudski kapital, tada se time uvode motivi oko kojih je studentski pokret veoma oprezan. Kao što je rekao jedan od glasnogovornika studentskog saveza CLASSE, Gabriel Nadeau-Dubois[4], "naslijedit ćemo vrlo velike probleme u sljedećem desetljeću: ekonomske, političke i ekološke. Moramo biti u mogućnosti učiti slobodno, bez pritiska zaduženosti. To je razlog zašto se borimo".

Crveni kvadrat, simbol studentskog pokreta, preuzet je 2005. jer studenti smatraju da su "duboko u crvenom"[5]. Iako kvebečki studenti u prosjeku snose manje duga nego njihovi kolege u SAD-u, čini se da je dug među njima jednako raširena pojava. U Quebecu, kao i u SAD-u, dvije trećine studenata diplomira sa studentskim dugovima[6], no u Quebecu prosječni dug iznosi oko 15 000\$[7], dok je prosjek u SAD-u 25 000\$[8]. Dug je svakako način discipliniranja radništva, a istovremeno i način otupljivanja socijalnih antagonizama. Slogan ScotiaBanke – jedne od najvećih kanadskih banaka – glasi: "Bogatiji ste nego što mislite", a čini se da

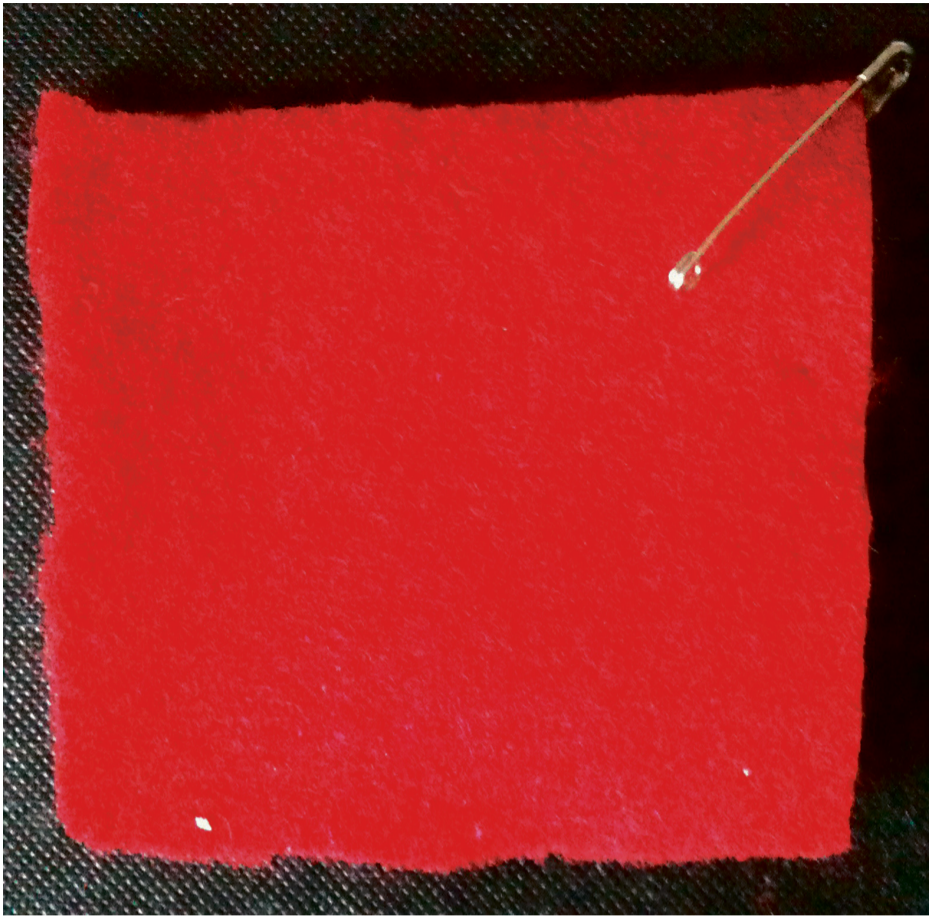
socijalni mir trenutno počiva na uvjeravanju ljudi da je taj slogan zaista istinit. Studenti i dalje nisu u to uvjereni.

ŠIRENJE PODRUČJA BORBE Stoga, dok studenti općenito problem očitavaju u okvirima dostupnosti obrazovanja – kao da se radi samo o kvantitativnom pitanju manje ili više dostupnih sveučilišta – meni se čini da bi borbu bilo bolje promatrati iz raskursa uvjeta i oblika dostupnosti. Povišenje školarina popraćeno snažnim programom nadoknada, potpora i kreditnih jamstava čak bi moglo povećati dostupnost, mjeri li se ona brojem diplomiranih. No to bi također učvrstilo imaginarnu supsumpciju visokog obrazovanja te ohrabrilo model prema

Slogan jedne od najvećih kanadskih banaka glasi: "Bogatiji ste nego što mislite", a čini se da socijalni mir trenutno počiva na uvjeravanju ljudi da je taj slogan zaista istinit. Studenti i dalje nisu u to uvjereni

kojem su školarine investicija u potencijalnu buduću zaradu. Odbijanje tog modela ne mora implicirati romantiziranu sliku obrazovanja kao "humaniziranja" ili nečeg tomu sličnog. Budimo iskreni: većina toga što se događa na sveučilištu nije dostojno nikakvog romantiziranja. Ne radi se o tome da je povećanjem školarina i studentskog duga umanjeno inherentno dostojanstvo obrazovanja. Radi se o tome da visoke školarine i visoki dug služe tome da zamute stvarnu funkciju sveučilišta unutar kapitalističke ekonomije te da umanje sklonost pobuni među njegovim studentima. Imaginarna supsumpcija obrazovanja, poduprta višim

školarinama i povećanim oslanjanjem na financiranje putem studentskih zaduženja, jednostavno postiže to da studenti misle da stvarno trebaju dobiti nešto za svoj novac.

Uzme li se to u obzir, kakvi su izgledi da se trenutni studentski nemiri u Quebecu prošire? Neporecivo je da su ovdajšnji prosvjedi duboko ukorijenjeni u specifičnosti kvebečke povijesti. Te su aspekte pronicljivo raspravili drugi[9], različitih[10] političkih opredjeljenja. Ja ću jedino spomenuti da je međusobna povezanost studentskog pokreta i kvebečkog nacionalizma neporeciva. Kvebečki *patriotes* i *souverainistes* postali su vidljiviji dio prosvjeda naročito nakon

masovnog marša 22. ožujka, a pozivanje na posebni kvebečki sustav socijalne zaštite i na kvebečki interes u održavanju posebne kulture bile su učestale teme komentatora. Taj je nacionalizam osnažujuće ograničenje samog pokreta, u smislu da uvjerenje da je Quebec drugačiji od ostatka Kanade istovremeno potpaljuje prosvjede i čvrsto ih zadržava na lokalnoj razini. Studentski pokret koji ne bi bio opterećen tim nacionalizmom ne bi mogao steći zamah i energiju trenutnog pokreta, bilo ovdje, bilo drugdje. Ali nacionalistički elementi imaju nedvojbeno gadnu stranu te ograničavaju aspiracije pokreta na dobrobit određene skupine i smanjuju njegov potencijal da se proširi na druge dijelove Kanade.

Također vrijedi napomenuti da je studentski pokret na neprocjenjiv način održan na životu glupošću i pretencioznošću Charestove vlade koja je, reagirajući na najmračnije dane pokreta kada se nasilje uzbukavalo, a popularnost pokreta opadala, donijela "poseban zakon" – *Bill 78* – ograničavajući pravo na prosvjedovanje i prijeteći ogromnim globama studentskim organizacijama i pojedincima koji su poticali daljnje nemire. *Bill 78* oživio je pokret, učinio ga naširoko privlačnim te mu dao svježnu snagu koja je dinamiku pokreta transformirala preko noći. Dakako, jedan pokret ne može računati na glupost svojih protivnika.

Ipak, središnji problemi same studentske borbe – dug i discipliniranje radništva – teško da su svojstveni isključivo Quebecu. Snaga tamošnjeg pokreta temelji se na organizacijskom radu na terenu te na participatornom aktivizmu studentskih udruga i saveza. Jedan od studentskih organizatora s McGilla napisao je važan tekst, sažimajući neke od pouka štrajka[11] iz perspektive organizacije. Možda najvažniji podsjetnik sadržan u tome tekstu je ovaj: "Ono što je važno je da su [studentski] pokreti kako *interno demokratski*, tako i posvećeni

proširenju na sve šire i šire slojeve društva. To traje i ne događa se automatski, i nećete dobiti nikakvu pomoć od medija ili policije. Ne računajte da ćete ju dobiti". ■

S engleskoga preveo Alen Sućeska. Objavljeno na portalu www.slobodnifilozofski.com; Izvorno objavljeno na viewpointmag.com

Bilješke:

- [1] <http://libcom.org/library/glass-floor-theorie-communiste>
- [2] Pojam "imaginarnih supsumpcija" preuzimam iz dvodijelnog eseja Patricka Murraya o "Marxovoj 'uistinu socijalnoj' radnoj teoriji vrijednosti", u *Historical Materialism*, svesci 6 i 7 (2000). Marxova rasprava o imaginarnim cijenama nalazi se na 197. stranici Fowkesovog prijevoda Kapitala (poglavlje 3.1).
- [3] U ovom slučaju, čini se da je novac sporadična cijena same transakcije; poput šetnje do trgovine, on vam ne donosi ništa drugo do same prilike da poslužete oko stvari do koje vam je zapravo stalo.
- [4] <http://www.bbc.co.uk/news/world-us-canada-18164796>
- [5] <http://www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=31023> (engleski idiom ovdje glasi "squarely in red"; što izravno objašnjava simbol kvadrata crvene boje, no u hrvatskom to nije moguće zadržati pa je "duboko u crvenom" odabrano kao semantički i simbolički najbliža solucija – op. prev.)
- [6] http://1625canepassepas.ca/wp-content/uploads/2011/09/Recherche_Endettement.pdf
- [7] <http://www.iris-recherche.qc.ca/wp-content/uploads/2011/09/Brochure-English-web.pdf>
- [8] http://projectonstudentdebt.org/pub_view.php?id=791
- [9] <http://www.dissentmagazine.org/online.php?id=608>
- [10] <http://jacobtlevy.blogspot.com/2012/05/tuition-and-language-politics.html>
- [11] <https://www.facebook.com/notes/jamie-burnett/updated-five-thoughts-from-quebec-on-organizing-student-strikes/10151087120332039>

DRUŠTVO

ANĐEOSKA NALIČJA

Manevri zaobilaženja

Branko Malić

Već nekih stotinu godina sućut prema djeci stoji kao zadnje uporište ljudskosti pred, kako se zna reći, "licem zla". Od prvih javnih iskoraka koji su dijete istakli kao vrijednost po sebi, do kampanja UNICEF-a i Spielbergovih filmova, javnost Zapada lagano se puni neupitnom ljubavlju za mališane. No kako je ipak riječ o posudi ograničenog volumena, tu i tamo dođe do prelijevanja. Tako danas, kad medijska tužaljka nad nekim pogromom ili kataklizmom neizbježno kulminira isticanjem stradanja djece, ili objektiv kamere na licu mjesta nesreće potraži uplakano dječje lice, to kao da već provocira laganu nervozu. Otkud iritacija nad nevinim žrtvama? Da li je ona uvod u novo doba svireposti, kad će zadnja uporišta ljudskosti popustiti i urušiti se?

MAGIJSKA RADNJA Možda. A kad su to uporišta bila stabilna? Ali ipak, rasprave radi, definirajmo malo pojmove. Pretpostavimo kako ljubav podrazumijeva osobu,

odnosno biće koje prepoznaje vlastitu jedinstvenost i transponira je na druge. Javnost nasuprot tome pretpostavlja da niti jedna osoba nije toliko jedinstvena e da se na nju ne bi moglo transponirati malo bezličnosti. Usporedimo li te dvije temeljne odrednice, očigledno je kako ima nešto intrinzično prevrtljivo u "zaljubljenosti". Jer zbog čega bi izraz "javna ljubav" bio manje degradirajući od izraza "javna kuća", ili zbog čega bi "javno dijete" bilo manji tabu od "javne žene"? Ako je tako, tko su – ili što su – onda "javna djeca" koja doživljavaju "javnu ljubav"?

Može se brzo reći tko – ili što – ona nisu. Svatko tko voli djecu, osobito njihov neposredni, i često ozbiljni, način razgovora, zna kako danas ne može sebi dopustiti spontanost prema nepoznatoj djeci, kakva je do nedavno bila normalna. Danas slučajni razgovor s njima uvijek negdje u pozadini misli izaziva nelagodu. Jer pitanje je, "što će ljudi reći?" I tako, bez puno truda, došli smo blizu odgovora. Jer ovaj retorički izraz

straha tipični je naklon pred javnosti. On nam govori o nekome tko se čuva strogog pogleda koji skrbi o neimenovanom, trebalo bi pomisliti: svakom djetetu. I to "svako", ali zapravo nijedno, dijete je "javno" dijete. Ono nema osobnog imena ni lika pa može imati svako ime i bilo koji lik – u najboljem slučaju s naslovnice *National Geographic*-a – ali nedvojbeno vrši utjecaj na ljudsko mišljenje i djelovanje. Takav bestjelesni entitet koji kanalizira svijest i djelovanje može se definirati kao *simbol*.

Postoji još jedan idol čiji je blagoslov nužni uvjet javnog djelovanja: simbolična je ljubav nedvojbeno prisutna i u javnim naklonima pred "nevinosti" i pred "žrtvom". Svaka analiza skače na kočnicu kad se pokaže kako se približava nekoj nekropoli "nevinih žrtava", svaka se kritička oštrica otupljuje u frazama ograđivanja koje žele odagnati krivo shvaćanje. Ograđivanje i ispričavanje ponavljaju se prema ustaljenom obrascu i strogo propisanom kanonu koji ne dopušta odstupanja. Svaka greška

Simboli javnog diskursa suvremenog svijeta su lišeni sadržaja i zbog toga njihova se značenja uvijek mogu obrnuti u vlastitu suprotnost

koja može izazvati javno zgražanje i postići kontraefekt mora se spriječiti. Međutim, ima tu jedan problem: riječ je o nečemu opasno sličnom zazivanju neba ili podzemlja pa čak i sujevjerju pred crnom mačkom i petkom trinaestim, pokazivanju figa i zazivanju Boga "da sačuva". Riječ je, naime, o ritualu. A kad joj se razmontira frazeologija, svaka ritualna radnja pred simbolom nedvosmisleno je magijska radnja. Magija pak pretpostavlja

veću minucioznost i skrb o detaljima nego, recimo, znanstveni postupak, jer je radnja sama sebi svrha: vjeruje se da fraze i formule imaju prisiljavajuću snagu stvarnosti. Ako ćemo je svesti na bit, riječ je o visoko rafiniranoj, premda naoko apsurdnoj, strateškoj radnji: najčešće jednom manevru zaobilaženja.

RITUALI JAVNOSTI Imajući u vidu kako ljubav i sućut ne poznaju strategiju, i kreću se prilično uskim i pravim putem, sve bi to moralo biti suvišno. No hajde... da dopustimo kako je riječ o znaku pristojnosti? Možda. Ali nije li on ipak nesrazmjerno skup? Jer umor koji obavezna magijska radnja izaziva u konačnici mora dovesti do toga da mišljenje, čiju energiju ona nesmiljeno troši, poželi malo odspavati. A kada dođe do toga, pojmovi postaju mutne slike, naličja zamjenjuju lica i potraga za istinom pretvara se u snovidenje, oči više nisu napola, nego su širom zatvorene za ono što se zbiljski događa. Ako znamo da je savjest intimni, osobni, "zov" i da između pozvanog i onoga koji poziva nema razlike, svaki ritual isprike i ograđivanja po definiciji je ne samo suvišan, nego i sumnjiv. U tom smislu ne bi trebalo misliti kako su fraze pristojnih političara i "društvenih analitičara" upućene samo čitateljima, slušateljima ili gledateljima. Kod onih koji se u svom mišljenju približavaju tankom ledu manipulacije "osjetljivim" temama one su ipak prvobitno obraćanje samome sebi, pokušaj da se prikrije nesigurnost stupanja na varljivu ledenu koru ispod koje leži bezdan nekorektnosti. No cijela ta fertutma oko "odlučnih osuda", "odlučnih ograđivanja" i poziva na "sve nas" i "našu odgovornost" doista je suvišna. Savjest, naime, nije moguće zavarati ili zaobići. Nesigurnost rituala samo je pouzdan znak obazrivog manevra zaobilaženja iste; činjenice da mišljenje više nije potpuno autonomno, odnosno da se ono predaje vlasti nekog izvanjskog faktora koji zauzvrat nudi varljivu toplinu gotovih stavova. Ti su stavovi danas još uvijek, kako se zna reći, politički korektni, ali po svojoj biti, odnosno po potpunom odsustvu iste, oni se veoma lako mogu izokrenuti u vlastitu suprotnost. Oni su danajski dar koji pruža entitet zvan "Javni um" ili "Javno mnijenje".

Kad netko slaže slojevitom strategiju viktimiziranja, možemo biti sigurni da će negdje u posljednjem sloju - posljednjem bedemu ništavnosti njezine logike - biti zakopano dijete ili grupa njih

Javni um ili javno mnijenje, vrhovni idol "kolektivne", "naše" savijesti – onoga "svi mi" – može se udobrovoljiti i uspavati veoma lako. To mu, ako se čovjeku dade čitati sitni tekst, piše na etiketi. On postoji kako bi se predodžbe, želje i stavovi grupa ljudi kanalizirali u pravcu poželjnog onome tko ga kreira. Ne postoji, koliko god to fantastično izgledalo, nikakva druga svrha osim te. Jedan od pouzdanih znakova toga je maglovita, pospana iritacija koju smo spomenuli na početku. Nedvojbeno postoji mnogo izrazito savjesnih ljudi koji ponekad požele izvući uši nekom od onih prepametnih i prezrelih spielbergovskih klinaca ili dobiju potrebu

opsovati neku od brojnih napaćenih ljudskih skupina nad čijom se sudbinom po službenoj dužnosti civiliziranog čovjeka moraju opetovano ritualno zgražati. Ako tome uslijedi zgražanje nad samim sobom i istinska dvojba savjesti koja se radikalizira u pitanju "tko sam ja zapravo?", onda je to jedini vrijedan rezultat pretjerane izloženosti javnom umu. Ono se pojavljuje kad ritual toliko prezasi da se čovjek mora zapitati u kolikoj su mjeri njegova sućut, njegovo sažaljenje i njegov opći moralni stav zapravo njegovi vlastiti. Taj strah pred samim sobom, ako već nije početak mudrosti, barem je kraj idolopoklonstva. Ili, imajući u vidu kako sućut u pravilu tjera čovjeka da se postidi nad ispraznosti riječi pred patnjom, pravilnije je upotrijebiti točnu *op. vulg.* rječničku definiciju. Riječ je, naime, o kraju preseravanja.

ANĐELI I DEMONI Razradimo malo tvrdnju na standardnom *combo* primjerku moralnog apaurina: javna ljubav prema djeci i nevinim žrtvama obično idu u paru i doimlju se kao dvije čvrsto vezane valute. Znakova toga je mnogo, ali jedan je osobito čest. Čovjek koji se viktimizira uobičajeno pokazuje neobičnu ljubav prema djeci. Kad netko slaže slojevitom strategiju viktimiziranja, možemo biti sigurni da će negdje u posljednjem sloju – posljednjem bedemu ništavnosti njezine logike – biti zakopano dijete ili grupa njih. Morbidno i uvredljivo? Svakako, i jedno i drugo. Ali funkcionira bez greške. Nevinost, prešutna presumpcija obrane većine krivaca, simbolički je usko vezana za dijete. Tako se često govori o "djetetu u čovjeku" kao o posljednjem istinskom argumentu u korist vrijednosti svakog ljudskog bića. I Hitler je, kaže se, nekad bio dijete, zločesto vjerojatno, ali ipak dijete. Dovoljno je katkad takvog nekog u srce javnosti arhiviranog demona zamisliti s palcem u ustima i medvjedićem po rukom pa da se čovjek nade u nedoumici. Nije neobično da se probudi i neka vrsta sažaljenja pa čak i weltschmerz sućuti nad svim ljudima i mračnim silama svijeta koje ih iz baroknih anđelčića pretvaraju u demone. No taj osjećaj, vrlo – vidi vruga – zavodljiv, siguran je znak pristanka na emotivnu ucjenu. Odrastao čovjek bi morao znati da je medvjed krvoločna zvijer i da su omiljene dječje igre najčešće oponašanja najokrutnijih igri odraslih. Njihova nevinost leži isključivo u neznanju i nesavjesnosti – izostanku bilo kakvog izgovora – koje se djeci oprašta uvijek pod prešutnom pretpostavkom da će ih odrastanje i razvijanje urođenog potencijala za sućut prevladati. U tom smislu pristanak na emotivnu ucjenu polučuje i zgodan *pay off*: ucijenjeni je i sam podijetinjo pa može svoje odricanje od savjesti i spoznaje sasvim zgodno zamijeniti za "savjest" i "spoznaj"; može zaigrati u mirakulu javnosti jednu od manje zahtjevnih, a popularnih uloga. Sad će biti statist koji se zgraža i ograđuje, osuđuje i tapše po ledima, kuje u nebesa i proklinje do pakla. Plus posebna pogodnost: izgovor za svaku svakodnevnu gadost. Ovako nekako se to oglašava: "Ozbiljno se zgrozite nad Kerumom ili naglašeno ozbiljno podsjetite 'sve nas' na žrtve nacističkih pogroma, besplatno na svim globalnim mrežama". U sitnom tekstu doduše uvijek stoji nešto u stilu "obavezno zaboravite na to da se u osvit frke oko, recimo, splitskog Gay pridea donijelo Uredbe o izmijeni i dopuni zakona

o dozvoljenoj količini GMO-a u ishrani", ali dobro ... ne može se na sve obratiti pažnju. Ima li se onda smisla danas žaliti da ništa nije besplatno? Samo donekle. Jer ako smo toliko naivni da ovakve izljeve ljudskosti shvatimo kao dobre namjere, a ne kao moralni sedativ ili oportunitizam, onda je barem put do pakla popločan za džabe.

MEDIJSKA LATERNA MAGICA No spuštanje njime ima svoju cijenu. Simboli nisu bića od krvi i mesa, ali su nedvojbeno stvarni, ako stvarnost definiramo kao ono što pruža otpor proizvoljnom djelovanju i prosuđivanju. U tom smislu reći da je simbolična ljubav nestvarna nije potpuno ispravno. Ona je itekako stvarna, odnosno ona može itekako *prisiljavati* na određeno djelovanje i, što je još važnije, na određeno mišljenje. Samo ona nije to što se prikazuje da jest, ona nije ljubav. Jednako vrijedi i za ostale simbolične, javne entitete kao što su "sućut", "ispriku", "nevina žrtva", "dijete" i sl. Oni su konstruirani s određenom svrhom koja se kroz njihov prikaz prikriva. Jer kad bi doista bili to za što se prodaju da jesu, onda bi lijeva ruka moći znala što joj radi desna. Ne bi je se moglo promatrati kako, dok se zalaže za slobode i prava djece, seksualnih manjina, ispravan odnos prema minulim pogromima i sl., istodobno nastavlja ekonomsku i medijsku politiku socijalnog raslojavanja koja učinkovito onemogućava razvoj društvene svijesti kakvu deklarativno traži od svojih – nemajmo iluzija – podanika. Zašto nam govori o odgoju i napretku društva, kad svojom djelatnošću opovrgava njegovu mogućnost? Zašto atomizirane pojedince tjera na, ne samo ekonomski, nego i moralni individualizam? Jer gdje da se svrstaju oni koji ne mogu prihvatiti virtualni moral, sve te "ispriku", "sućut", "toleranciju"? Oni koji ne mogu dubinu svog osjećaja života i odgovornosti prema svim ljudima zadržati između navodnika, i ne mogu si dopustiti takav moralni pa i estetski poraz kao što je identifikacija s nekim od profesionalnih korporativnih propovjednika koji iz medija opominjući "sve nas" efektno skrivaju ono na što su jednom davno, dok su još mogli izaći iz mašine, trebali opomenuti same sebe.

Što je dakle posljednje uporište pred "licem zla"? Možemo reći što ono nije. Ono sigurno nije naličje dobra. Jer naličje je sjena koja lice prikriva tako što ga otkriva. Simboli javnog diskursa suvremenog svijeta su lišeni

Zbog čega bi izraz "javna ljubav" bio manje degradirajući od izraza "javna kuća", ili zbog čega bi "javno dijete" bilo manji tabu od "javne žene"?

sadržaja i zbog toga njihova se značenja uvijek mogu obrnuti u vlastitu suprotnost. Oni koji su toliko naivni, i toliko tašti, da u njima vide stvarna lica pristaju na igrokaz koji prikazuje medijska *laterna magica*. Teško im je zamjeriti, jer zar nije ispunjenje sna svake malogradanke i malogradana to da se najteže moralne dileme koje čovjek može zamisliti odigravaju kao igra sjena na zidu njihovog dnevnog boravka; "od pola osam do pola dvanaest navečer na prvom programu: ispitajte svoju dušu i izgradite svoj stav za sutrašnji dan. Sutradan na blogu ili, ako vas hoće kakav portal, možete osuditi ili podržati... nešto. Sve džaba. Držite se daljinskog i ne skidajte papuče, osim u slučaju krajnje nužde". No čovjek koji na takvu igru pristaje, odnosno onaj koji ne vidi da je "javna ljubav", "javni moral" kao i njihovi predmeti, primjerice "javno dijete" ili, danas popularni, "javni gay" nešto što zapravo ne postoji, treba znati da svojim ugovorom s javnim umom gubi sve što se nalazi između navodnika. Jer ako naličje uvijek teži tome da maksimalno sakrije lice nastojeći mu postati što sličnije, onda bi "lice zla" pred kojim se traži uporište moralo biti naličje dobra, dakle jedno "uporište". Ako želimo znati kako bi točno ono moralo izgledati, ništa lakše od toga. Ono je jedno andeosko naličje. ■

ČUDNA ŠUMA

ZAMUĆENOST

ESEJ POSVEĆEN ZNANIM I NEZNANIM PRIJATELJIMA INŽENJERIMA I TEHNIČARIMA RAZNIH STRUKA, DA IM BUDE OKREPA DUHA I UTJEHA SRCA U ZBUNJUJUĆIM VREMENIMA

NENAD PERKOVIĆ

Vrabac sleti na grančicu iznad labirinta i promatra utрку štakora. Ovi žure, trče, nadmudruju se, rješavaju zadaće, uče (cjeloživotno kratko laboratorijski), bore se i grizu, krepavaju ili se vuku ranjenih udova i repova, ali su odlučno usmjereni *zadanom* cilju. Vrabac to znatiželjno promatra, neki štakor nekim slučajem podigne pogled i spazi ga. I cijukne ozlojeđeno:

– Nihilist!

NIPOŠTO U UTRKU Mnogo je ljudi koji se lako mogu identificirati s vrapcem iz ove basne/prispodobne, puno ih je više no što se misli, i svi su prije ili kasnije doživjeli sličnu ili puno goru optužbu samo zato što gledaju svoja posla, eventualno tek ponekad tuda, s dozom prirodne znatiželje, i što se ne žele petljati u stvari koje ih se ne tiču i u kojima ne vide smisla. Nisu ti promatrači problem, i s njima je, uvjeravam ih, sve u najboljem redu. Nisu “slijepi kod zdravih očiju”, nisu tupi, nisu bezdušno nezainteresirani za boljitak zajednice i svijeta, ne manjka im empatije za minerale, biljke i životinje, niti su ego-centrični samo zato što se ne žele spustiti u laboratorijski labirint.

S vama je, dragi vrapci i druge smiješne ptice, još od vremena Rumija i od doba Aristofana sve u najboljem redu i ovo nije, ponavljam, NIJE svijet štakora, koliko god se sve razne i čudne sile upinjale da izgleda kako je tome baš tako.

Budite mirni. Vaš pogled i vaš um nisu toliko mutni. Zamućen je svijet.

Nije taj mutež, ni taj metež, počeo jučer. Stonoga okonča putovanje tek kada i posljednja noga kroči na cilj, kaže drevna poslovice, ne znam više čija. (Zapravo ničija, izmislio sam je na licu mjesta, ali, računam, bolje će zvučati ako joj dam malo patine bezvremenosti. Međutim, ni to nije istina jer sam je zapravo čuo od Debelog Vrapca kad smo se posljednji put sreli na balkonu, no priznati da je poslovice vrapčja... Tek bi onda mislili da sam sasvim poludio pa, rekoh, bolje će sjest jedna nevina laž, u ovom moru opakih, ta da sam je sam izmislio. Uho je ionako naviklo. Još bi koga mogla navesti – poslovice, ne laž – na pomisao da pišem dosjetke premijeru Milanoviću koje on onda uči napamet, ali vazda zlosretno pobrka kontekst, vrijeme i prigodu kad će izgovoriti nabiflano. Naoko možda, ali uvjeravam vas da nije tako. Poslovice o stonogi je zapravo inteligentna, samo se treba postaviti u vrapčju perspektivu da bi se uočila sva raskoš njezine mudrosti).

UZMIMO DA STE PRISTOJAN GRADANIN... Zamućenost je počela davno, valjda još na samom početku, pa i prije. Uglavnom, davno prije Potopa, a “štakorski” gen nekako se provukao kroz sve filtere prošlosti i danas se razbuktao već sasvim drsko i bje-lodano, toliko da ga jedemo u rajčicama, uz objašnjenje da je rajska voćka time poboljšana, što je znakovito i simbolovito.

Stoga treba strpljivo pričekati da stonoga učini i posljednji korak i da stigne kamo je naumila, što je, pretpostavljam, mjesto pot-pune magle. Za to vrijeme treba zadržati

pribranost i obratiti pozornost na simptome zamućenja.

Uvijek je najbolje poslužiti se primjerom.

Uzmimo da ste pristojan građanin, pristojno obrazovan, dobar u matematici, ljubitelj šaha, rječju, inteligentan čovjek, i recimo, inženjer tehničke struke, visokokompetentan jer, eto, znadete kako konstruirati brod, ili kakav komplicirani stroj, ili most, ili zgradu koja se neće srušiti, ili neko elektrotehničko čudo. Vaša znanja o životu su solidna, vaš doprinos društvu i zajednici također, jer ono što proizvedete služi ljudima dugo, nekad i generacijama, a zadovoljni ste i ispunjeni tim više ako ste za to pristojno plaćeni i u pravoj mjeri cijenjeni.

Ipak, kad promatrate oko sebe, posebno onaj segment stvarnosti što ga nazivamo “društvom”, nerijetko ste zbunjeni jer ništa ili malo što odgovara zdravoj, čvrstoj, tehničkoj, matematičkoj logici koja vam je bliska i koja besprijekorno funkcionira kod gradnje i konstrukcije.

U najmanju ruku, svjedočite kako svi mahnitaju i upinju se pokazati ili dokazati da sve što nije jest. Ništa se vi nemojte uzrujavati. Već sam rekao, s vama je sve u najboljem redu. Niste nihilist. Mutivode vas žele prevariti i opako su lukavi u tome. Svašta će izmisliti ne bi li sve, pa tako i vas, uvukli u svoje štakorske poslove. Njima je labirint nužda, a magla gorivo, i strava ih hvata od pomisli da bi trebali zasukati rukave i napraviti nešto korisno i plemenito, a nadasve transparentno i egzaktno provjerljivo kao, što ja znam, konstruirati plovilo. Kad je posao gotov, ili će ploviti, ili neće. Za takvo što treba biti pametan, strpljiv, odgovoran, marljiv, uporan i kooperativan. Oni jedino znaju biti glasni i dosadni kao stjenice. Da bi dobro živjeli od svoga dara, morali su se dovinuti kojekakvim rješenjima, a najveća ambicija im je uspostaviti ih kao sistemska – onda su na konju.

GLASNI I DOSADNI Biti glasan i dosadan poput stjenice znači biti tata mata u marketingu. Kad se štakori iz marketinga udruže s bratijom kriminalnih intencija koja nema muda opljačkat poštu i postat pošten kriminalac, dobili smo već osnovne konture političke scene jednog društva. Kako se ne bi doveli u neugodnu situaciju “plovi ili ne plovi” jednostavne evaluacije, trebalo je čitavu stvar poduprijeti dodatnim zamagljivanjima, kojekakvim zakučastim teorijama koje vas, mimo svake logike, nastoje pošto poto uvjeriti kako je sve relativno, ali se mi kao prosvjeđeni ljudi o svemu možemo demokratski dogovoriti i lijepo svime upravljati. Je, brus. Nije prošlo ni sto, dvjesto godina, a mutikaše su već ulovile u čemu je štos i vi već sad možete svoju matematiku i logiku objesiti mački o rep. Glasniji i dosadniji nametnut će svoje.

Ali kažem vam, samo sabrano, ništa ne brinite, niste poludjeli i sasvim ste u pravu. Kako rekoh, uvijek su najbolji primjeri, pa ću vam na kraju dati nekoliko za koje znam da ste o njima često razmišljali dižući obrve i osjećajući se pomalo nesigurno, vi, koji tanker znate napraviti sigurni da će ploviti!

Da, dječaci imaju pišu, a djevojčice pipicu i to je fundamentalna razlika među njima; bez zdvajanja naučite svoju djecu tome kad budu pitali. Ne, teoretičari nisu pametniji od vas, teoretičari ne znaju konstruirati funkcionalan stroj kao vi i nemaju pojma o matematici. I ne, spolne i rodne razlike nisu društveno uvjetovane, slobodno to svakom recite jasno i glasno, razlike su biološki uvjetovane, oduvijek. Žele vas zbuniti. Ne dajte se.

Da, biološki roditelji su jedini roditelji. Ne postoje roditelji koji ne bi bili biološki. Sve ostalo su babe i stričevi, maćeha, pomajke, očusi, poočimi, skrbnici, usvojitelji, tetke, ali nisu roditelji. Točka. Ne dajte se smesti. Ako glasni i dosadni nametnu demokratski dogovor kako su roditelji i oni koji nikog nisu rodili to je njihov problem, čak ako i takav zakon donesu. Vi samo mislite svoje, dobro mislite. Oni su poludjeli, niste vi.

Da, umjetnici danas trackaju bezvrijedno smeće koje svaki majmun može napraviti ako ima svoj dan. To nije nikakva umjetnost i ne, niste neuki. Ne razumijete umjetnost jer se nema što razumijeti, glupa je i besmislena. Čak namjerno. Zato da bi svi ti muljatori mogli muljati, biti glasni i dosadni, i od toga živjeti. Umjetnost je sjajno područje za gotovane i hohštaplere. Ne morate čitati ni slušati ni gledati to smeće, a još manje se praviti da vas zanima ili se, ne daj bože, osjećati neugodno zbog toga. S vama je sve u najboljem redu. Kad vas prava umjetnost dotakne, znat ćete. I takva se još ponegdje provuče. Nećete imati nikakvih sumnji i jednostavno ćete znati. U tome, naime jest štos kod umjetnosti: mora sadržavati *umijeće* da vas dodirne i promijeni. Baš kao što je vaše umijeće da konstruirate nešto korisno i praktično. Dakle, ne dajte se fascinirati blebetanjem glasnih i dosadnih.

Ne uzdajte se previše ni u znanost, premda ste dio akademskog kruga tehničke provenijencije. I ovdje se uvuklo pravilo glasnijeg i dosadnijeg, a prirodni zakoni i pojave se već ozbiljno razmatraju kao stvar demokratskog dogovora i konsenzusa. I malom djetetu je jasno da ne može ništa dobroga od toga ispasti. Širi li se svemir ili sužava, je li na djelu evolucija ili nije, ne može biti stvar prevladavajućeg mišljenja. Brod ili plovi ili ne plovi. Ako ne plovi, nije brod.

Mislim da smo se razumjeli. Možemo biti glasni i dosadni, izglasati demokratski da je naherena olupina brod, ali to ne mijenja stanje stvari. To smo samo mi koji galamimo: ovo je brod!, ovo nije pišu! Ova prazna slama je poezija! Budemo li dovoljno dosadni, većina će kimnuti glavama da nas se riješi. Ako netko ne želi iz čista mira priznati da je umjetnički čin dok pišamo uza zid, i to se da savladati po oprobanoj recepturi. Budemo li dovoljno glasni i dosadni, svi će potvrditi da je taj tvrdoglavac – nihilist. ■

ZAŠTO U MAKEDONIJI NISU PROBLEM SAMO SPOMENICI

Reakcija svih koji su nedavno posjetili Skopje je skoro jednaka: zaprepaštenje od onoga što se izgradilo, najviše u obliku spomenika. Najprije je srpska intelektualka Borka Pavičević sažela svoje dojmove za Peščanik, da bi joj iz Makedonije odgovorila Biljana Vankovska

U ČEMU JE STVAR?

Borka Pavičević

Tu skoro jedan slovenački kolega, nakon vožnje Beogradom, i konstatacije da je to jedna mnogoljudna metropola, sa velikim potencijalom, upitao me je da li smo mi ovdje, budući da smo u većem broju, u čitavoj zemlji, otkrili u čemu je stvar.

A ta se stvar sastoji u tome kako je došlo do toga i kako je bilo moguće da takve snage kao ove beskonačno i trenutno "dele plen" i to nakon izbora i očigledno preskupe izborne kampanje u kojoj su skupljale glasove na osnovu parola o departizaciji države. Pa da javimo u čemu je stvar, kada otkrijemo. Na bazi prelaska kvantiteta u kvalitet.

Moj rođak i prijatelj Nano Ružin dobio je pre neki dan orden Legije časti, ceremonija je obavljena u ambasadi Francuske u Skopju. Došavši iz Beograda jurili smo da stignemo na vreme, tako da za trenutak nisam bila u mogućnosti da u potpunosti doživim šok od susreta sa Trijumfalnom kapijom u Skopju, kroz koju se ne ulazi i ne prolazi, već stoji sa strane ulaska u centar grada. Hajde da kažem da smo prošli pored Kapije zureći ka činu koji je istovremeno i ritual oko nekakve zasluge ili, ako hoćete, neke "pobede".

Skopje je podjeljeni grad, o čemu svedoči jedan trg sa Aleksandrom, a drugi sa Skenderbegom. Vardar nas sve više deli, no što nas povezuje, jedan nacionalizam hrani drugi, i sve tako u začaranom krugu

Ima, naravno, stvari o kojima slušate pa i čitate, ali razlika između informacije i saznanja je zaista velika (u prilog raspravi da li je internet to što je sve), e to da videti i imati informaciju jesu dve različite stvari, kada vidite koliki je Aleksandar Makedonski posred Skopja.

I nije samo da je nevideno velik, pa i za Dubai, ili Šangaj, već je on i osvetljen tako da ne znate da li se to neko sa njim, Skopjem i Makedonijom sprda, ili misli za ozbiljno. Svetla odozgo i odozdo, nisu specifična samo za Skopje, već njihov varijetetski, lasvegasovski, ili ne znam kakav kockarski imaginarij, zapravo je krajnja instanca identitetskog ludila koje vlada našim "teritorijama". Državama bez države, vodama bez naroda, osvajanjem javnoga prostora da bi se taj isti prostor uništavao, razarao i izvirgavao ruglu, da bi se u kič pretvarao. Ali nije tu samo Aleksandar, tu je i Filip, i Delčev i svi drugi, međutim kulminacija, klimaks, dolazi u pogledu na Panteone i Partenone u vidu muzeja i javnih institucija nazidanih jednim parčedom reke Vardar. Ova sperovska, a posle sovjetska, impostacija moći u odnosu na koju civil ima da bude mali i poslušna, zaista je karikaturno ovaploćenje noćne i dnevne more sna o snazi i veličini, čiji je cilj hipostaziranje moći na bazi zloupotrebe identiteta.

Kako, zašto i čemu, uz uvažanje svih istorijskih situacija, kako je moguće da zemlja koja samo u Ohridu i oko njega ima tri stotine i šezdeset manastira, koliko dana u godini ima, od devetog do četrnaestog veka, čini to čudo od sebe. Pa koja je veza između svekolike vrednosti Svetoga Nauma, u koji jurite da bi se "pročistili" i našli to, tu stvar, identitet i beskrajno tužni luksuz lepote naroda i njegovih graditelja.

Odlazimo na imanje Nikole Mujoskog, bivšeg jugoslovenskog sudije i sada advokata u Velgoštima, pored Ohrida, u kraj poznat po "proizvodnji" najvećeg broja intelektualaca. E, pa baš, ako je za videti šta je to "domaćin", valja ovdje doći u beskrajne voćnjake i ružičnjake i sestri baš za sofru. Kada sednete za ogromni sto u nekadašnjoj i današnjoj trepezariji i kuhinji Nikole i brata mu Stefana, onda naučite, mimo interneta, i šta je to sofru zapravo.

Pa da se vratimo na Mihino pitanje sa početka ovoga teksta. U čemu je stvar i kako je bilo i jeste moguće, izdati identitete i šta sve ne još u prilog sveopšte uzurpacije "svega postojećeg", a u interesu ljudi koji su zabijajući nacionalne zastave na vrhovima svojih novogradnji premrežili i nebo i zemlju (svakome pored sebe uništili su pogled, i vreme i prostor) da bi se stvorile nove klase koje vladaju našim zemljama.

Pa ma koliko to ludački zvučalo, ne vidim drugog puta da spasavamo šta se spasiti može, da se povezivanjem onoga što je preostalo, strese taj sada tranzicioni i razorni klasni sloj, koji kao gubar jede ostatak "zaklanih naroda", i koji je grdan, ne sa ravnopravnom odgovornošću, ne samo zbog onoga što je rušio, već i zbog toga šta je i kako je na ruševinama saziđao. ■

Izvorno objavljeno na *Peščaniku*, 20. lipnja 2012.

ZAISTA, U ČEMU JE STVAR?

Biljana Vankovska

Draga Borka, kako se nismo videle još od daleke 2002. godine, bilo mi je žao da u tvojoj kolumni pročitam da si bila u Skopju, i u Makedoniji, a da se nismo videle. Tokom naše grupne posete SAD-u puno smo pričali što se sve dešavalo na "našim teritorijama" od raspada Jugoslavije, a još i pokušavali da odmerimo koliko su nam stranci (posebno, Amerikanci) u tome pomagali ili odmagali. Bili smo sjajan tim, zar ne? Naši su domaćini najčešće bivali zbunjeni što ispred sebe nisu imali predstavnike posvađanih plemena, nego pametne ljude koji su se slagali u suštinskim stvarima i govorili kao region.

Pretpostavljam da si što zbog svojih bliskih (eto, nisam znala da ti je Nano Ružin rođak), što zbog svoje intelektualne ljubopitnosti i nemira, pratila bar jednim okom kako su se stvari odvijale u Makedoniji tih ključnih godina od našeg susreta naovamo. No, iz tvoga teksta shvaćam da nam nisi skoro dolazila u goste pa odatle i šok od prizora koji si videla usred Skopja. Da, spomenici na sve strane, zdanja koja nikako ne pripadaju ovoj zemlji i narodu... Priznajem da se i sama često ne snalazim usred rođenog grada, a i sve rede idem u taj centralni deo, jer mi je teško da "svarim" sve što se tamo postavilo. Protiv moje volje i protiv volje većine građana Skopja pa i Makedonije... Ne znam da li znaš da je bilo i protesta, da je bilo pokušaja da se čitav projekat (nazvan Skopje 2014) ospori ispred Ustavnog suda, bilo je pokušaja da se organizuje referendum, itd.? Kada je već bilo jasno da mi, građani nećemo moći promeniti ono što su naši vladari već dogovorili, ja sam prihvatila da svaki narod mora, kad tad, izgraditi spomenik svojoj ludosti. Pomirila sam se s tim da društvene okolnosti i historijske konstelacije nadilaze snage pojedinca pa čak i udružene intelektualne skupine koje ne razmišljaju kolektivističkim čipom. Pa neka je! Naša će nas deca optuživati

i rugati nam se, ali ovo je dečja bolest makedonskog nacionalizma koji se mora odboledovati, posebno kada nismo bili pelcovani, čak i u vreme militantnog nacionalističkog pira širom bivše Jugoslavije. Ovo plaćamo iz vlastitog džepa, i sa stranim kreditima naravno, pa će kad tad doći dan otplate. I toga se zaista bojim...

Draga Borka, kada nam sledeći put budeš dolazila, volela bih da se vidimo bar na kratko. Možda čuješ i neko drugo viđenje i tumačenje (tvoj rođak, svaka čast na medalji Legije časti, ali ipak je bio i političar i tako postao diplomata, pa bio kandidat za predsednika republike, i sasvim je moguće da ima pomalo subjektivan sud što se aktuelne vlade tiče). Nažalost, i ja neću imati dobrih vesti, a i sama ćeš videti nešto što ti je sada promaklo. Skopje je podjeljeni grad, o čemu svedoči jedan trg sa Aleksandrom, a drugi sa Skenderbegom (a istini za volju, spomenična manija je počela upravo izgradnjom spomenika Skenderbega, nasuprot zakonskim normama, a preko silne medijacije stranaca koji su mislili da je dobro udovoljiti identitetskim željama albanskih stranaka, i bivših boraca UČK). Vardar nas sve više deli, no što nas povezuje. Znaš i sama, jedan nacionalizam hrani drugi, i sve tako u začaranom krugu.

Ono što mi stvara gorčinu kada čitam tekst ili čujem glasno mišljenje ljudi iz "naših teritorija" o identitetskom ludilu i zloupotrebe identiteta u mojoj zemlji je to što gadate u sridu (što bi rekli Dalmatinci). Najviše me boli istinitost onoga što kažete, a što se ja osećam poraženom i postidenom, jer eto nisam mogla sprečiti da se sve ovo desi. No, bila bih neiskrena kada ne bih priznala da mi gorčinu stvara i jedna druga stvar. Dobro je protrčati Skopjem, doživeti onaj prvi (ne)kulturni šok, i raspaliti po svim našim elitama i načinu kako vladaju mitovima i lažnom nacionalnom veličinom ili traumom. No, meni je pomalo krivo što mi ne reagujemo na ono što se duže vremena, kako društvena pojava sa predvidljivim posledicama, dešava u komšiluku. Recimo, samo je mali broj kolega i prijatelja iz Srbije reagovao (i sada ne reaguje) na sve što se dešavalo Makedoncima i Makedoniji tokom zadnjih 20 godina. Nisam čula niti jedan protest ili pročitala kolumnu u kojoj bi se neko zgražavao nad time što, recimo srpska vlada, ili čak JAT, ovu zemlju naziva Bivšom Jugoslovenskom Republikom Makedonijom, što SPC stavlja veto na prijem MPC u društvo pravoslavnih crkava. Sve češće srećem prijatelje i kolege koje protrče Skopjem na putu u Grčku, a još češće ga i odminu, ali retko ko hoće da govori o onome što se Makedoniji, nekada delu zajedničke federacije, dešava zbog grčkog nacionalizma. Nažalost, sve je više pitanja koje dobijam usred Beograda, i to od pametnih i učenih ljudi: "Pa što vama Makedoncima toliko smeta da promenite ime? Što će vam faliti? Dajte, prihvatite taj neki kompromis, eto Grci su vam podali ruku prijateljstva time što su vam dopustili da bar koristite imenicu 'Makedonija'!" Malo ko ima vremena i nerava da čuje čitavu priču pa se utisci i sudovi stvaraju onako u trku kroz nečiji grad, univerzitet, skup ili plažu.

Što želim reći ovim? Poenta je u tome, draga Borka, što svi mi imamo na ledima svoj teret i nosimo svoje ožiljke, a da nismo mogli da sprečimo ono što nam se dešavalo proteklih 20 godina. Točno je, mi imamo ove ružne spomenike (šteta što nisi stigla videti "Prometeja", kome su nakon postavljanja i zgražavanja anonimne grupe žena, obukli gaće, t.j. autor je morao staviti pregaču da mu pokrije "sramotu" – pa se sada svi stidimo i spomenika i onoga što ga je zadesilo). Skupo smo ih platili, a plaćaćemo još godinama. Ipak, Makedonija je u nečemu različita od ostalih: naši su spomenici zaista mrtvi! Izliveni u bronci ili izrađeni od kamena. Točno je da oni bude neke mitove, bude duhove za koje nismo ni znali da su zakoniti negde duboko u kolektivnoj memoriji, ili još gore – konstruisani su namerno, kao reakcija na agresivne nacionalizme svuda naokolo i kao odgovor jednog defanzivnog i inferiornog nacionalizma. Ja ga ne pravdam, samo konstatujem. Ono zbog čega sam srećna je da ova zemlja ipak nema žive spomenike svojih vladara u vidu ogromnog broja izbeglica, ratnih invalida, kolektivnih grobnica, majke zavijene u crno... Čak i posledice od konflikta iz 2001. su mačji kašalj prema svemu onome što se dešavalo u ostalim "našim teritorijama". Svih ovih godina, dok je militantni nacionalizam harao ostalim delovima bivše Jugoslavije, ja sam se divila ljudima s hrabrošću i integritetom, gde ubrajam tebe, Natašu, Vesnu, Žarka, Zdravka i mnoge druge, posebno iz Srbije, Hrvatske i Bosne. Dok smo mi bili oaza mira, kod vas se je širio miris krvi, grobova, a vladali su autokrate koji su nanosili zlo i svojim narodima i onima naokolo. Sa ogromnim žaljenjem i sada pratim izborne rezultate i kombinatorike, koji označavaju buđenje duhova za koje smo/ste smatrali da su ostali u prošlosti. Prvi intervju Tome Nikolića za makedonski medijum je bio šok svoje vrste: za njega je ovo Vardarska banovina, i politiku prema zemlji će voditi u suglasnosti sa Atinom. Paradoksalno, no nama je proteklih godina možda i nedostajao neki Milošević, jer smo navikli da budemo "good guys", a svaka je politička bitanga ovde izgledala kao andeo u poređenju s onima u zaraćenoj regiji. Tako, onako uspavani, prokockali smo svoju šansu da izgradimo drugačije i demokracičnije društvo. Onda, istina je da smo mi uvek kaskali za vama, ostalima, kasnili u svemu, uključujući i novo pisanje istorije i buđenje nacionalizma... Retoričko je pitanje da li bi Makedonci ikako mogli izbeći sudbinu "naših teritorija" i ostati jedini imuni na nacionalizme sa svih strana. Ja mislim da su i pored svih spomenika i ostalih gluposti, Makedonci amateri u smislu nacionalizma. Ono što bi ostale narode sa Balkana okupilo oko zastave, ovde stvara obrnuti efekat: društveno se tkivo deli i cepa pa svako optužuje drugoga za ono što nam se dešava (recimo, zbog blokade Grčke i neulaska u NATO) pa smo stigli do onih historijskih refrena o bugarofilima i srbofilima. Žalosno, zar ne!? Još prije nekoliko godina sam javno, na jednoj tribini rekla tadašnjem predsjedniku (Crvenkovskom, našem Tadiću, ako smem) da će zahvaljujući vladanju njegovih stranačkih kolega, doći dan kada će vlast početi da se kotrlja ulicom i da će pitanje biti samo koji će populist biti taj koji će je uzeti u svoje ruke. E pa, tu smo gde jesmo, jer je to logičan rezultat procesa koji je bio tako predvidljiv. Da, imamo vlast koja je uzela čvrsto stvar u svoje ruke, vlada uspešno zahvaljujući greškama svojih prethodnika, nacionalističkim porukama iz susedstva što ovde na 100-godišnjici Balkanskih ratova stvara *deja vu* osećaj. Još kada, na vrh svega, oni iz Brisela ili Vašingtona ne žele da vide da njihovi pritisci u odnosu na neprimereno kršenje nacionalnog identiteta jednog malog (i još ne priznatog) naroda, samo jača ovakvu vlast, onda, veruj mi, draga Borka, malo je toga što šaka razumnih ljudi može uraditi.

Uvijek ponavljam da činjenica da je neko u opoziciji ne znači da je po difoltu i demokrata. To ste videli vi, a bogami i mi ovde. Nažalost, veliki broj naših intelektualaca ima kompleks inferiornosti u odnosu na vas, iz Srbije, pa da bi ispali veći i odvažniji, svom snagom nastoje da sadašnju vlast prikažu kao miloševićevsku i fašističku. Ja razumem da ste i vi tamo toliko propatili pa otkako ste se opekli od vrućeg mleka, sada pušete i na jogurt (čak i kada je u susedstvu). Ipak, potrebna

Ako neko želi da pomogne Makedoniji, onda umesto da u nama prepoznaje svoje historijske greške, bolje je da pokuša da lobira kod ostalih u regionu koji još imaju problem s postojanjem makedonske nacije i države

je objektivna distanca i dobro poznavanje stvari da bi se videlo i procenilo da se makedonske (nacionalističke i tranzicijske) nedaće mnogo i suštinski razlikuju od iskustva ostalih. Na žalost ili na sreću, sada se svako od nas mora najprije sam obračunati sa svojim bitangama na vlasti, prije no što počne suditi drugima. Ipak, moj je zadatak ovde daleko lakši od tvog tamo: ja se imam boriti protiv nacionalizma koji se ispoljava u obliku spomenika i junačkih narativa, ali bez realne snage da se uradi bilo kakvo zlo drugima. Mi smo samožrtve vlastitog nacionalizma, ali hvala Bogu, svi ostali su daleko veći i snažniji pa se ne moraju plašiti. Ako neko želi da pomogne Makedoniji,

OGLAS

Na temelju Zakona o financiranju javnih potreba u kulturi („Narodne novine“ broj 47/90, 27/93 i 38/09) te članaka 2., 3., 4. i 5. Pravilnika o izboru i utvrđivanju programa javnih potreba u kulturi („Narodne novine“, broj 69/12) Ministarstvo kulture Republike Hrvatske objavljuje

Poziv za predlaganje programa javnih potreba u kulturi Republike Hrvatske za 2013. godinu

I.
U proračunu Republike Hrvatske osiguravaju se sredstva za javne potrebe u kulturi, a to su djelatnosti u kulturi, aktivnosti, manifestacije i projekti u kulturi od interesa za Republiku Hrvatsku. Od interesa za Republiku Hrvatsku smatra se se programi i projekti koji hrvatsku kulturu stavljaju u europski kontekst, promiču interkulturni dijalog, razvoj civilnog društva, koji su stručno utemeljeni, visoke razine kvalitete, ekonomični, profilirani u odnosu na osnovnu djelatnost organizatora te oni koji se odvijaju kontinuirano. Pravo podnošenja prijave na ovaj Poziv imaju samostalni umjetnici, umjetničke organizacije, ustanove u kulturi, pravne i fizičke osobe koje obavljaju djelatnosti u kulturi na području Republike Hrvatske, građani i udruge te jedinice lokalne i područne (regionalne) samouprave.

II.
U program javnih potreba u kulturi Republike Hrvatske za 2013. godinu, u skladu sa Zakonom o financiranju javnih potreba u kulturi i Pravilnikom o izboru i utvrđivanju javnih potreba u kulturi te ocjenom izvršenja vezanom uz dosadašnje obveze prema Ministarstvu kulture, uvrstit će se godišnji i trogodišnji programi i projekti:

1. redovne djelatnosti ustanova kojima je osnivač RH i strukovnih udruga u kulturi;
2. glazbe i glazbeno-scenske umjetnosti;
3. kulturno-umjetničkog amaterizma (glazbenog, folklornog);
4. dramske umjetnosti, suvremenog plesa i pokreta i kazališnog amaterizma;
5. zaštite i očuvanja nematerijalnih kulturnih dobara;
6. književnih manifestacija, časopisa i elektroničkih publikacija;
7. knjižnične djelatnosti;
8. muzejsko-galerijske djelatnosti;
9. likovne umjetnosti, likovnih monografija, dizajna i arhitekture;
10. nove medijske kulture;
11. zaštite i očuvanja kulturnih dobara;
12. arhivske djelatnosti;
13. međunarodne kulturne suradnje;
14. informatizacije ustanova kulture;
15. investicijske potpore;
16. digitalizacije u arhivskoj, knjižničnoj i muzejskoj djelatnosti;
17. zaštite i očuvanja arheoloških dobara.

U okviru programa javnih potreba u kulturi Republike Hrvatske za 2013. godinu, raspisat će se posebni natječaji za potporu i otkup vrijednih knjiga, poticanje književnog stvaralaštva, dodjelu stimulacija za najbolja ostvarenja na području književnog stvaralaštva, potpore za programe promocije knjige i čitanja, potpore za organizaciju nacionalnih nastupa na inozemnim sajmovima knjiga, za „Poduzetništvo u kulturi“ (u suradnji s Ministarstvom poduzetništva i obrta) te za poticanje glazbenog i dramskog stvaralaštva. Za programe razvojnih istraživanja, evaluacija i edukacija na području kulture i medija raspisat će se zaseban natječaj.

Dodatni uvjeti za prijavljivanje programa

Prijava programa zaštite i očuvanja kulturnog dobra može se odnositi na: prethodna istraživanja (konzervatorska, restauratorska i sl.), izradu potrebne dokumentacije (snimak postojećeg stanja, izvedbeni projekt, konzervatorski elaborat i sl.) i izvođenje radova.

Uz prijavu programa zaštite i očuvanja na nepokretnom kulturnom dobru obavezno se ispunjava priloženi obrazac „Troškovnik zaštitnih radova na nepokretnim kulturnim dobrima“ te dostavlja dokaz o vlasništvu na nepokretnom kulturnom dobru (izvadak iz zemljišne knjige), a za radove na pokretnom kulturnom dobru obrazac „Troškovnik konzervatorsko-restauratorskih radova na pokretnim kulturnim dobrima“.

Programe nabave knjižne i neknjižne građe za popunu fondova u narodnim knjižnicama, prethodno dogovorene sa županijskim matičnim službama i osnivačima knjižnica, predlagatelj prijavljuje pojedinačno.

Uz prijavu programa digitalizacije u arhivskoj, knjižničnoj i muzejskoj djelatnosti obavezno se popunjava priloženi obrazac „Plan projekta digitalizacije“.

Uz prijavu programa arheološke baštine za radove na nepokretnim kulturnim dobrima obavezno se popunjava priloženi obrazac „Troškovnik arheoloških istraživanja“, a za radove na pokretnim kulturnim dobrima obrazac „Radovi na pokretnoj arheološkoj baštini“.

Zbog posebne dinamike planiranja međunarodne suradnje, prijedlozi programa (na prijavnici 13.) prijavljuju se u dva roka: od 1. srpnja do 1. rujna 2012. godine ili od 1. veljače do 15. ožujka 2013. godine. Prijave koje se ne dostave u navedenim rokovima iznimno će se razmatrati samo ako je priložen dokaz o nemogućnosti prijave u jednom od naznačenih rokova.

Javne ustanove i druge pravne osobe kojima je osnivač ili suosnivač Republika Hrvatska koje prijavljuju programe/projekte javnih potreba u kulturi dužne su u prilogu dostaviti strateški plan ustanove.

Za prijavu trogodišnjih programa/projekata javnih potreba u kulturi svi zainteresirani, bez obzira na status, dužni su u prilogu dostaviti strateški plan.

Umjetničke organizacije i udruge koje prijavljuju programe/projekte javnih potreba u kulturi dužne su u prilogu dostaviti izlistaj iz Registra neprofitnih organizacija.

IV.
Prijave se podnose on-line na odgovarajućim obrascima (za svaki program posebna prijavnica i za svaku zemlju posebna prijavnica) koji su dostupni na internetskim stranicama Ministarstva kulture: www.min-kulture.hr/prijavnice. Prijavnice popunjene on-line predlagatelji trebaju dostaviti i u tiskanom obliku s obrazloženjem zahtjeva i svim prilogima na adresu: Ministarstvo kulture, Zagreb, Runjaninova 2, osim prijave za programe zaštite i očuvanja kulturnih dobara, zaštite i očuvanja nematerijalnih kulturnih dobara te zaštite i očuvanja arheoloških dobara koje se dostavljaju na adresu nadležnog Konzervatorskog odjela Ministarstva kulture.

Rok za podnošenje prijave je od 1. srpnja do 1. rujna 2012. godine.

Prijavnice koje ne ispunjavaju tražene uvjete, koje nisu dostavljene u elektroničkom i tiskanom obliku u skladu s navedenim rokom, prijavnice koje nisu dostavljene na odgovarajućem obrascu i ispunjene na računalo, kojima nedostaje neki od priloga te prijavnice korisnika koji nisu izvršili dosadašnje obveze, neće se razmatrati niti uvrstiti u Program javnih potreba u kulturi Republike Hrvatske za 2013. godinu.

PLAĆENI BURŽUJ O “POBUNI PLAĆENE BURŽOAZIJE”

KRITIKA NOVOG PRAZNOG PERFORMANSA EMANCIPATORNE POLITIKE SLAVOJA ŽIŽEKA

RICHARD SEYMOUR

Najnoviji¹ Žižekov uradak u *LRB*-u (*London Review of Books*, 26. siječnja 2012.) potvrđuje staru poslovicu koja kaže kako će oni koji u ime klase napadaju multikulturalizam, vlastitom krivnjom u isti mah izgubiti integritet po oba pitanja. Zapravo, ovo nije stara poslovice. Upravo sam je izmislio. Ali unatoč tomu je istinita. Da objasnim: Žižek je utrošio mnogo polemičke energije napadajući određenu vrstu poststrukturalističke i postmarksističke politike zbog njezina napuštanja klase. No, ta kritika bila je usko vezana uz simultani napad na “političku korektnost”, “multikulturalizam”, i tako dalje, u ime “ljevičarskog zapomaganja za eurocentrizmom”. Naravno, bilo je moguće cijeniti prvu kritiku bez da se obveže na potonju. (A ako tražite ozbiljnu kritiku post-marksističke mode, pročitajte *The Retreat from Class* Ellen Wood). Međutim, nikada nije bilo previše jasno kako Žižek shvaća “klasu”, osim kao strukturirajući diskurzivni princip: uvijek je bila prizivana prilično dogmatski. Ako se od Žižeka ne očekuje znanstvena analiza društvenih klasa, moglo bi se barem očekivati da zna što misli da klase jesu. Iz njegovog posljednjeg uratka, u kojem ponovno izlaže neke od teza iznesenih ranije u *Living in the End Times*, poprilično je jasno da ili nema pojma ili ima novu teoriju klasa koju tek treba obrazložiti.

NIKADA NIJE BILO PREVIŠE JASNO KAKO ŽIŽEK SHVAĆA “KLASU”, OSIM KAO STRUKTURIRAJUĆI DISKURZIVNI PRINCIP: UVIJEK JE BILA PRIZIVANA PRILIČNO DOGMATSKI

RENTA, VIŠAK VRIJEDNOSTI I “OPĆI INTELEKT” Žižekov je osnovni argument kako trenutni globalni prevrati sačinjavaju “pobunu plaćene buržoazije” u opasnosti od gubitka svojih privilegija. Započinje tvrdnjom o porijeklu bogatstva vladajuće klase u naprednim kapitalističkim formacijama. Uzimajući kao primjer Billa Gatesa, tvrdi kako bogatstvo potonjeg ne potječe od uspješnije eksploatacije radnika – “Microsoft svojim intelektualnim radnicima daje relativno visoku plaću” – nego “zbog toga što se Microsoft nametnuo gotovo kao univerzalni standard, praktički monopolizirajući polje, kao utjelovljenje onoga što je Marx nazivao ‘općim intelektom’, a pod čime je podrazumijevao kolektivno znanje u svim svojim oblicima”. Drugim riječima, Microsoft, pomoću svoje monopolističke kontrole nad informacijama, ne izvlači višak vrijednosti nego ubire rentu. Ovo je paradigmatičko “postupnoj transformaciji profita generiranog eksploatacijom rada u rentu prisvojenu privatizacijom znanja”. Utjecaj post-*operaizma* u svemu tome je jasan: Žižek prihvaća i razlaže zamisao da je intelektualni rad “nematerijalni” rad, za koji tvrdi da ima dominantnu ili “hegemonijsku” funkciju u kasnom kapitalizmu. Na temelju toga, tvrdi kako je ortodoksna marksistička teorija vrijednosti postala problematična, budući da se “nematerijalni” rad naprosto ne može prisvojiti na isti način na koji se “materijalni” rad može.

Prije nego što krenemo dalje, samo primijetite kako je cijela ova linija argumentacije diverzija. Čak i ako prihvatimo uski fokus na Microsoftove “intelektualne radnike” kao paradigmatičku radu u 21. stoljeću, njihova “relativno visoka plaća” nema izravnog utjecaja na to jesu li učinkovito eksploatirani. Zapravo, ako išta, onda ukazuje kako je vjerojatnije da će biti puno učinkovitije eksploatirani nego drugi radnici. Globalno, to je trend: što su više plaće, viša

je i stopa eksploatacije. To je trend i historijski: famozno visoke plaće koje je nudio Ford dijelom su bile omogućene tehnikama tejlizma koje su bile učinkovitije u izvlačenju relativnog viška vrijednosti. (Distinkcija između relativnog i apsolutnog viška vrijednosti trebala bi biti poprilično elementarna za bilo koga tko tvrdi kako djeluje unutar marksizantskog kruga.) Ne tvrdim kako su zbog toga svi Microsoftovi “intelektualni radnici” *dijamantni proletari*. Klase se formiraju u kontekstu klasne borbe, a stupanj “proletarizacije” odnosno “buržoaziranja” ovih radnika ovisit će o tome koliko će uspjeha rukovodstvo imati u podređivanju radnog procesa, itd. Također, tvrdnja o monopolnoj renti kao Gatesovom glavnom izvoru dodatne vrijednosti ne čini mi se kao posve nerazumna – o tome se barem može diskutirati. No, Žižekov argument kao podrška ovoj ideji jednostavno ne stoji.

KRPENA LUTKA MARX Nadalje, Žižek objašnjava kako se njegov pristup razlikuje od pristupa ortodoksnog marksizma te u velikom dijelu svoje argumentacije oslonac traži u karikiranju Marxa kao slabijeg protivnika. Tako je “mogućnost privatizacije općeg intelekta nešto što Marx nije predvidio u svojim spisima o kapitalizmu (uglavnom zbog toga što nije uzeo u obzir njegovu društvenu dimenziju)”. Ostavimo li po strani čudnovatu tvrdnju da Marx “nije uzeo u obzir” “društvenu dimenziju” kapitalističkih proizvodnih odnosa, vrijedi ponovno utvrditi ono što Žižek bez sumnje već zna: spisi o “općem intelektu” dio su iznimno kratkog fragmenta u *Grundrisse* te bi stoga njime bilo iznimno teško išta “predvidjeti”; unatoč tomu, opis “općeg intelekta” u *Grundrisse* kao “izravne proizvodne sile” manifestirane “razvojem fiksnog kapitala” pretpostavlja kako je “opći intelekt” već privatiziran.

Pretpostavljam kako ono što Žižek ima na umu jest da Marx nije predvidio *monopolizaciju* “općeg društvenog znanja”, i stoga nije upozorio kako bi se glavne klasne borbe u naprednim kapitalističkim formacijama mogle voditi oko *udjela u renti* umjesto oko neposrednog izvlačenja viška vrijednosti. To je vidljivo iz njegova pristupa problemu nafte. Naime, prema Žižeku, “Traje neprekidna borba oko toga kome je namijenjena ova renta: stanovnicima Trećeg svijeta ili zapadnim korporacijama. Ironično je to da, objašnjavajući razliku između rada (čijom se upotrebom proizvodi višak vrijednosti) i drugih robâ (čija se sva vrijednost troši njihovom upotrebom), Marx navodi naftu kao primjer ‘obične’ robe. Stoga, svaki pokušaj da se porast ili pad cijene nafte poveže s porastom ili padom troškova proizvodnje ili cijene eksploatiranog rada postaje besmislen: troškovi proizvodnje zanemarivi su udio cijene koju plaćamo za naftu, cijene koja je zapravo renta kojom vlasnici resursa, zahvaljujući njihovoj ograničenoj zalih, mogu kontrolirano upravljati”. Dakle, nameću se dva pitanja: i) je li moguće da Marx u svojoj teoriji uistinu nije predvidio mogućnost ubiranja rente kao mogućeg izvora glavnih klasnih borbi?; i ii) kao nužna posljedica, potkopava li primjer nafte i njezinih apsurdno visokih cijena radnu teoriju vrijednosti?

Ovo se prilično jednostavno može utvrditi. Prije svega, Marxovi spisi pokazuju kako je razumio da može postojati klasa ili frakcija ljudi čiji prihodi ovise o ubiranju rente. Marx je govorio² dvjema osnovnim vrstanama. O *diferencijalnoj renti*, i *apsolutnoj zemljišnoj renti*. Kako bismo objasnili prvi tip rente, potrebno je specificirati neke implikacije radne teorije vrijednosti, za koju Žižek tvrdi da je zastarjela. Prije svega, ako se vrijednost robâ određuje društveno potrebnim radnim vremenom uložnim u njih, proizlazi da će, uz manje vremena potrebnog da se robe proizvedu, razmjenska vrijednost ovih robâ s vremenom opadati. No, činjenica je da su proizvođači u konkurenciji jedni s drugima oko udjela na tržištu te će, kako bi smanjili troškove rada, ulagati u sredstva za uštedu rada. S vremenom, repliciranje ove tendencije u gospodarstvu – provedene imperativom kompeticije – rezultirat će smanjenjem ukupnog profita na robu. Neposredni učinak bit će bogaćenje onoga tko

ČAK I AKO PRIHVATIMO USKI FOKUS NA MICROSOFTOVE “INTELEKTUALNE RADNIKE” KAO PARADIGMU RADA U 21. STOLJEĆU, NJIHOVA “RELATIVNO VISOKA PLAĆA” NEMA IZRavnOG UTJECAJA NA TO JESU LI UČINKOVITO EKSPLOATIRANI

u tom trenutku, kao rezultat, ima učinkovitije poduzeće. Oni primaju diferencijalnu rentu jer im njihovo ulaganje omogućava da dođu do većeg udjela opadajuće pričuve viška vrijednosti. Drugi tip rente, apsolutna renta, ovdje ne treba detaljnije objašnjenje, ali možemo reći kako se radi o tipu rente do koje bi najprirodnije došlo u slučaju monopola. U svakom slučaju, razumno je pretpostaviti da bogatstvo Billa Gatesa sjedinjuje ponešto od oba tipa rente, uz neutvrđenu količinu izravnog viška radne snage.

Drugo, Marxova radna teorija vrijednosti nije opovrgnuta fluktuacijama cijene nafte. Od teorije se ne očekuje da objašnjava fluktuacije cijena, koje odgovaraju ponudi i potražnji. Razmjenska vrijednost je prosjek širom proizvodnog lanca; ne postoji fiksni matematički odnos između cijene pojedine robe, i razmjenske vrijednosti kao prosjeka kroz cijelu klasu robâ koja se mijenja s vremenom. Teorija nije ugrožena ni činjenicom da se odnosom između ponude i potražnje može manipulirati u situacijama monopola ne bi li se drastično povećala stvarna cijena robe. Svjestan sam da postoje valjane kontroverze u pogledu radne teorije vrijednosti. Također, ne umišljam kako će Klimanov herojski rad potpuno spasiti ortodoksnu teoriju od onih koji su prema njoj sumnjičavi, a od kojih mnogi čak i ne operiraju na istom teorijskom terenu. No, Žižekov je izazov, iz savsim teorijskih razloga, neuspješan. Uz razarajući retorički učinak, u ovom članku secira “čovjeka od slame” (*straw man* – argumentacijska strategija bazirana na pogrešnoj reprezentaciji pozicije protivnika u raspravi, op. prev.). Radi konciznosti, izostavljam druge primjere u kojima izopačuje Marxa, kako u ovom, tako i u drugim člancima – u protivnom bi se ovime zamerali još dugo vremena.

“PLAĆENA BURŽOAZIJA” Žižek pojmove upotrebljava izuzetno labavo. Uzmite na primjer “plaćenu buržoaziju”, čija je “pobuna” očigledno pružila motivaciju za ovaj uradak. Za njih se kaže da predvode većinu štrajkova. Žižek ovdje po svoj prilici uključuje skupine poput radnika u javnom sektoru koji su stupili u štrajk u većini europskih zemalja. Ipak, on ne kaže što ih točno čini “plaćenom buržoazijom”. Njegova upotreba implicira novu teoriju klase, no najbliže što dolazi definiranju tog pojma je kada razjašnjava da govori o onima koji uživaju “privilegiju” – višak preko minimalne nadnice. Isprva nije jasno na što misli pod minimalnom nadnicom. Postoje, naravno, pravno regulirane minimalne nadnice u više naprednih kapitalističkih društava, no on ne misli na njih. Bilo bi to arbitrarno i ne bi nam govorilo ništa izravno o odnosima u proizvodnji. No, primijetite na što misli kada govori o “minimalnoj nadnici”: “često mitska referentna vrijednost čiji je jedini realni primjer u današnjoj globalnoj ekonomiji nadnica tvorničkih radnika u Kini ili Indoneziji”. To nije ništa manje proizvoljno, kao što i sam Žižek priznaje.

Iako način njegova izlaganja podrazumijeva kritički odmak od takvih koncepata, on ih bez obzira na to primjenjuje, tvrdeći kako su oni po sebi konstitutivni za političku

TIPIČNO ZA ŽIŽEKA, SVAKI KORAK U ARGUMENTACIJI KARAKTERIZIRAN JE NEVJEROJATNIM MANJKOM PRECIZNOSTI, NEMARNOM UPOTREBOM POJMOVA, STRAW MAN NAPADIMA, KRPENIM LUTKARSTVOM

i diskurzivno konstruiranu podjelu rada: "Buržoazija u klasičnom smislu tako nestaje: kapitalisti se ponovno javljaju kao podvrsta plaćenih radnika, kao menadžeri kvalificirani da zarađuju više temeljem svoje stručnosti (zato je pseudo-znanstvena 'evaluacija' ključna: ona legitimira nejednakosti). Daleko od toga da bi bila ograničena na menadžere, kategorija radnika koji privređuju višak nadnice (*surplus wage*) proteže se na različite vrste stručnjaka, administratora, javnih službenika, liječnika, odvjetnika, novinara, intelektualaca i umjetnika. Višak poprima dva oblika: više novca (za menadžere itd.), ali i manje posla te više slobodnog vremena (za – pojedine – intelektualce, no i za državne administratore itd.) Evaluativni postupak kojim se određuje koji će radnici primati višak nadnice arbitrarni je mehanizam vlasti i ideologije, bez ozbiljne veze s pravim kompetencijama; višak nadnice ne postoji iz ekonomskih već iz političkih razloga: radi održavanja 'srednje klase', kako bi se očuvala društvena stabilnost".

U tom smislu, "višak nadnice" koji karakterizira eksploataciju proletarijata od strane "plaćene buržoazije" diskurzivna je fikcija, neutemeljena u realnim proizvodnim

odnosima. Pa opet, određivši pobliže svoje termine, unatoč tomu jasno je kako odgovara nekim materijalnim procesima. Uostalom, ako radna teorija vrijednosti više ne zahvaća procese izvlačenja viška na odgovarajući način, te je "hegemonijski" uzorak akumulacije ubiranje rente, "višak nadnice" ima materijalnu osnovu kao ono što se isplaćuje iz udjela u renti (uglavnom ubiranoj stanovnicima Trećeg Svijeta od strane zapadnih korporacija). Nadalje, Žižek tvrdi da unatoč tomu što su takve "klase" političke i diskurzivne, njihova učinkovitost nije ništa manje stvarna. Time se, kaže on, objašnjava trenutno političko ponašanje (i ovdje moram citirati u cijelosti):

"Ideja o višku nadnice baca novo svjetlo na neprekidne 'anti-kapitalističke' prosvjede. U vrijeme krize, najočitiji kandidati za 'stezanje remena' su niži slojevi plaćene buržoazije: politički prosvjed njihovo je jedino utočište, ukoliko žele izbjeći pridruživanje proletarijatu. Iako su njihovi prosvjedi nominalno usmjereni protiv brutalne logike tržišta, oni zapravo prosvjeduju protiv postupne erozije svojeg (politički) povlaštenog ekonomskog položaja. Ayn Rand u romanu *Atlas Shrugged* fantazira o štrajku 'kreativnih' kapitalista, a ta fantazija se na perversan način obistinjuje u današnjim štrajkovima, od kojih većinu organizira 'plaćena buržoazija' pogonjena strahom od gubitka svog viška nadnice. Ovo nisu proleterski prosvjedi, već prosvjedi protiv prijetnje spuštanja na razinu proletarijata. Tko se danas usuduje štrajkati, kada je imati stalno radno mjesto samo po sebi privilegija? To nisu nisko plaćeni radnici u (preostaloj) tekstilnoj industriji itd., već oni povlašteni radnici koji imaju zagarantirana radna mjesta (učitelji, radnici u javnom prijevozu, policija). U tom svjetlu treba promatrati i val studentskih prosvjeda: može se tvrditi kako je njihova glavna motivacija bojazan da im visoka stručna sprema više neće garantirati višak nadnice kasnije u životu".

PUNO VATROMETA, MALO TEORIJSKE AKCIJE Žižek nastavlja pobliže određujući ovu opservaciju – svaki prosvjed mora se promatrati u odnosu na vlastita

mjerila, ne smijemo ih sve odbaciti, itd. – ali jasno je da sugerira kako je glavni pritisak štrajkova i prosvjeda usmjeren na obranu relativnih privilegija. To je osobito istina u "posebnom slučaju" Grčke, gdje je "posljednjih desetljeća, nova plaćena buržoazija (osobito u prekobrojnoj državnoj administraciji) stvorena zahvaljujući financijskoj pomoći EU, a prosvjedi su u velikoj mjeri motivirani prijetnjom da se tome stane na kraj". Za sada su jedino što nudi kao dokaz postojanja ove "plaćene buržoazije" njezini tobože zamjetni, konkretni učinci u političkom ponašanju društvenih slojeva pogođenih krizom. No, takvo se ponašanje može puno bolje objasniti klasnim interesima frakcija proletarijata koje su, dijelom zbog superiorne organizacije vis-à-vis svojih poslodavaca, postigle određenu razinu sigurnosti zaposlenja te u nekim slučajevima relativno visoke nadnice. U tom slučaju, koncept je beskoristan.

Tipično za Žižeka, svaki korak u argumentaciji karakteriziran je nevjerojatnim manjkom preciznosti, nemarnom upotrebom pojmova, *straw man* napadima, krpenim lutkarstvom i tako dalje. Puno je vatrometa, ali malo teorijske akcije: puno predstave, bez prave priče, prazan performans emancipatorne politike. Pomislio sam da bi to bilo dobro pojasniti, budući da je toliko ljudi slalo poruke, bockalo me ili drukčije nagovaralo da kritiziram ovaj posljednji Žižekov uradak. Nadam se da ste zadovoljni. **E**

S engleskoga preveo Martin Beroš
Originalno objavljeno 29. siječnja 2012. na <http://www.leninology.com/2012/01/salaried-bourgeois-on-revolt-of.html>
Oprema teksta redakcijska

Bilješke

1 <http://www.lrb.co.uk/v34/n02/slavo-j-zizek/the-revolt-of-the-salaried-bourgeois>

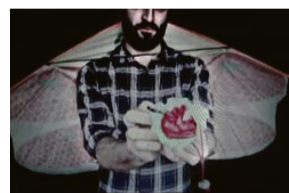
2 <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1894-c3/ch37.htm>

OGLAS

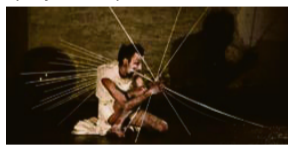
4.07.12.
SRJEDA / WEDNESDAY

19:00
Umjetničko kino Valli / Art Cinema Valli
AKADEMIJA ZA VIZUALNE
UMJETNOSTI / ROYAL ACADEMY OF
ARTS NETHERLANDS
izabrani radovi / selected video works
izložba / exhibition

21:00
INK / ISTRIAN NATIONAL THEATRE
ALLESANDRO SCIARRONI
JOSEPH / JOSIP
Italija / Italy

22:00
ZERO STRASSE
MIGUI MANDALASOL
MIKADO
Španjolska / Spain

23:00
ZERO STRASSE
T.I.G. - Telepatic International Group
City of the Singing Flame / Grad Pjevajućeg Plamena glazbeni performans / musical performance
Danska / Denmark
DJ FILJO

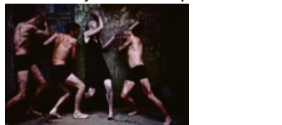

5.07.12.
ČETVRTAK / THURSDAY

21:00
INK / ISTRIAN NATIONAL THEATRE
BRAĆA SINKAUZ I A. STOJKOVIĆ
(Goribor)
MALO JE DOVOLJNO / SMALL IS ENOUGH
Hrvatska / Croatia

22:00
TRŽNICA / MARKETPLACE
TEATR NOVOGO FRONTA
CAUSA FATALI S / KOBNI UZROK
Češka-Rusija / Czech Republic-Russia

23:00
ZERO STRASSE
MIGUI MANDALASOL
MIKADO
Španjolska / Spain

23:30
ZERO STRASSE
MILAN KOHOUT
Prezentacija/presentation
Češka/Czech Republic

24:00
Festivalski klub/ Festival klub
ZERO STRASSE
PODJELA NAGRADA / AWARDS BEND IZNENAĐENJA / SURPRISE BAND
DJ FILJO

1.-5. 07. 2012.

18. PUF
Medunarodni kazališni festival
International Theatre Festival

Organizator:
SAKUD, Pula
Suorganizator:
KAZALIŠTE DR. INAT, Pula
Održavanje festivala omogućili su:
MINISTARSTVO KULTURE REPUBLIKE HRVATSKE
ISTARSKA ŽUPANIJA / REGIONE ISTRIANA
MALOPOLSKA REGIJA (POLJSKA)
GRAD PULA / CITTÀ DI POLA
TURISTIČKA ZAJEDNICA GRADA PULE

Sponzori:
ARENA
LIBRA INTERSOUND

Medijski pokrovitelji:
VMA
EPA
Glas Istro
TOTAL

oblikovanje: Foodora Gubal - MEDIT., realizacija: MEDIT

1.07.12.
NEDELJA / SUNDAY

KOD ARENE/ NEAR COLOSSEUM
*popodnevni sati (01.-05.7.)
MILAN KOHOUT
GUERRILLA PERFORMANCE
Češka/Czech Republic

22:00
FORUM
TEATR KTO
THE BLIND / SLIJEPICI
Poljska / Poland

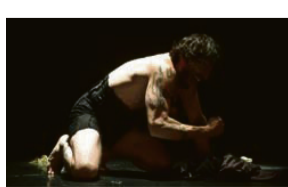
ZERO STRASSE (1.-5.7.2012.)
Zoltan Nagy "Monad"
Roberta Weissman Nagy
"Everything will be alright"
izložba fotografija / photo exhibition

23:00 - 03:00
Festivalski klub/ Festival klub
ZERO STRASSE
"HIPSTERS QUARTET"
koncert / concert
DJ FILJO

2.07.12.
PONEDELJAK / MONDAY

20:30
TRŽNICA / MARKETPLACE
TEATR KTO (Krakow) i
KAZALIŠTE dr. INAT
"The Visit: ANNO DOMINI 2012"
Međunarodni projekt /
International project
Poljska - Hrvatska / Poland - Croatia

22:00
INK / ISTRIAN NATIONAL THEATRE
IDO TADMOR
**WHEN THE BEAST RETURNED BY
MERAV COHEN /
POVRATAK ZVIJERI**
Izrael / Israel

23:00
MMC ROJC, Kazalište Dr. INAT /
CULTURAL CENTER ROJC, Theatre Dr.
INAT
TEATAR 2000
**TKO SI TI I OTKUD TI PRAVO? /
WHO ARE YOU AND WHERE DO
YOU GET RIGHT?** Hrvatska / Croatia

23:00 - 03:00
Festivalski klub/ Festival klub
ZERO STRASSE
DJ FILJO

3.07.12.
UTORAK / TUESDAY

19:00
Umjetničko kino Valli / Art Cinema Valli
AKADEMIJA ZA VIZUALNE
UMJETNOSTI / ROYAL ACADEMY OF
ARTS NETHERLANDS
izabrani radovi / selected video works
izložba / exhibition

20:30
INK / ISTRIAN NATIONAL THEATRE
BITEF TEATAR
**BOŽANSTVENA KOMEDIJA /
THE DIVINE COMEDY**
Srbija / Serbia

22:00
MMC ROJC, Kazalište Dr. INAT / CULTURAL
CENTER ROJC, Theatre Dr. INAT
KIK MELONE
**GLORY, GLORY, HAMLELUJAH /
SLAVA HAMLETA**
Hrvatska / Croatia

23:00 - 03:00
Festivalski klub/ Festival klub
ZERO STRASSE
**Mokre gljive: Balade Petrice
Kerempuha / Wet Mushrooms:
Ballads of Petrica Kerempuh**
glazbeno- recitatorski performans/
musical and poetical performance
Hrvatska / Croatia
DJ FILJO

NADNARAVNA MJESTA

U POVODU 6. NORDIJSKO-KELTSKO-BALTIČKOG FOLKLORISTIČKOG SIMPOZIJA, TARTU (ESTONIJA), OD 4. DO 7. LIPNJA 2012.

NADA KUJUNDŽIĆ

Nakon Galwaya (1991.), Kopenhaga (1996.), Dublin (1988. i 1996.) i Reykjavika (2005.), Nordijsko-keltsko-baltički folkloristički simpozij po prvi je puta održan na istočnoj strani Baltičkog mora, i to u pitoresknom estonskom gradiću Tartuu. Simpozij u organizaciji Odsjeka za estonsku i komparativnu folkloristiku i Odsjeka za skandinavske studije Sveučilišta u Tartuu, Centra za izvrsnost kulturalne teorije i studentske udruge NEFA (Nordisk Etnologisk Folkloristisk Arbetsgrupp) bio je posvećen nadnaravnim prostorima, elementima nadnaravnoga u prirodnim i kulturnim krajolicima te vezama ljudskih zajednica i njihovog okoliša. Osobita je pažnja bila posvećena narativnim praksama kojima se pojedinima prostorima (primjerice, crkvama, napuštenim kućama, jezerima, grobljima, brdima, itd.) pridaje nadnaravni karakter, kao i načinima na koje su nadnaravni prostori prikazani u pojedinim folklornim / književnim žanrovima. Tijekom četiri dana, koliko je simpozij trajao, folkloristi i etnolozi iz velikog broja europskih i azijskih zemalja te Sjedinjenih Država imali su priliku poslušati zanimljiva i provokativna predavanja, razmijeniti ideje i informacije i uživati u bogatom kulturno-društvenom programu za koji su se pobrinuli organizatori (razgledavanje grada uz stručno vodstvo, izleti brodom rijekom Emajõgi, posjet Muzeju agrikulture itd.).

PREDAVANJE ERGA-HARTA VÄSTRIKA BILO JE POSVEĆENO TZV. PLACE-LOREU, MLADAHNOJ GRANI FOLKLORISTIKE KOJA SE BAVI PREDAJAMA I VJEROVANJIMA VEZANIM UZ MJESTA, NAZIVE MJESTA TE PREDMETE I POJAVE U OKOLIŠU

TARTU KAO "NADNARAVNO MJESTO" Uz tradicionalne riječi dobrodošlice od strane predstavnika Sveučilišta (vice-rektor Martin Hallik) i pojedinih Odsjeka – organizatora (Daniel Sävborg s Odsjeka za skandinavske studije, Ülo Valk s Odsjeka za estonski i komparativni folklor), okupljenima se obratila i predstavnica studentske udruge NEFA, Katre Koppel. Nakon što je istaknula koliko je njoj i njezinim kolegama/icama zadovoljstvo vidjeti kolege/ice čije su knjige i članke čitali i proučavali za ispitu, kao i one čijim se knjigama i člancima unaprijed raduju, Koppel je publici uputila i jedno upozorenje. Sam Tartu, istaknula je, jedno je "nadaravno mjesto" koje će zacijelo očarati, a možda i začarati sve one koji u njega dođu. Izrazivši nadu da će ih

stepenice koje krase poster za simpozij odvesti u neke više intelektualne sfere i nadnaravne prostore znanja, Ülo Valk prepustio je podij uglednom švedskom etnologu i stručnjaku za legende i predaje Bengtu af Klintbergu, koji je održao izlaganje o pučkim vjerovanjima vezanima uz paprat. U naredna tri dana, održano je čak deset plenarnih predavanja te pedeset i sedam prezentacija raspoređenih u petnaest panela.

Većina plenarnih predavanja bila je posvećena legendama i predajama. Lina Būgienē predstavila je zanimljiv korpus latvijskih priča kojima se objašnjava izgled, porijeklo, karakteristike ili nazivi pojedinih mjesta i dijelova krajolika. U tom smislu, istaknula je Būgienē, pripovijedanje postaje sredstvom personalizacije krajolika – zaozračivanje pojedinog prostora u narativno ruho dovodi do njegovog "pripitomljavanja", pretvaranja u osmišljen, koherentan, ljudski prostor. Būgienē se također osvrnula na to kako se suvremene prakse vezane za okoliš i promjene u krajoliku općenito reflektiraju u spomenutom korpusu. Terry Gunnell analizirao je motiv ukletih i/ili začaranih mjesta (tzv. *power spots*) u nordijskim, škotskim i irskim legendama i predajama, dok se John Lindow pozabavio motivom crkvenog dvorišta kao graničnog prostora koji razdvaja žive i mrtve, sekularno i profano. David Hopkin predstavio je povijesne predaje koje su u devetnaestom stoljeću prikupili francuski folkloristi, u nadi da će u sakupljenom materijalu pronaći neku vrst "narodne" povijesti Francuske. Ovakva alternativna, čak popularna povijest, smatra Hopkin, uvelike bi pomogla objasniti postupke seljaka krajem 18. stoljeća koji su doveli do konačnog sloma feudalizma u Francuskoj. Uzimajući kao polaznu točku legende o svecima (sveta Katarina Aleksandrijska), Irma-Riita Järvinen pokazala je kako odabrani materijal može biti informativan i koristan ne samo povjesničarima, već i folkloristima. Na koji je način puk prisvajao i prilagođavao službene crkvene tekstove? Koje su uloge dodjeljivali službenim svecima u svakodnevnom životu? Kako je širenje crkvenih učenja utjecalo na postojeća pučka vjerovanja? – neka su od pitanja koja je otvorila Järvinen. Uloga folkloristike kao "nacionalne znanstvene discipline", ili možda bolje reći "narodnotvorne znanstvene discipline" u uspostavljanju mladih europskih država (u duhu tematske odrednice simpozija, analiza slučaja obuhvatila je baltičke i nordijske države), tema je o kojoj je u svom izlaganju govorio Diarmuid Ó Giolláin. Polazeći od definicija bajke (*Märchen*) i predaje (*Sage*) Maxa Lüthija, Daniel Sävborg ponudio je intrigantno čitanje islandskih *saga*. Iako hvaljene upravo zbog realističkih prikaza svakodnevnog života i odnosa među pojedinim društvenim skupinama, junaci *saga* povremeno dolaze u doticaj s nadnaravnim bićima i pojavama. Način na koji narativ tretira susret s nadnaravnim, tvrdi Sävborg, ovisi prvenstveno o mjestu susreta. Tako su susreti na Islandu, odnosno na mjestima koja su poznata pripovjedaču i publici, prikazani u stilu legendi i predaja, dok oni smješteni na (uglavnom nepoznate) prostore izvan Islanda u izrazu i duhu više naginju bajkama.

NOVI PRAVCI ISTRAŽIVANJA U FOLKLORISTICI

Intelektualnu znatiželju publike možda su ipak najviše zagolicala tri plenarna predavanja u kojima su predstavljena nova istraživanja u folkloristici. Predavanje Erga-Harta Västrika bilo je posvećeno tzv. *place-loreu*, mladahnoj grani folkloristike koja se bavi predajama i vjerovanjima vezanim uz mjesta, nazive mjesta te predmete i pojave u okolišu. Västrik je također predstavio djelovanje posebne istraživačke skupine koja se krajem prošloga stoljeća formirala u okviru Estonskog folklorističkog arhiva. Skupina je zaslužna za ekstenzivan terenski rad, prikupljanje, dokumentiranje i analizu tekstova kao i njihovu digitalizaciju te pokretanje serije knjiga (uglavnom antologija) posvećenih *place-loreu*. Jonathan Roper pozvao je na kritičko preispitivanje opozicije narodno vjerovanje – educirani skepticizam jer, kako je istaknuo, niti je puk uvijek lakovjeran niti su znanstvenici uvijek skeptični. Kao alternativu uobičajenoj dijalektici predložio je semiotički četverokut koji se sastoji od sljedećih kategorija: narodno vjerovanje, znanstveno vjerovanje, narodni skepticizam, znanstveni skepticizam. Upravo se skepticizam, smatra Roper, nameće kao novi pravac u izučavanju usmene književnosti. Na kraju krajeva, podsjetio je, bez skepticizma ne može biti riječ o vjerovanju već znanju. U najboljoj maniri montipajtonovske uzrečice "A sada nešto sasvim drugačije", Timothy Tangherlini pozvao je okupljene u lov na trollove! Najjednostavniji način za pronalaženje trollova (i drugih nadnaravnih bića) u golemim korpusima često neprecizno klasificiranih tekstova (poput 30 000 danskih legendi i predaja iz zbirke Evalda Tanga Kristensena, čijom se analizom, klasifikacijom i digitalizacijom bavi Tangherlini) jest pomoću računalne tehnologije. Novi softver na kojem trenutno radi tim stručnjaka s Tangherlinijem na čelu, trebao bi olakšati folkloristima smještanje odabranog korpusa u geografski kontekst te uspostavljanje specijalnih veza među lokacijama koje se spominju u tekstovima, mjestima na kojima su priče zabilježene itd.

FANTASY ROMAN, SNOVI, RAŠLJARI...

Provodni motiv na većini paralelnih sesija također su bile legende i predaje. Prezenteri su se pozabavili legendama, predajama i vjerovanjima iz različitih dijelova svijeta (havajske, engleske, rumunjske, estonske, finske, turske, itd.). Neki od sudionika detektirali su i analizirali elemente folkloru u književnim tekstovima poput Čehovljevih i Joyceovih kratkih priča (Éilís Ní Dhuibhne Almqvist) i *fantasy* romana (Bārbala Simson). Također je bilo riječi o osobnim narativima o susretima s izvanzemaljcima (Kirsi Hänninen), snovima u književnim i izvanknjiževnim

kontekstima (Annikki Kaivola-Bregenhøj, Kendra Wilson), prikazima i statusu osoba s invaliditetom u folklornim žanrovima (Eva Þórdís Ebenezersdóttir), doživljaju mjesta na kojima su se odigrale osobne i/ili nacionalne tragedije (Paul Codwell), rašljarima (Kristol Kivari), itd. Simpozij je uz riječi zahvale svim organizatorima i sudionicima/cama zatvorio Ülo Valk, izrazivši nadu u ponovno okupljanje i skoro viđanje na 7. nordijsko-keltsko-baltiçkom folkloristiçkom simpoziju. Inaçe, uspoředno sa simpozijem održan je intenzivni seminar za studente poslijediplomskih studija *Placing Texts: Folk Narrative & Spatial Construction* (Smještanje tekstova: narodni prozni tekstovi i konstrukcija prostora). ■

GINTAUTAS MAŽEIKIS

O ANONIMNIM STRATEGIJAMA EKSPLOATACIJE

RAZGOVOR S LITVANSKIM FILOZOFOM I AKTIVISTOM, POMALO NADREALNE BIOGRAFIJE – ROĐEN JE I ODRASTAO U SOVJETSKOM GULAGU NA PODRUČJU URALA. NA SVEUČILIŠTU U ZADRU JE ODRŽAO PREDAVANJA U OKVIRU PROJEKTA POVIJEST, MJESTO I SJEĆANJE, DOLAZAK U BAŠTINU (ZADAR, OD 20. DO 28. SVIBNJA 2012.), KADA JE I REALIZIRAO SITE-SPECIFIC INSTALACIJU U CRKVI SVETOG DONATA

JOSIP ZANKI

Filozof si i voditelj Socioloških i političkih studija na Sveučilištu Vytautas Magnus u Kaunasu u Litvi. Kako to izgleda biti filozof koji je uključen u suvremeni politički i sociološki život?

— Suvremena socio-politička kritika temelji se na izrazito interdisciplinarnim studijama sociološke antropologije i sociologije, političke ekonomije i kulturnih studija, kao i na suvremenoj kritičkoj filozofiji. Posljednja je, više od svega kontinentalna poststrukturalna filozofija, frankfurtska škola socijalnih pitanja, potomak centralno-istočne Europe, suvremenih ultimativnih pitanja i mnogih novih radova i djelovanja socio-političkih aktivista. Svi oni utječu na suvremenu kritičku teoriju i analize mnogih socio-političkih i kulturno-političkih praksi. Biti filozof u ovoj sferi praktičnog znači nuditi filozofiju akcije, dijaloški sudjelovati u trenutnim zbivanjima, nuditi alternativne i konceptualne invazije u istraživačka područja, podržavati sociološke pokrete i razvoj osobnog kritičkog stava umjesto brige za takozvana fundamentalna filozofska pitanja. Štoviše, fundamentalna filozofija, jednako kao klasična antropologija, sociologija, etnologija ili jezični studiji, može se objasniti kao ideološka i komercijalna; to su elementi anonimnog stroja eksploatacije ili manipulacije koja je u svezi s hegemonskom moći ili nekritičnim stereotipima. Neki od suvremenih filozofskih zvijezda mogu se smatrati strukturalnim dijelovima hegemonске industrijske filozofske mašine ili čak mehanizmima.

NEZAVISNI POLITIČKI AKTIVIZAM

Po tvom mišljenju, što je to nezavisni politički aktivizam danas? Da li ga shvaćaš dijelom imperija, po Antoniu Negriju?

— Nezavisni politički aktivizam temelji se na tradicijama kritike nevidljivih struktura moći u što su upetljane ne samo vidljive institucije kao što su korporacije, državne organizacije ili tradicije, nego i kritika vjerovanja, habitus, podložnost. Dekonstrukcija suvremenih oblika podložnosti, primjerice vjerovanja u postojeći oblik zakonskih ili sistemskih vrijednosti, jedan je od najvažnijih zadataka nužnih za politički aktivizam danas. Ova kritika može biti i umjetnička / performativna kao i teorijska, ili može koristiti povijesno iskustvo u skeptičkom, dvojbenom, ironičnom, kreativnom nerazumijevanju (R. Rorty), umjetničke transformacije u ontičke identitete ljudskih bića. Carstvo na koje A. Negri misli, znači strukturalno podčinjavanje mnogim oblicima suvremene anonimne moći utjelovljene u bankarenju, trgovinskim sustavima, putanjama socioloških kretanja, habitusu konzumacije, vjerovanjima o higijeni i potrebama čišćenja od sveg stranog itd. Analiza, kritika, dekonstrukcija sustava objekata (J. Baudrillard), prizor društva (G. Debord),

Gintautas Mažeikis

suvremeni oblici komunikacije, razmišljanje o svakodnevnoj revoluciji i napadu na bihevioralne standarde potrošačkog društva te omogućavanje alternativnih simboličkih svjetova, primjeri su suvremene skale nezavisnog socio-političkog aktivizma.

Ideja političke emancipacije i slobode mijenjala se kroz povijest. Što misliš, kakva može biti nova ideja slobode i ljudskih prava u društvu budućnosti?

— Ne postoji i ne može postojati općenita teorija slobode. Uobičajena teorija slobode jest filozofski san esencijalista i fundamentalista o konceptualnom pristupu i vladanju svim oblicima ljudskog života. Oni obično preobražavaju slobodu u nove oblike prepoznatljivog determinizma i slijede bajku linearne povijesti. Socio-politička, filozofska kritika radije se služi dijalektičkim pristupom s uzletom u negativna objašnjenja ili čak negativne dijalektike (T. Adorno). Kritička filozofija ne teži objašnjavanju toga što bi trebalo biti, već otvara putove i stvara mogućnosti za nove vrste komunikativnih djelovanja (J. Habermas), socijalno umrežavanje, kreativni život. Ili, kritička filozofija podržava posebne intervencije alternativaca – altervencije – kako bi otvorila putove raznolikosti, Drugog, čak starog, tradicionalnog, skrivenog u povijesnim oblicima života. U suvremenom smislu sloboda znači rast mogućnosti za molekularnu transformaciju sebe ili postajanje manjine (G. Deleuze), za umjetničku transformaciju osjetljivog i oblikovanje novih događaja ili skrivenih starih tradicija života, novih

NE POSTOJI I NE MOŽE POSTOJATI OPĆENITA TEORIJA SLOBODE. UOBIČAJENA TEORIJA SLOBODE JEST FILOZOFSKI SAN ESENCIJALISTA I FUNDAMENTALISTA O KONCEPTUALNOM PRISTUPU I VLADANJU SVIM OBLICIMA LJUDSKOG ŽIVOTA. ONI OBIČNO PREOBRAŽAVAJU SLOBODU U NOVE OBLIKE PREPOZNATLJIVOG DETERMINIZMA I SLIJEDE BAJKU LINEARNE POVIJESTI

grupa suradništva i komunikacije. To je moguće jedino ako kritiziraš vrijednosti koje se temelje na takozvanom zdravom razumu, kao sveti teritorij država, sveti model obitelji, svetu baštinu, itd.

Vidjeli smo da se način eksploatacije mijenjao kroz dva posljednja stoljeća. Što misliš o strategiji eksploatacije neoliberalnog kapitalizma danas?

— Već duže vrijeme eksploatacija je maskirana, bilo dijalektikom roba i gospodara (Hegel) ili teorijom suvišne vrijednosti (K. Marx). Obje teorije nedovoljno objašnjavaju nove strukturalne, simboličke oblike eksploatacije. Primjerice, služenje se može transformirati u mnoge oblike volonterstva, civilnih dužnosti, civiliziranih oblika ponašanja. Ili se ideja gospodara može skrivati pod pomodnim diskursima o vodstvu. Nagomilavanje simboličke vrijednosti i eksploatacije imena u potpunosti su drugačije područje ekonomskih veza od klasičnog zakupa. Suvremeni neoliberalizam temelji se na ideologiji stabilnog i sigurnog zapadnog potrošačkog društva. On skriva različite povijesne procese i predstavlja se kao dovršeni neophodni smisao. Govori samo o nekim sferama modernizacije, ali ne o dubokim strukturalnim promjenama. To je velika greška, a porast političke ekonomske krize to dokazuje. Ova anonimna strategija eksploatacije kroz porast strukturalnog konzumerizma, jednodimenzionalnog društva i društvenog inženjeringa morat će se urušiti zbog porasta različitih, samoodgovornih komunikativnih zajednica, kao i zbog neodgovornosti globalnog neoliberalizma.

Gintautas Mažeikis: Strukturalni dijelovi hegemonke filozofske mašine

LENJIN I JUŽNOAMERIČKA DRŽAVA REDUKCIJA

Lenjin je napravio svoj model države i socijalizma kopirajući jezuitsku državu u Južnoj Americi zvanu Redukcija! Što misliš da je danas poruka ovog eksperimenta?

— Jezuitska država u Južnoj Americi zvana Redukcija može se tumačiti kao jedan od prvih neuspjelih eksperimenata društvenog inženjeringa. Ovaj se eksperiment temeljio na propagandi katoličkih vrijednosti, sakralnom razumijevanju linije povijesti i uloge države u svijetu. Iz mog gledišta, najvažnija je bila propaganda povezivanja, sustav obrazovanja, socio-ekonomski sustav i snažni socio-inženjering. Svi kasniji projekti zasnovani na tako jakom konstruktivizmu, čak i ako je bio skriven pod ideologijom bitnih vrednota boga, nacije i komunizma, izgubili su se. Ovo je pogrešno shvaćanje oslobođenja društva i suvremene anarhije ljevice, iako su pokušavali umaći ovom pogrešnom putu. Za suvremenu je ljevicu i druge oslobodilačke pokrete, koliko je to god moguće, važnije duboko i kritičko prepoznavanje ovih grešaka od nudenja totalnih kompulzivnih projekata za društvo i vjerovanja u socijalni konstruktivizam. Po Horkheimeru i Adornu, njihovoj knjizi *Dijalektika prosvjetiteljstva*, to znači da je potpuni konstruktivizam gori oblik esencijalizma, a potpuno omogućavanje snažnih jednakosti dublji je oblik ropstva.

I FILOZOFIJA I ANTROPOLOGIJA

Da li sebe više vidiš kao ideologa ili praktičnog antropologa-filozofa?

— Smatram se kritičarom različitih simboličkih oblika razmišljanja, što uključuje i ideološko. I nudim praksu altervencije kroz umjetnost, *performance*, sudjelovanje u novim medijima, u suvremenom komunikacijskom procesu, u poticanju modernog komunikacijskog prosuđivanja. U ove svrhe uključio sam mnoge oblike postmoderne i poststrukturalne filozofije, kao i oblike simboličke i postmoderne antropologije. Antropologija za mene znači praktični i vješt pristup kulturnoj stvarnosti. Iluzija je da filozofija uvijek mora vjerovati istraživanjima socijalne znanosti i humanizma. U mnogim slučajevima kritička filozofija trebala bi vršiti nezavisna terenska istraživanja kako bi provjerila ideološka mjerila socijalne znanosti i humanizma. To su, dakle, razlozi zašto istovremeno prakticiram filozofiju i antropologiju.

**ANTROPOLOGIJA ZA MENE
ZNAČI PRAKTIČNI I VJEŠT
PRISTUP KULturnoj
STVARNOSTI. ILUZIJA JE DA
FILOZOFIJA UVIJEK MORA
VJEROVATI ISTRAŽIVANJIMA
SOCIJALNE ZNANOSTI I
HUMANIZMA. U MNOGIM
SLUČAJEVIMA KRITIČKA
FILOZOFIJA TREBALA BI
VRŠITI NEZAVISNA TERENSKA
ISTRAŽIVANJA KAKO BI
PROVJERILA IDEOLOŠKA
MJERILA SOCIJALNE ZNANOSTI
I HUMANIZMA. TO SU, DAKLE,
RAZLOZI ZAŠTO ISTOVREMENO
PRAKTICIRAM FILOZOFIJU I
ANTROPOLOGIJU**

Što misliš o filozofima koji podržavaju pokrete kao što su Occupy Wall Street, uz posjete i ohrabrivanje aktivista?

— Podržavam slične pokrete kao što su Occupy X, a ponekad činim isto. Ovo je jedan od mogućih oblika aktivizma socijalne kritičke filozofije. Naše aktivno sudjelovanje u poljima suvremenih socijalnih sukoba i akcija čini naš um britkijim i osjetljivijim prema socijalnoj komunikaciji i izazovima. Isto tako, to ne znači da filozofska kritika čini isto što i novinar ili antropolog. Ona posjeduje poseban konceptualni alat za analizu i sudjelovanje u trenutnom.

LITVA – HRVATSKA

Kao i hrvatska kultura, litvanska je u posljednje dvadeset i tri godine nakon Kraja povijesti prošla kroz stadij tranzicije. Što jedna drugoj mogu poručiti?

— Različite imaginarne metafizičke koncepcije kao što su kraj povijesti, sudar civilizacija, život u postapokalip-

tičnom vremenu pomažu uvidjeti i razumjeti ideološke snove. Neoliberalisti sanjaju o kraju povijesti, a čine sve da to zaustave. Teorije o konačnom sudaru civilizacija podržavaju i opravdavaju agresiju koja se temelji na interesima većih svjetskih korporacija. Suprotno tome, koncept postapokaliptičnog vremena zahtijeva konačnu kritiku svakodnevnog života. Ovi koncepti mjere naše živote samo ako vjerujemo u njih i omogućavamo ih. Litva i Hrvatska na razne su načine promijenjene, ne samo posljednjih dvadeset i tri godine. Ipak, samo u tih proteklih dvadeset i tri godina naš je razvoj pod utjecajem mnogih nerazumijevanja i provokacija koje su iznjedrili filozofi, politički znanstvenici, povjesničari, sluge korporativne industrije. Zato je filozofska kritika tako važna.

Imajući ovo na umu, hoće li tako mala kultura preživjeti progresivnu budućnost?

— Ovo pitanje može pretpostaviti vjerovanje u teritorijalne uvjete nacije i nepovjerenje u komunikacijske uvjete ljudi i kultura. Potrošnja proizvoda kreativne industrije odbacuje važnost zemlje i pretvara teritorijalnu ovisnost o moći na potrošačku ovisnost o društvu spektakla. Ipak, nadam se da će se buduće kulture više oslanjati na komunikaciju i komunikacijska načela te da će razbiti teritorijalnu subjektivnost, kao i industrijsko ispiranje mozga. ■

TRIJENALE KIPARSTVA - 122 AUTORA, 160 DJELA

OTKAD JE DAVID SMITH VARIO KUBUSE U ČELIKU, MATERIJALU KOJI U SEBI SADRŽI MALO POVIJESTI UMJETNOSTI, MEDIJ SKULPTURE PODLOŽAN JE STALNOJ PROMJENI I PROŠIRENJU DEFINICIJE

SILVA KALČIĆ

XI. trijenale hrvatskoga kiparstva, Gliptoteka HAZU, Zagreb, od 30. lipnja do 12. kolovoza 2012.

Na samom početku ljeta u Zagrebu su otvorene velike nacionalne izložbe-manifestacije: trijenale grafike i trijenale kiparstva, oba u organizaciji Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. XI. trijenale hrvatskoga kiparstva predstavlja produkciju, ali i koncepciju (zamislili) djela s područja kiparstva u nazivom propisanom vremenskom razdoblju, dok se zasebna tematska cjelina autorice Blaženke Perice pod nazivom *Idealnost koncepta – Realnost izvedbe tiče* sučeljavanja nacrti i predmetne realizacije djela. Ona "iznosi na vidjelo način rada pojedinih umjetnika na konkretnim primjerima odnosno djelima kod kojih nerijetko nastaju otkloni od prvotnih zamisli". Na tako zadanu temu, Vlasta Žanić u poetičnoj video-skulpturi smješta sebe u "zatvor prirode", želeći izraziti "frustracije, ograničenja i nemogućnosti u mnogim segmentima vlastite osobnosti na putu od idealnosti koncepta do realnosti izvedbe", a zatim i "upozoriti na apsurd življenja u predivnom prirodnom okruženju sa svakodnevnim iskustvom ograničavanja, ukidanja i neimaštine". Loren Živković Kuljiš ponavlja niz stupova u prizemnoj dvorani Gliptoteke, na tragu Daniela Burena, izrađuje njihove deset puta umanjene interpretacije rotirane elektromotorom, oblika koji "može postojati na sadržajnoj i prezentacijskoj razini, bez preuzimanja uloge koju donosi konačna izvedba".

Tema skulpture odavno je proširena na video-skulpturu (na izložbi su zanimljivi "skečoidni" radovi Kristine Horvat Blažinović, kao nekoć Alena Floričića), *ready-made*, performans, život kao djelo umjetnosti, u ravnopravnom supostojanju neo-postminimalističkih i post-neobaroknih (*well, you can't have "neo" until a thing is dead*) estetika... no u čemu je onda specifičnost recentnog tretmana teme skulpture, i koliko je skulptura u Hrvatskoj vidljiva i avangardna u pregledu (pogledu u) suvremene umjetnosti svijeta? Na način, primjerice, pokreta Nove tendencije 60-ih i 70-ih – ona to sigurno nije.

Samo se od sebe generira i pitanje je li skulptura kakvu promovira HAZU na Trijenalu vidljiva u javnom prostoru i životu naše zemlje? S trendom instalacija spomenika poput zagrebačkih memorijalnih i komemorativnih skulptura Gaju i Radiću, dubrovačke Držiću ispred Kneževa dvora, trogirskog Kristova Uzašašća u povodu obljetnice smrti Ivana Trogirskog – može se ponovno zaključiti – nije. Naziv rada Petra Bunića na Trijenalu tako se ironijski nadovezuje na gradonačelnikove riječi, "Od danas ćemo se sastajati kod Gaja". Mario Jakšić kao spomenik Čakovca tretira porušeno stablo akacije, koje ponovno ironijski čini glamoruznim umotavanjem u alu-foliju, poput robe na prodaju, te ga šuškanjem i sviranjem folije "oživljava".

POBIJEDITI NA NATJEČAJU

Ili, kako je to u tekstu *Grad kao otvoreni projekt* zaključila Eve Blau, identitet se u Zagrebu rječitije iskazuje u prostoru, nego monumentalnim skulpturama – to jest, oblikujući prostore u kojima je identitet izvedbeni prije nego reprezentirani – kao primjerice na interdominativnom groblju Mirogoj. Ključni reprezentativni prostori u gradu, kao što je Trg bana Jelačića, podvrgnut nizu transformacija tijekom 20. stoljeća, pokazatelji su promjene koja bilježi sukcesivne političke uspone i afilijacije u turbulentnoj povijesti Zagreba. Umjesto brisanja, Zagreb je prakticirao "kulturalno recikliranje"; proces koji uključuje stalnu preradu ("editiranje"), prije nego poništenje (zatiranje), odranije zatečenoga. To je u suštini tranzicijska praksa, koja otkriva istodobno nezadovoljstvo simbolima, i slaganje s promjenom.

Tihomir Matijević je na izložbi Trijenala naročito zanimljiv radi procesualnog tretmana teme skulpture. U radu *Bista u kazni* uistinu kažnjava bijelu robusnu bistu, rotira je prema kutu kao zločesto dijete, jer nije pobijedila na natječaju za spomenik Anti Starčeviću na istoimenome trgu u Osijeku. Matijević pritom postavlja pitanje o socijalnoj naravi djela: "Je li spomenik umjetničko djelo, odnosno, možemo li mu pretpostaviti kriterije umjetničkoga djela ili je to posebna kategorija?" Ognjen Sedić bavi se nacionalnom prošlošću drukčije: rekreirao je jednu figuru sa *Zdenca života* tako da je iskopao rupu u zemlji, od zemlje izmodelirao figuru te trima manjim kontroliranim požarima ispekao skulpturu. Ante Žaja je NATO-ove vojničke kacige, kakve nose i hrvatski vojnici u Afganistanu, obojio hrvatskim etnografskim ornamentima koji su, što saznajemo iz opisa rada, pod zaštitom UNESCO-a. Kratke puške, odnosno automate hrvatske "ratne" proizvodnje ("Ero") dao je napraviti od crvenog ornamentiranog tijesta u radionici licitara (također uvrštenih na UNESCO-vu listu).

GALERIJA KAO PEJSAŽ Vratimo se već otvorenom pitanju, kakvu skulpturu Trijenale promovira? Tu se sad otvara novi problem, problem revijalnih izložbi, koje, ako žele uistinu reprezentirati recentnu umjetnost u Hrvatskoj, moraju izložiti više od najboljih, ili samo dobrih radova. Takav pristup može osuditi jedino onaj tko se nikad nije našao u poziciji organizatora manifestacijske izložbe. Tako Tomislav Vončina izrađuje dvorac u pijesku otvarajući pitanje "nastaje li skulptura iz ideje ili materijala?" "Poštenom" skulpturom u maniri vlastita umjetničkog rukopisa mogu se nazvati djela, primjerice, Viktora Popovića (od neona), Branka Lepena, tesana drvena konstrukcija s fluo rasvjetom, Denisa Kraškovića (kao igračke) ili Kristijana Kožula (koji

Mario Jakšić, *Akacija - Zapakiraj i prodaj*, 2011.

je, po Kostelniku, "Kožarić neke nove Hrvatske"). "Čist" je *site-specific* rad Vesne Pokas, koji nema naziva, instalacija elastičnim nitima koja virtualizira, no i zatvara jednu sobu Gliptoteke, kreirajući uistinu optičku grešku, *moiré* prostor, kao misaoni op-art. U dvorišni zid Gliptoteke uzidala je *Glyptos*, staklenu opeku kakvu se više ne proizvodi, kao *homage* ugasloj domaćoj industriji. Rad Kristine Lenard polazi od teme mrtve prirode, odnosno *genre* scena iz povijesti slikarstva, nastalih iz želje da se u umjetničkoj kopiji *otme od brzog nestajanja ljepota kitice cvijeća ili osobitih cvjetova*, na tragu nedavno prikazanih na T-HT izložbi te na samostalnoj izložbi u Laubi. Samouništavajući, sačinjen od kućnih biljaka i mahovine koje vene, no opet i regenerativan, jer je cvijeće živo, tiče se istraživanja iskustva prirode i simetrije i percepcije pejzaža u galerijskom prostoru. Polazi od ideje da smo toliko udaljeni od prirode da je više nismo sposobni percipirati.

Prilagodena dimenzijama soba Gliptoteke je *Arhitektura energije* Marije Lovrić – tri drvene skulpture dalekovoda s pridodanom osjetilnom dimenzijom, zvukom zujanja električne žice; olfaktivne skulpture su trosjed od tapeciranog sijena Tamare Galović, gigantizirani vijak od lavande Marka Sepla, kao i čekić i čavli veristički izrađeni od čokolade Petra Popijaja; tu je i multi-senzorijski zapuh iz ventilatora Mirjane Vodopije.

POSTAVITI PREČKU Ines Krasić izradila je Fiat 126 od bijele žice u naravnoj veličini, kao oprostovani crtež, a s retrovizora auta vise mirisni borić i krunica (*Fender Bender*, 2012.). Tema rada Daniela Kovača *Tu me vole, tu pripadam* jest ono što pokreće današnji svijet, a to su kupnja i prodaja te mjesto gdje se to eksplicitno događa, blagajna (šteta što je opterećen narativnim suplementom, vrećom za spavanje, limenom piva i starim novinama, odnosno rekvizitima socijalnog *outcasta*). Organične deformacije događaju se na interaktivnoj skulpturi *Strah* Alema Korkuta. Unutar silikonskoga kubusa, koji se uzdiže ili spušta i pritom se njegova površina gužva

i gubi napetost, ili uspravlja i dobiva pravilan oblik, skriven je mehanizam koji reagira na prolaznike, zorno pokazujući ljudske reakcije pri doživljaju straha: povlačenje ili nadmenost. Upraviteljica Gliptoteke Arijana Kralj, koja je svakako zaslužna za činjenicu da je to, uz MSU, najzanimljiviji izložbeni prostor u Zagrebu, smatra kako je uistinu riječ o izložbi hrvatskog potencijala "jer predstavlja djela autora, koji su bili ili jesu studenti Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu, Akademije primijenjene umjetnosti u Rijeci, Umjetničke akademije u Splitu i Pedagoške akademije u Osijeku". I to jest istina. Ante Rašić nadzornom kamerom u snimci uživo prati urbani život kiparske intervencije *Na rubu*, "manichina" (u smislu da je to "un oggetto che riproduce un essere umano") koja ekvilibrira na metalnoj cijevi pričvršćenoj na fasadu dvorišne zgrade Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu. Istodobno, *Zlatna prečka* Zorana Pavelića, konstrukcija prečke za skok uvis kakvu susrećemo na sportskim natjecanjima, obložena zlatnim listićima, izruguje se neprestanom tržišnom nadmetanju umjetnika u suvremenom društvu.

Međutim, jezovito je primijetiti kako na izložbi ima mnogo lijesova kao anticipacija umjetnikove smrti, pogotovo mladih autora, i tek studenata: tako i Silvestar Ninić u radu *Imam perspektivu* iz 2011. urezuje autoportret na granitnu nadgrobnu ploču, koristeći vještinu gravera kojom zaraduje za život te smatrajući to bavljenjem *primijenjenom umjetnošću*. I na koncu, publika je pozvana napisati kredom imena svojih dužnika, i koliko para su im dužni, na stup srama Nikoline Ivezić, koja hrvatski mentalitet definira kao onaj koji je sklon izbjegavanju financijskih obveza.

Dodijelivši Veliku nagradu Igoru Rufu, žiri Trijenala promovira eklektičnu estetiku suvremene umjetnosti i anti-monumentalnost spomeničke skulpture, i poziva (na neki način) na dekonstrukciju teme spomenika, *ready-madea* u skulpturi i napokon same teme skulpture; pa tako Ruf jednu svoju instalaciju naziva *Sjever, jug, istok, džem i boom*, a drugu jednostavno: *Wunderschön*. ■

Proletarijat bez domovine

Izborena socijalna i politička prava radništva svoju institucionalnu realizaciju imaju u institucijama nacionalne države i vezani su uz politički kriterij državljanstva. To ujedno znači da su radnici bez državljanstva države u kojoj rade isključeni iz većine političkih i socijalnih prava koja su rezultat povijesti klasnih borbi u nacionalnim državama u koje migriraju

Stipe Ćurković

TRŽIŠNA DEMOKRACIJA

Veći dio rasprava o restauraciji kapitalizma u post-jugoslavenskom prostoru pati od upadljive konceptualne kratkovidnosti i empirijske selektivnosti. Koncept koji ih i dalje dominantno strukturira jest *tranzicija*. Ako koncept tranzicije i sugerira obuhvatne procese društvene transformacije, čini to na način koji analitički preciznom zahvaćanju skupu fenomena koje pokušava imenovati više odmaže, nego što mu pogoduje. Dobivamo nediferencirano svodenje političkih i ekonomskih transformacija – “demokratizaciju” i parlamentarno višestranačje s jedne, i fundamentalne promjene vlasničkih odnosa s druge strane – pod isti pojam, a time i konceptualnu predradnju i polazište za narative koji impliciraju simbiotičan odnos ili čak strukturnu međuzavisnost liberalne demokracije i parlamentarizma s kapitalističkim načinom proizvodnje. Time se briše samo pitanje o eventualnim kontradikcijama između “demokratizacije” u političkoj sferi i koncentracije proizvodnih resursa u privatnim rukama. No, upravo bi *to pitanje* trebalo stajati u središtu svake dosljedne rasprave o prirodi i stupnju demokratičnosti kapitalističkih društava, pa i onih “tranzicijskih”.

Činjenica od koje je uputno krenuti jest da privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju podrazumijeva monopolizaciju odluka o svrsi, opsegu, obliku i tehničkoj organizaciji proizvodnje. Donošenje tih odluka postaje ekskluzivnim prerogativom vlasnika. Profitni motiv i međuigra anarhičnih sila tržišnog natjecanja predstavljaju temeljnu racionalnost i privilegirane arbitre pri odlukama o korištenju resursa nužnih za reprodukciju društva u cjelini. Alokacija resursa i proizvoda rada je spontana: nije rezultat procesa političke deliberacije na temelju svjesne prioretizacije društvenih potreba, nego se odvija putem slobodnih tržišnih transakcija, u razmjeni za novac.

Apologeti upravo tu odsutnost centralne instance i spontani karakter tržišnih transakcija tumače kao dokaz inherentno demokratske prirode tržišta. Tržišni ishodi nisu rezultat procjena političkih instanci moći i njihove samovolje, nego rezultat zbroja individualnih odluka slobodnih aktera u složenoj mreži dobrovoljnih interakcija kojima upravlja jedino logika ponude i potražnje. U dosljedno izvedenoj varijanti tog argumenta, tržište tako nije samo garant efikasnosti alokacije resursa, nego i model optimalne realizacije demokratskih ideala. Ako iza svake tržišne transakcije stoji slobodna odluka slobodnog pojedinca, onda i rezultat njihova zbroja posjeduje legitimitet demokratski optimalnog rezultata. Ako svaki slobodni pojedinac svakodnevno na tržištu spontano “glasuje novčanikom”, onda interferencije u tržišne procese od strane političkih instanci – pa i onih s nominalno demokratskim legitimitetom – po definiciji smanjuju prostor individualne suverenosti i slobode. Ako je tržište društveni mehanizam koji jamči optimalnu realizaciju slobode izbora i slobodne volje svakoga pojedinca, onda je širenje tržišta na sve veći broj društvenih sfera istoznačno s njihovom demokratizacijom.

Iz toga slijedi i nedvosmislen odgovor na pitanje o eventualnim kontradikcijama između monopola privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju i demokracije – kontradikcije nema! Vlasnici sredstava za proizvodnju odluke doduše donose slobodno i samostalno, no one ipak moraju proći “ratifikaciju” tržišta. Ako vrsta, kvaliteta ili cijena proizvoda koji nude ne odgovara zahtjevima i potrebama potencijalnih kupaca, oni neće opstati kao proizvođači. Tržište, kao mehanizam koji vlasnike sredstava za proizvodnju podvrgava volji

i željama kupaca, tako dugoročno jamči da će prirodni i društveni resursi biti korišteni sukladno interesima i potrebama većine, neovisno o tome u čijem se vlasništvu oni nalazili. Mehanizmi demokratske kontrole inherentni slobodnom tržišnom natjecanju superiorni su svakom obliku neposredne političke kontrole nad postojećim resursima i sredstvima za proizvodnju: jedino tržište “krive odluke” o njihovom korištenju neposredno kažnjava ekonomskim neuspjehom i tako osobni interes vlasnikâ neraskidivo veže uz zadovoljenje potreba većine. Privatni vlasnik, pod prijetnjom “tržišne eksproprijacije” u konkurentskoj borbi s drugim proizvođačima, prisiljen je resurse u svom vlasništvu koristiti na način koji odgovara interesima i zadovoljava potrebe odgovarajućeg broja potencijalnih kupaca.

Ono što je na vrhuncu “države blagostanja” moglo izgledati kao nepovratna realizacija socijaldemokratskog ideala kapitalizma s ljudskim licem, iz današnje se perspektive otkriva kao iznimka u povijesti kapitalizma, koja je svoje postojanje dugovala cijelom nizu specifičnih i teško ponovljivih historijskih okolnosti

“DVOSTRUKA SLOBODA” NAJAMNOG RADA

Marx je primijetio da idilični zaključci ove argumentacijske logike proizlaze direktno iz njezinih temeljnih premisa i svodenja kapitalizma na sferu tržišne razmjene između apstraktnih slobodnih pojedinaca. Slobodna razmjena na tržištu, međutim, podrazumijeva i trgovačke specifičnim oblikom robe, na čijoj dostupnosti kapitalistički način proizvodnje počiva – radnom snagom. “Slobodni pojedinci” koji ulaze u slobodne tržišne transakcije tako se dijele na dvije fundamentalne skupine: one koji slobodno raspolazu sredstvima za proizvodnju u svome vlasništvu; i one druge, “oslobođene” vlasništva nad istima, kojima za osiguranje vlastite reprodukcije ne

preostaje ništa drugo nego da se “slobodno” koriste pravom prodaje vlastite radne sposobnosti kao robe. Kako je ta “dvostruka sloboda” bez alternative (ako isključujemo “slobodu” izbora vegetiranja u materijalnoj i društvenoj bijedi), ona na koncu nije ništa drugo nego ime za neslobodu “nijeme” systemske prinude, koja se su procesu proizvodnje prevodi u podvrgavanje diktatu kapitala.

U poglavlju o prvobitnoj akumulaciji prvog toma Kapitala, Marx je skicirao historijsko rođenje klase “dvostruko slobodnih” najamnih radnika u “blatu i krvi”. No, upravo značaj tog aspekt rasprave o prvobitnoj akumulaciji često se previda. Historijski novum i epohalni značaj prvobitne akumulacije ne leže u činjenici *nasilnog* prisvajanja vlasništva nad sredstvima za proizvodnju (iako Marx, u polemici s apologetskim mitovima klasične političke ekonomije, i taj aspekt naglašava), nego u njezinu specifičnom rezultatu: stvaranju populacije bez pristupa sredstvima za vlastitu reprodukciju. Izbor imena koji Marx toj klasi daje naglašava centralnost kriterija fundamentalnih *uvjeta reprodukcije* za razumijevanje njegove klasne teorije. *Proletarijat* tako ne karakteriziraju primarno oblici konkretnog rada koje za kapital u nekom periodu pretežno obavlja (poljoprivredni u ranom agrarnom kapitalizmu, industrijski u kasnom devetnaestom i u prvoj polovici dvadesetog stoljeća, itd.), nego puka činjenica da egzistenciju mora osigurati prodajom svoje radne sposobnosti na tržištu.

Tek kriterij strukturne *ovisnosti* reprodukcije proletarijata o prodaji vlastite radne snage na tržištu rada tu klasu otkriva kao jednu od dvije *konstitutivne klase* kapitalističkog načina proizvodnje. Postojanje te klase *nužan* je uvjet mogućnosti realizacije određene količine novca i sredstava za proizvodnju *kao kapitala*. Tek sa zapošljavanjem najamnog rada, vlasnici sredstava za proizvodnju postaju kapitalistima. Samo ako pritom iz radnika uspiju izvuci vrijednost koja je veća od vrijednosti njihove radne snage (tj. nadnice), mogu ostvariti profit.

STUPANJ PROLETARIZACIJE

No, definicija proleterskog stanja kao stanja strukturne ovisnosti o prodaji vlastite radne snage daje tek klasnu analizu kapitalističkog načina proizvodnje na najapstraktnijoj razini – identifikacijom minimalnih konstitutivnih invarijanti klasne kompozicije koje čine nužni uvjeti mogućnosti reprodukcije *svakog* kapitalističkog društva. Na toj razini analitičke apstrakcije, međutim, nije moguće odgovoriti na pitanje o konkretnom stupnju proletarizacije najamnog rada u nekom historijskom i geografski konkretnom kapitalističkom društvu. Apolutni stupanj proletarizacije, koji možemo definirati kao stupanj apsolutne ovisnosti o nadnici kao jedinom izvoru sredstava nužnih za reprodukciju, na razini analize *konkretnih* kapitalističkih društava može služiti samo kao “ideal tip” ili nulta razina analitičkog rastera koji omogućuje historijsko mapiranje stupnja i oblika proletarizacije neke historijsko i geografski konkretne klase najamnih radnika. Na toj razini analize u obzir treba uzeti cijeli niz dodatnih varijabli, prije svega pitanje neplaćenog reproduktivnog rada u kućanstvu, koji još uvijek pretežno obavljaju žene, te pitanje o ulozi države u osiguranju *dekomodificiranih* upotrebnih vrijednosti, njihovom institucionalnom obliku, uvjetima distribucije i opsegu. Pritom je važno voditi računa o odnosima klasnih snaga, stupnju sindikalne i političke organiziranosti i mobilizacije radničke klase te o učincima tih faktora na ulogu države u organizaciji uvjeta reprodukcije radništva i njezinim institucionalnim oblicima.

Brkanje razina apstrakcije klasne analize i neprepoznavanje temeljnih razlika između problema na koje različite razine analize odgovaraju (s jedne strane pitanje o konstitutivnim klasama kapitalističkog načina proizvodnje na razini apstrakcije koja cilja na analitičku izolaciju njegovih strukturnih invarijanti, s druge strane klasna analiza historijski konkretnih kapitalističkih društava ili društvenih formacija, uz nužno širi spektar obuhvaćenih varijabli), u dugoj je povijesti recepcije Marxova rada nažalost prije bilo pravilo nego iznimka, kako među njegovim kritičarima, tako i među marksistima. Složena kakofonija rasprava koje su uslijedile tako je nerijetko bila rezultat teorijski samoskrivljenih problema.

Tek kada se sociološki i etnografski dominantni oblik najamnog radništva nekog historijskog perioda (npr. industrijski proletarijat druge polovice devetnaestog stoljeća) uzdigne do razine proletarijata *kao takvog*, tehnička re-kompozicija ili uspon novih dominantnih oblika najamnog rada postaju uzrokom "krize" marksističke klasne teorije i povod za njezinu reviziju. Isto vrijedi za pitanje uvjeta materijalne reprodukcije: samo ako se proletarijat identificira s najamnim radništvom na *apsolutnom* stupnju proletarizacije, relativna poboljšanja ili smanjenje stupnja proletarizacije postaju "dokazom" zastarjelosti i neadekvatnosti Marxove analize. Tako je i uspon "države blagostanja" u zapadnim kapitalističkim zemljama, unatoč kontinuiranom rastu najamnih radnika kao postotka stanovništva i u poslijeratnom periodu, poslužio kao povod za proglašavanje o isteku roka marksističke klasne teorije ili čak kraja klasnog društva kao takvog.

USPON I KRIZA "DRŽAVE BLAGOSTANJA"

Nedvojbeno je da je "država blagostanja" bitno smanjila stupanj proletarizacije radništva u razvijenim kapitalističkim zemljama. Sustavi socijalne zaštite, javno zdravstvo, kompenzacije za nezaposlenost, ali i rastuća uloga države kao poslodavca, doprinijeli su historijski jedinstvenom stupnju smanjenja neposredne ovisnosti radništva o kapitalu kao izvoru sredstava za vlastitu reprodukciju. No, ono što je na vrhuncu "države blagostanja" moglo izgledati kao nepovratna realizacija socijaldemokratskog ideala kapitalizma s ljudskim licem, iz današnje se perspektive otkriva kao iznimka u povijesti kapitalizma, koja je svoje postojanje dugovala cijelom nizu specifičnih i teško ponovljivih historijskih okolnosti.

Važan faktor uspona "države blagostanja" predstavljala je bojazan elita (posebno američkih) od ponovnog pada u depresiju, što je pogodovalo širenju utjecaja "kejnzijske" teorije i ekonomsko-političkih praksi državne intervencije i regulacije (kejnzijsanci su, među ostalim, isticali problematiku "efektivne potražnje" i tako dali teorijsku osnovu za po radništvo relativno povoljne redistributivne prakse). Postojanje systemske alternative u obliku sovjetskog modela i militantnih radničkih pokreta, uključujući u ratu osnažene socijalističke i komunističke partije diljem Europe, prijetilo je kulminirati u krizi legitimacije kapitalizma kao sustava. No, period od Drugog svjetskog rata do 1970-ih prije svega je predstavljao period historijski iznimnih stopa ekonomskog rasta i visokih profitnih stopa. U tom kontekstu ustupci zahtjevima organiziranog i borbenog radništva, ma koliko nevoljko kapital na njih pristajao, nisu ugrožavali temeljnu racionalnost kapitalistički organizirane proizvodnje – profit.

Radikalizacijom radničkog pokreta 1960-ih, taj aranžman je s gledišta kapitala postajao sve problematičniji. Niske stope nezaposlenosti i relativno izdašne socijalne usluge "države blagostanja", oslabile su disciplinske učinke tržišta rada i ojačale pregovaračku poziciju rada u odnosu na kapital. Rast nadnica je kompenziran dizanjem cijena, što je doprinosilo rastu inflacije, a time i postepenoj devalvaciji novčanog kapitala. Raspad Bretton Woodsa 1971. godine, labavija fiskalna politika država i naftna kriza 1970-ih dodatno su pogoršali problem inflacije. No, prije svega, profitne stope 1970-ih dosežu kritično niske razine. Politički organizirani odgovor kapitala na te procese, koji su kulminirali tvrdokornom stagflacijskom krizom 1970-ih, poprimio je oblik neoliberalnog udara, čije su temeljne karakteristike i etape razvoja dobro poznate: monetarizam, deregulacija, financijalizacija, slamanje organiziranog radničkog pokreta, napad na institucije "države blagostanja", valovi privatizacije i fleksibilizacija tržišta rada. Ako je period "države blagostanja" za radništvo značio smanjenje

stupnja proletarizacije, neoliberalni period je uvelike istoznačan s obrtanjem tog procesa u smjeru ponovnog rasta stupnja proletarizacije.

MIGRANTSKI RADNICI

No, fokus na neoliberalizaciji sa sobom nosi opasnost retrospektivne idealizacije "države blagostanja" i analitičkog zanemarivanja fenomena koji su usko vezani uz strategije podrivanja ili zaobilaznja ograničenja institucionalnog režima "države blagostanja" kojima je kapital pribjegavao i prije perioda obuhvatne neoliberalne ofenzive. Politika pojačanog uvoza stranih radnika od 1950-ih i 1960-ih godina diljem zapadne Europe predstavljala je važan moment u tim nastojanjima. Učinkovitost te strategije proizlazi iz temeljne institucionalne karakteristike "države blagostanja" – njezine vezanosti uz formu i okvir nacionalne države. Izborena socijalna i politička prava radništva svoju institucionalnu realizaciju imaju u institucijama nacionalne države i vezani su uz politički kriterij državljanstva. To ujedno znači da su radnici *bez* državljanstva države u kojoj rade isključeni iz većine političkih i socijalnih prava koja su rezultat povijesti klasnih borbi u državama u koje migriraju.

Restriktivniji režim političke kontrole uz bitno manja politička prava (i/ili njihovo nepoznavanje) te jezične i identitetske barijere, koje su često predstavljale i barijere klasnoj solidarizaciji, često su jamčile stupanj pokornosti koji od domaće radne snage nije bilo moguće očekivati

Uvoz migrantske radne snage u periodu vrhunca "države blagostanja" tako nije samo nadomjestio nedostatak domaće radne snage u doba ekonomske ekspanzije i gotovo pune zaposlenosti, nego je kapital opskrbio i radnom snagom koju je u tendenciji bilo moguće podvrgnuti stupnjevima i oblicima eksploatacije od kojih je domaće radništvo bilo zaštićeno. Restriktivniji režim političke kontrole uz bitno manja politička prava (i/ili njihovo nepoznavanje) te jezične i identitetske barijere, koje su često predstavljale i barijere klasnoj solidarizaciji, često su jamčile stupanj pokornosti koji od domaće radne snage nije bilo moguće očekivati. Vezivanje boravišnih dozvola uz potvrde o radnom mjestu (koje je izdavao poslodavac) samo je primjer za disciplinske mehanizme koji snaže položaj kapitala u odnosu na migrantske radnike.

Ono što je za migrantske radnike vrijedilo u po radništvo u cjelini bitno povoljnijim uvjetima vrhunca "države blagostanja", u istoj, ako ne i većoj mjeri, vrijedi i za neoliberalni period. U retrospektivi postaje jasno da položaj migrantskih radnika u "državi blagostanja" predstavlja prefiguraciju mnogih aspekata buduće, neoliberalne, sudbine radništva u cjelini (to je i teza teksta Borisa Budena o *gastarbajterima* u ovome tematu). Mjere štednje i s njima povezano produbljivanje neoliberalnog napada na ostatke "države blagostanja" tu tendenciju samo naglašavaju, a ona upućuje u smjeru sve agresivnije i obuhvatnije (re)proletarizacije.

RASPAD JUGOSLAVIJE KAO PRVOBITNA AKUMULACIJA

Problematika migrantskog rada otkriva centralnost nacionalne države kao instance regulacije i segmentacije tržišta rada. Institucija državljanstva predstavlja važan kriterij razvrstavanja radnika u skupine različitih stupnjeva proletarizacije, s različitim stupnjevima političkih i socijalnih prava. Nacionalne države pravo na rad nedržavljanima često uskraćuju, što mnoge migrante gura u sivu ekonomiju, gdje su prisiljeni pristajati na niske nadnice, vrlo loše uvjete rada i poslove koji su često opasni po zdravlje, bez socijalne i zdravstvene zaštite. Pitanje državljanstva tako postaje presudnim faktorom u determinaciji socijalne perspektive radnika i odlučuje o mjeri njihova udjela u historijski izbornim pravima i standardima reprodukcije.

Promatran kroz prizmu tih uvida, slučaj raspada Jugoslavije otkriva i neke često zanemarene aspekte. Kraj Jugoslavije tako nije značio samo nestanak jedne države, nego i raspad dotad jedinstvenog tržišta rada. Za radnike koji su još za vrijeme Jugoslavije iz siromašnijih istočnih republika migrirali u bogatije, zapadne, raspad države često je značio i radikalnu promjenu njihova statusa i gubitak cijelog niza prava koja su dotad posjedovali. Granice novonastalih država tako su postale mehanizmom isključivanja cijelih društvenih skupina unutar njihova teritorija iz cijelog seta temeljnih prava. Uvođenje "demokracije" za njih je prije svega značilo gubitak dotad uživanih sloboda. Restauracija kapitalizma zatekla ih je u stanju radikalne proletarizacije. Kada govorimo dakle o prvobitnoj akumulaciji na prostorima bivše Jugoslavije, ne govorimo samo o pretvorbi i privatizaciji društvenog vlasništva, nego i o nasilju stvaranja te populacije gotovo apsolutnih, pa stoga i s gledišta kapitala *idealnih* proletara. ■

Centar za radničke studije i Zarez ovim se tematom nadaju doprinijeti početku kritičke javne rasprave o problematici migrantskog rada u Hrvatskoj. Ako se o radnicima i radničkim pravima posljednjih dvadeset godina govorilo malo – a i onda najčešće krivo – problematika migrantskog rada u javnosti ostaje gotovo potpuna nepoznanica. Nažalost, nijedan od tekstova koji slijede ne doprinosi neposredno osvjetljavanju hrvatske situacije. Za to postoji više razloga. Broj sugovornika koji bi o toj temi mogli i htjeli pisati iz kritičke perspektive vrlo je ograničen. A oni kojima smo pristupili zbog drugih obaveza nažalost nisu našli vremena da doprinesu ovome tematu. Nadamo se ipak da će se u skorijoj budućnosti ukazati prilika da taj propust ispravimo.

“Krvavo podugovaravanje” u umreženom društvu: migracije i postfordističko restrukturiranje u Europskoj uniji

Klasična se tejloristička podjela rada na intelektualni i manualni te tejlorizmu svojstveno razbijanje radnog procesa s ciljem uspostavljanja veće kontrole nad radnikom nalaze u fazi modifikacije i dodatnog pogoršavanja učinaka otkad su integrirani u praksu “krvavog podugovaravanja”, usko povezanu s postfordističkim industrijskim “umrežavanjem”.

Carl-Ulrik Schierup, Peo Hansen i Stephen Castles

U knjizi *Mirages and Miracles: The Crisis of Global Fordism*, Alain Liepitz (1987) tvrdi da restrukturiranje i djelomična razgradnja uspostavljenog fordističkog sustava proizvodnje u starim industrijaliziranim centrima ne znači nužno i kraj fordizma kao takvog, ili tejlorizma, njegova tipičnog sustava industrijske organizacije i menadžmenta. Oni prije znače njihovu internalizaciju i parcijalnu transformaciju kroz proces relokacije. Klasični fordizam i tejlorizam, unatoč tome što su slabili u starim industrijskim centrima, fundamentalno su se reproducirali kroz izvoz i rekonstrukciju u perifernim ili poluperifernim dijelovima globalne političke ekonomije; ipak, poprimili su druge, različite, oblike, koji su ovisili o specifičnim političkoekonomskim uvjetima i zakonskim okvirima pojedine društvene formacije. Dakle, različite varijante tzv. *perifernog fordizma*, po mnogo čemu jeftinije kopije starog sustava industrijskog fordizma, razvijaju se u nekadašnjim poluperiferijama, primjerice dijelovima jugoistočne Azije, dijelovima Latinske Amerike i dijelovima južne Europe. Tamo se dogodio sveobuhvatan proces industrijalizacije, kojega je pratila konstrukcija neke vrste socijalne države i pojava lokalnog tržišta za masovnu potrošnju.

Neka je verzija industrijskog tejlorizma u svakom od ovih slučajeva činila integralni dio paketa, ali je bila zauzdana blagotvornim učinkom postojećih oblika regulacije u ovim novoindustrijalizirajućim zemljama. Liepitzov ilustrativni pojam “krvavi tejlorizam”, koji aludira na Marxov sumorni opis tzv. prvobitne akumulacije u doba rađanja kapitalizma u Engleskoj, rezerviran je za one slučajeve u kojima se nova industrijska mjesta formiraju u marginaliziranim prostorima (Trećeg) svijeta, u kojima eksploatacijski industrijski odnosi jedva da su ublaženi postojećim ili nastajućim regulacijskim okvirima.

No, postojeće kategorije nacionalnih i regionalnih političkih ekonomija, poput “centar-periferija” ili “sjever-jug”, koje se baziraju na općoj kvaliteti industrijskih odnosa, postaju sve više sporne. Klasteri tehnologije, znanosti, financija i korporativne kulture, za koje se konvencionalno drži da su najnapredniji te da intrinzično pripadaju starim industrijskim centrima, u posljednjoj su se četvrtini dvadesetog stoljeća formirali u velikim gradovima onoga što se nekad nazivalo zemljama Trećeg svijeta. Usporedno s ovim procesom, izraz “Treći svijet u Europi” (Blaschke i Greussing 1980) postao je krilatica kojom se opisuje priroda novih deprivilegiranih ekonomskih enklava i lokalnih zajednica u kojima prevladava prisutnost imigranata i novih etničkih manjina smještenih u samome srcu starih europskih metropola. Međutim, kao što pokazuju primjeri dinamike podugovaravanja (*subcontracting*), navedeni niže u tekstu, ova prisutnost adekvatnije se da objasniti naprednim korporativnim strategijama koje trenutno predvode restrukturiranje političke ekonomije i društava EU-a, nego intruzijom elemenata iz Trećeg svijeta, intrinzično stranih prirodi Prvog.

Umjesto ponovnog izvoza u “centar” nečega poput “klasičnog tejlorizma” – koji obično uključuje velike,

formalne i znanstveno nadgledane radne procese – rast novih degradiranih i neformalnih sektora tržišta rada koje popunjavaju društveno marginalni migranti stvara privid predmoderne regresije u organizaciji i menadžmentu. Međutim, procesi unutar kojih se ovo odvija sastavni su dio naprednih kapitalističkih strategija deregulacije, koje služe povećanju “fleksibilnosti” u umreženoj ekonomiji, društvu i fragmentiranom tržištu rada. No, “umreženost” koja je ovdje u pitanju ne odgovara vrsti “tokova” koji bi se odvijali unutar horizontalnih mreža lišenih aktera, u postojećem diskursu nazivanim “umreženim društvom” (Castells 1996), nego je tu prije riječ o karikama podugovaravanja u hijerarhijskom lancu kojega kontroliraju centralni korporativni akteri.

Ovo pitanje, na koje ćemo se vratiti u završnoj diskusiji, dobro je ilustrirano sljedećim primjerima industrijskog restrukturiranja u Ujedinjenom Kraljevstvu, Nizozemskoj, Španjolskoj i Portugalu. Ti primjeri prikazuju procese restrukturiranja tipične za različite sektore, ali isto tako pokazuju utjecaje različitih cjelokupnih institucionalnih konteksta i socijalnih režima u kojima su se strategije restrukturiranja odvijale. Umjesto opisa artikulacije različitih oblika isključivanja u pojedinim zemljama, usredotočit ćemo se na političku ekonomiju postfordističke transformacije kako je ona izražena u *specifičnom tipu procesa* koji smo uočili u nizu odabranih zemljama.

RESTRUKTURIRANJE INDUSTRIJE ODJEĆE U UJEDINJENOM KRALJEVSTVU I NIZOZEMSKOJ

Proliferacija *sweatshopova*, koje je Saskia Sassen (1991, 1998) analizirala na primjeru “globalnih gradova”, New Yorka i Londona, kao važan aspekt tzv. novih ekonomija i tržišta rada segmentiranih po etnicitetu i rodu, igrala je važnu ulogu u restrukturiranju industrijskog kapitala u cijelom svijetu (Mitter 1986). Ujedinjeno Kraljevstvo je tipičan primjer, ali *sweatshopovi* i kućna radinost predstavljaju važne oblike fleksibilizacije i kazuilacije rada unutar cjelokupnog, iako, u odnosu na te ekonomije, sve manjeg sektora industrijske proizvodnje diljem Europske unije. Ovdje je riječ o procesima industrijskog restrukturiranja koji su tijekom osamdesetih i devedesetih obuhvatili stotine tisuća radnika iz brojnih zemalja EU-a (npr. Morokvasic 1986, 1987, 1993). Obično su bili instrumentalizirani kroz strukturiranje i restrukturiranje novih podjela rada, kombiniranjem klase, “rase” i roda kao kvalitativno različitih, ali međuvisnih oblika organizacije i dominacije (e.g. Anthias 1992, 2001; Bonacich 1993; Wallerstein 1991).

Sve veće oslanjanje na *male sweatshopove* i domaću radinost karakteristično je za proizvodnju niza industrijskih dobara, poput obuće, različitih vrsta odjeće i tekstila, električnih dobara, igračka itd. Oni nam nude niz očiglednih primjera feminizacije i “rasizacije” tržišta rada koji se u postfordističkim režimima fleksibilnosti odvijaju usporedno s degradacijom rada. Jedan od najuočljivijih i dosta proučavanih primjera u nekolicini zemalja i gradova Europske unije (npr. Mitter 1992; Morokvasic 1993; Raes 2000a; Rath 2002) je primjer industrije odjeće. Velik broj nacionalnih i lokalnih studija slučaja sadržava komparativne materijale koji detaljno prikazuju ne samo opće trendove na globalnoj razini, nego i specifična obilježja nacionalnog institucionalnog okvira, regionalne ekonomije većih gradova, te partikularne oblike organizacije različitih manjinskih etničkih skupina. U daljnjem tekstu razmotriti ćemo aspekte ovih općih promjena, oprimjerenih iskustvom iz Ujedinjenog Kraljevstva i Nizozemske. Ova dva slučaja pokazuju neke bitne sličnosti, ali otkrivaju i neke razlike.

Imigranti i etničke manjine su tijekom fordističke proizvodnje posvuda u zemljama industrijske jezgre činili značajan dio radne snage. Kriza i njome stvoreni viškovi radne snage najviše su pogodili upravo ovu skupinu

U oba slučaja, razvoj industrije odjeće povijesno je bio usko povezan s imigracijom te radom i poduzetništvom manjinskih etničkih skupina: primjerice, imigracijom uzastupnih generacija židovskih imigranata i izbjeglica iz istočne Europe koji su radili u toj industriji od sedamnaestog pa sve do dvadesetog stoljeća (Panayiotopoulos i Dreef, 2002; Raes 2000a; Raes i dr. 2002). Nakon Drugog svjetskog rata, industrija je postala magnet za nove radnike migrante iz niza zemalja izvan kruga sjeverozapadne Europe, koji su sve do sedamdesetih godina sačinjavali značajan dio radne snage u ovoj tradicionalno radno intenzivnoj industriji. Tijekom sedamdesetih i ranih osamdesetih godina, industrija odjeće gospodarski razvijenijih zapadnoeuropskih zemalja posvuda je doživjela tešku krizu i nagli pad. *Outsourcing* proizvodnje u zemlje s niskim nadnicama te zatvaranje brojnih tvornica odjeće posebno je pogodilo imigrantsku radnu snagu. Na stotine tisuća radnika proglašeno je viškom (Raes 2000a; Raes et al. 2002; Mitter 1986). Ova se situacija promijenila u Velikoj Britaniji i Nizozemskoj, kao i u još nekoliko sjevernih europskih zemalja, osamdesetih godina, kada je došlo do pojave novog *sweatshop* sektora, kojim su upravljali i u kojem su radili imigranti ili poduzetnici i radnici iz redova etničkih manjina. To je u Ujedinjenom Kraljevstvu uključivalo primarno ciparske, indijske, pakistanske i bangladeške manjine, a u Nizozemskoj uglavnom migrantske grupe turskog porijekla.

Ovakav razvoj događaja, uvelike sličan onome u Sjevernoj Americi, zapravo je uključivao vraćanje dijelova donedavno *outsorsane* proizvodnje odjeće u razvijene sjevernoatlantske ekonomije, ali se odvijao u potpuno izmijenjenim ekonomskim uvjetima i unutar novih organizacijskih okvira distinktivno postfordističkog karaktera. Priroda ovakvog postfordističkog zaokreta odgovara onome što Stephan Raes (2006b) opisuje kao proces *regionalizacije*, koji "sačinjava konkretnu spacijalnu manifestaciju globalizacijskog procesa za Europsku uniju". Tu dolazi do interakcije brojnih globalnih i lokalnih faktora. Jedan važan faktor je priroda tržišta mode, koje je od šezdesetih obilježeno sve kraćim odjavnim ciklusima, i sve bržom i većom diferencijacijom, individualizacijom i hirovitošću potrošačkih zahtjeva. Drugi faktor je *državna politika* prema sektoru u odnosu na stupanj protekcionizma ili liberalizacije uvoza.

No, ključno pitanje je pitanje odnosa rada i kapitala, a njega je, tvrdi Raes (2000b: 32ff), potrebno analizirati unutar različitih konteksta postfordističkog globalizacijskog procesa, što u ovom slučaju uključuje nove slabo plaćene proizvođače u istočnoj Aziji, obližnje proizvođače u istočnoj Europi i na Mediteranu, kao i zemlje stare industrijske jezgre iz zapadne Europe. Unatoč ulasku tejlorsističkih tehnika masovne proizvodnje u gotovo sve njezine dijelove, industrija odjeće ostala je jedna od radno najintenzivnijih industrija. Međutim, priroda visokih plaća fordističke države blagostanja dala je sedamdesetih godina velik zamah *outsorsanju* proizvodnje u dalekoistočne zemlje, što je bilo povezano s krizom fordizma koja se tih godina odvijala u zemljama jezgre. Uz to je došlo do uvođenja novih tehnologija i promjene oblika organizacije i menadžmenta u preostalim dijelovima industrije. Istovremeno, nova međunarodna podjela rada, koja je rezultat izvoza kapitala i *outsourcanja* proizvodnje, vratila se u same zemlje industrijske jezgre, slabeći tako pregovaračku poziciju rada i posljedično degradirajući samu prirodu odnosa rada i kapitala. Visoke stope nezaposlenosti, u kombinaciji sa smanjenim socijalnim davanjima za radnike koji su proglašeni viškovima, posljedično su stvorile novu potencijalno jeftinu radnu snagu. Ovo je omogućilo zemljama industrijske jezgre da ponovno ožive neke dijelove industrije odjeće, prvenstveno usmjerene na one dijelove tržišta koji najviše ovise o fleksibilnosti i *just in time* proizvodnji. Imigranti i etničke manjine su tijekom fordističke proizvodnje posvuda u zemljama industrijske jezgre činili značajan dio radne snage. Kriza i njome stvoreni viškovi radne snage najviše su pogodili upravo ovu skupinu. Istovremeno, zajednice i obitelji nekih etničkih skupina postale su resurs za organizaciju loše plaćene *sweatshop* proizvodnje u novoj skrivenoj ekonomiji zemalja industrijske jezgre; *sweatshopovi* su ispunili zahtjeve za fleksibilnošću i smanjenjem troškova velikih trgovaca koji su opskrbljivali lokalna ili susjedna tržišta.

KUĆNA RADINOST U "SILIKONSKOM DOBU" – SJECIŠTE "RASE" I RODA U NOVOJ ETNIČKOJ NIŠI: SLUČAJ UJEDINJENOG KRALJEVSTVA

Swasti Mitter (1986) proučavala je odnos između velikih britanskih maloprodajnih kompanija odjećom i manjinskih etničkih podugovaratelja u industriji odjeće Londona i Midlandsa osamdesetih godina. Njezin rad sagledava kompleksnu artikulaciju rase i roda pri upravljanju jeftinom i fleksibilnom radnom snagom, iako se ne bismo mogli složiti s njezinim jednostranim lociranjem institucionalne osnove izrabljivačkog "seksizma" unutar tzv. "etničkih manjina":

Manjinski etnički podugovaratelj često je i sâm u slaboj poziciji u odnosu na velike maloprodajne trgovce i proizvođače. Njegov opstanak često ovisi o mogućnosti da eksploatira vlastitu obitelj ili rad zajednice

"Ekspanzija etničkog biznisa, u zoni sumraka između regulirane i neregulirane ekonomije, posljedica je hijerarhije eksploatacije i kompleksnog međuodnosa između etniciteta i seksualne podjele rada. Manjinski etnički podugovaratelj često je i sâm u slaboj poziciji u odnosu na velike maloprodajne trgovce i proizvođače... Njegov opstanak često ovisi o mogućnosti da eksploatira vlastitu obitelj ili rad zajednice. Žene iz etničkih manjina, zarobljene između rasizma zajednice domaćina i seksizma vlastite zajednice, pružaju prednosti rada Trećeg svijeta usred Prvoga."
— (Mitter 1986: 63).

Pokretačke sile takvih procesa prije svega su strategije restrukturiranja korporacijskog kapitala i diskriminatorskih praksi koje pripadaju "zajednici domaćina". Od 1970-ih, menadžment, dizajn i marketing postali su jako koncentrirani u nekolicini velikih i visoko kapitaliziranih britanskih maloprodajnih kompanija odjeće, koje su se u velikoj mjeri koristile informacijskom

tehnologijom i visokokvalificiranom radnom snagom (Mitter 1986). Istovremeno, domaća proizvodnja odjeće naglo je opala, a dominantna strategija koju su usvojili londonski maloprodajni trgovci sastojala se od uvoza tekstila za domaće tržište od proizvođača s niskim troškovima proizvodnje. To je rezultiralo time da su velike skupine imigranata koji su radili u industriji odjeće u Londonu i Midlandsu postale viškom. Tijekom 1960-ih i 1970-ih godina, imigrantska radna snaga zaposlena u industriji odjeće sastojala se od muških imigranata prve generacije: Pakistanaca, Indijaca, Bangladežana i drugih. Većina je radila u tvornicama koje su bile organizirane prema "rasiziranoj" podjeli rada, u kojoj su imigranti bili koncentrirani u loše plaćenim sektorima s nekvalificiranom radnom snagom, u kojima se radni i socijalni propisi često nisu poštivali. Uglavnom su pojedinci iz redova bivših radnika u tekstilnoj industriji postali ugovaratelji velikih odjavnih kompanija, tako što su osnovali male formalno nezavisne *sweatshopove*, koji su se uglavnom bazirali na uporabi rabljenih strojeva i jeftine radne snage etničkih manjina ili imigrantskih obitelji.

Te nove neobične "kućne radinosti" i njihova supe-reksploatacija ženskog rada, koji podsjećaju na povijesno djetinjstvo industrijalizma, proizvodi su naprednog "silikonskog doba" (pojam Ambalavanera Sivanandana, 1979). Nedavna povijest i trenutno iskustvo ukazuju na postojanu prirodu ograničenja korisnosti novih tehnologija kao jednostranog rješenja za krize uzrokovane globalnom konkurencijom i padom profitnih stopa u tradicionalnim industrijskim sektorima. Kombinacija dviju glavnih strategija upravljanja krizom koje je Marx (1976 (1885)) objasnio u *Kapitalu* – podizanje produktivnosti kapitala uvođenjem nove tehnologije i oblika organizacije, te jednostavno intenziviranje eksploatacije živog rada – opet su se nadali kao rješenje, na način koji uvelike odgovara teorijskim anticipacijama Rose Luxemburg (1923).

Ranih osamdesetih godina proces spajanja obitelji je u većini britanskih migrantskih zajednica bio uvelike dovršen, a žene-migrantkinje, mnoge tek pridošle, činile su velik dio radne snage u novim šivačnicama koje su počele nicati u Londonu i Midlandsu. Velike maloprodajne kompanije dizajnirale su i nadgledale svaki model i svaki šav koji se u ovim novim *sweatshopovima* etničkih manjina proizvodio, tvrdi Mitter, dok su istovremeno svaki gubitak uzrokovan hirovitošću tržišta u ime "fleksibilnosti" prebacivale na male proizvođače. Nadnice i radni uvjeti u kojima su radile žene za strojevima *sweatshopova* bili su užasavajući, a postotak nesreća i ozljeda na radu konstantno visok. Mnoge radionice nisu poštivale normalne radne propise, a radnici nisu imali zakonski određene socijalne povlastice.

Redukcija troškova velikim je dijelom ostvarena zbog prirode ovog sektora kao skriveno ekonomije, u kojoj je većina radionica i radnika bila izvan vidljivosti bilo kakvog javnog registra (ta činjenica je također pomogla proizvođačima da izbjegnju plaćanje poreza). Takav status neformalnosti jednako je odgovarao ekonomskim interesima velikih maloprodajnih kompanija, kao i muškim manjinskim etničkim ugovarateljima, koji su uspjeli držati svoju žensku radnu snagu pod kontrolom uz pomoć obiteljskih veza, vjernosti etničkoj zajednici i dominacije. Konstantna potreba za izmicanjem javnoj kontroli u mnogim je slučajevima dovela do daljnje fragmentacije proizvodnje, koja je uvelike premještena u male ustanove koje su se mogle lako sakriti ili prenijeti s jednog mjesta na drugo; ili je pak poprimila oblik kućne radinosti. No, britanska ekonomska politika i politika tržišta rada, kao i prevladavajuće prakse lokalnih vlasti, stalno su stimulirale rast malog etničkog poduzetništva, kako u sektoru proizvodnje odjeće tako i drugdje (Panayiotopoulos i Dreef 2002). Kontrola tržišta rada, kao i socijalni i zdravstveni propisi bili su slabi. Sve u svemu, trajno stanje neformalnosti doprinijelo je preživljavanju *sweatshop* proizvodnje u Velikoj Britaniji tijekom devedesetih, te diferencijaciji "etničkog" biznisa u sektoru odjeće (Panayiotopoulos i Dreef 2002, na raznim mjestima), unatoč tome što je nakon pada Berlinskog zida u istočnoj Europi porasla konkurentnost proizvođača s niskim troškovima proizvodnje. Takvo je stanje također dovelo do toga da su britanski ugovaratelji za proizvodnju odjeće iz redova etničkih manjina postali konkurentni u odnosu na *sweatshop* proizvodnju koja je postojala drugdje u srcu EU-a – kao što to pokazuje sljedeći primjer Nizozemske.

**POTENCIJALI I OGRANIČENJA
NEPRIJAVLJENOG RADA:
SLUČAJ NIZOZEMSKJE**

Iako se razvijalo u isto vrijeme na temelju jeftinog imigrantskog rada te bilo ovisno o sličnim globalno-lokalnim okolnostima, nizozemsko iskustvo se na nekoliko načina razlikuje od engleskog. To naglašava nekoliko detaljnih istraživanja o razvoju i padu turske ekonomije *sweatshopova* u Amsterdamu, glavnom gradu za proizvodnju odjeće i trgovinu odjećom na malo u Nizozemskoj (pogotovo Raes 2000a; 2000b; Raes i dr. 2002). Kao što je to bio slučaj i u Londonu i Midlandsu, prvi ugovaratelji za velike maloprodajne kompanije koji su otvorili *sweatshopove* ranih osamdesetih u Amsterdamu bili su muškarci imigranti, uglavnom bivši tekstilni radnici turskog podrijetla koji su uslijed restrukturiranja i globalizacije sedamdesetih godina proglašeni viškom.

Sve lošija socijalna davanja, povezana s rastućim liberalnim ekonomskim reformama potaknula su mnoge nezaposlene imigrante s iskustvom rada u tvornicama odjeće u Nizozemskoj ili u proizvodnji odjeće u Turskoj prije emigracije, da otvore šivačnice čiji je vijek trajanja varirao. Ipak, nizozemski socijalni sustav ostao je velikodušniji od britanskog, pa je učinio malo vjerojatnom mogućnost da se nezaposleni imigranti s legalnom boravišnom dozvolom ili nizozemskim državljanstvom regrutiraju na loše plaćene, nestabilne i opasne poslove u rastućem sektoru "etničke" proizvodnje odjeće. Umjesto toga, dok su menadžeri dolazili iz redova stabilizirane nizozemske turske manjine, velik broj radne snage sastojao se od nedokumentiranih turskih migranata regrutiranih izravno iz Turske vezama etniciteta, mjesta i srodstva. Oni nisu imali formalna potraživanja prema nizozemskom socijalnom sustavu, a zbog svog neprijavljenog statusa bili su pod potpunom kontrolom svojih poslodavaca.

Kao i u slučaju Velike Britanije, neformalna društvena kontrola u etničkim zajednicama i mrežama obitelji i srodstva postala je ključ za reproduciranje jeftine i pokorne radne snage, što je bilo u zajedničkom interesu velikih maloprodajnih kompanija i servilnih "etničkih" ugovaratelja. Kao i u britanskom slučaju, razvoj profitabilne *sweatshop* proizvodnje u Amsterdamu ovisio je o uvjetima neformalnosti, koji su omogućili zaobilaznje plaćanja poreza, sindikalog djelovanja, radnih propisa, i socijalnih troškova koje bi trebao snositi poslodavac. To je uvelike bio *sine qua non* za prosperitet i postojanje cijele industrije tokom osamdesetih godina.

No, ograničenja nametnuta drukčijom prirodom nizozemskog socijalnog sustava, koja se odnose na sprječavanje regrutacije i reprodukcije dovoljno jeftine radne snage u zemlji, postala su ozbiljan problem za tursku industriju odjeće u Amsterdamu. To je uvelike pridonijelo njezinom propadanju i gotovo potpunom nestanku devedesetih godina, kada je ovisnost industrije o nedokumentiranim ili ilegalnim imigrantima prerasla u javni skandal i dovela do pojačane i žestoko sankcionirane javne kontrole nad imigracijom i propisima tržišta rada. Kako su ostali bez glavnog izvora jeftine radne snage, turski ugovaratelji za industriju odjeće izgurani su s tržišta zbog nemogućnosti da se nose sa sve većom konkurencijom istočnoeuropskih proizvođača, ali i jakim pakistanskim i indijskim trgovcima odjećom na veliko, koji su iz Ujedinjenog Kraljevstva ušli na nizozemsko tržište odjeće (Raes et al. 2002: 79ff.).

**UMREŽAVANJE U
GRAĐEVINSKOJ INDUSTRIJI:
SLUČAJEVI ŠPANJOLSKE I
PORTUGALA**

Dualnost postfordističke fleksibilnosti o kojoj smo ranije govorili posebno je dobro prikazao Ubaldo Martinez Veiga u važnoj raspravi (1999) o podugovaranju i migraciji u rastućoj španjolskoj građevinskoj industriji. Studija pokazuje da se klasična tejljoristička podjela rada na intelektualni i manualni te tejljorizmu svojstveno razbijanje radnog procesa s ciljem uspostavljanja veće kontrole nad radnikom nalaze u fazi modifikacije i dodatnog pogoršavanja učinaka otkad su integrirani u praksu "krvavog podugovaranja", usko povezanu s postfordističkim industrijskim "umrežavanjem".

U Španjolskoj i drugim zemljama Južne Europe tijekom 1980-ih i 1990-ih dogodio se ubrzan i korjenit proces industrijalizacije koji je bio popraćen velikom de-kvalifikacijom imigranata i strukturiranjem podjele rada po logici etničke pripadnosti (Veiga 1999: 106ff.). Imigranti iz zemalja izvan Europske unije – pogotovo iz afričkih zemalja, Istočne Europe i Azije – koji rade u Španjolskoj često dolaze s visokim kvalifikacijama. No, unatoč raznovrsnosti kvalifikacija imigranata, usmjerala ih se putem praksi regrutacijskih mreža u vrlo ograničen broj zanimanja u kojima obavljaju najjednostavnije poslove u vrlo reduciranom broju poslovnih niša; obavljaju nespecijalizirane i slabo plaćene poslove, često u vrlo lošim radnim uvjetima. Među najvažnijim zanimanjima su službe u kućanstvima, poljoprivredu, turizam i građevina. Kanaliziranje radnika u ove sektore španjolske ekonomije i tržišta rada odvija se uglavnom kroz etnički specifične mreže regrutacije i posredovanja. Tržište rada se strukturira putem mreža koje čine članovi iste etničke zajednice koji već obavljaju neku vrstu nekvalificiranih poslova, neovisno o njihovim formalnim kvalifikacijama i ranijem radnom iskustvu.

Sve veća poslovna fragmentacija dodatno je pogoršana proliferacijom lažnih oblika "samozapošljavanja", iza čega se zapravo kriju radnici zaposleni podugovorom kao da su doista "samozaposleni", a s isključivim ciljem smanjenja troškova za firmu

Kao i u slučaju restrukturiranja tekstilne industrije o kojem smo govorili ranije, promjene u organizaciji građevinskog sektora obilježava izraziti dualizam. Srednje karike u industrijskom lancu proizvodnje imaju tendenciju nestajanja, što sektor sve više reducira na dva oprečna pola. S jedne strane, mali broj visokotehnoloških velikih poduzeća postaje centrima financijske i pravne ekspertize, dizajna, vještina, projektnih koncepcija i monitoringa. S druge strane, sva manualna proizvodnja i troškovi povezani s njezinim izvršavanjem, socijalno osiguranje i zapošljavanje predaju se putem podugovaranja velikom broju sve manjih poduzeća koja su prisiljena snositi sve veće rizike čestih, periodičkih i nepredvidivih poslovnih fluktuacija.

Polarizacija između velikih i malih firmi istovremeno postaje scena polarizacije poslova, koju karakteriziraju re-kvalifikacija i povoljne ljestvice poslovnog napredovanja i plaća u dominantnim firmama te upadljiva de-kvalifikacija u malim podugovarateljskim firmama. U potonjem slučaju poslovi su podložni obescenijavanju i po pitanju nadnica i razine kvalifikacije koja je potrebna za njihovo obavljanje, a najčešće ih obavljaju imigranti iz zemalja izvan EU-a, poput Istočne Europe i Afrike.

Svaki rast u građevinskom sektoru dodatno pogoršava "sve veću eksternalizaciju poslova koje vode "menadžerske firme" i doprinosi procesu podugovaranja aktivnosti prema sve manjim firmama" (Veiga 1999:115). Podugovaranje se često odvija putem nekoliko ulančanih karika, pošto mnogi srednji podugovaratelji dio svojih zadataka prenose na još manje podugovaratelje. Posljednje karike u lancu često su vrlo male firme čiji su vlasnici i sami imigranti, posrednici u kompleksnoj mreži podugovarateljskih odnosa. Poslove koji obavljaju mali podugovaratelji na kraju lanca obično podrazumijevaju privremeno zapošljavanje bez formalnog ugovora i opasan radni okoliš. Za takve poslove je karakteristično izvođenje izoliranih radnih zadataka unutar fragmentiranog procesa proizvodnje, s izrazito niskim stupnjem horizontalne koordinacije. Sve veća poslovna fragmentacija dodatno je pogoršana proliferacijom lažnih oblika "samozapošljavanja", iza čega se zapravo kriju radnici zaposleni podugovorom kao da su doista "samozaposleni", a s isključivim ciljem smanjenja troškova za firmu. Opasni radni uvjeti, u kombinaciji s nedostatkom horizontalne koordinacije radnih zadataka između različitih uključenih profesija i podugovaratelja, rezultiraju visokim postotkom nesreća u ovom sektoru.

Prakse restrukturiranja koje je zabilježio Veiga zajedničke su raznim zemljama Europske unije, no poseban značaj imaju u južnoj Europi, s obzirom na opseg sekundarnog tržišta rada, koje se sastoji od relativno nedavno pristiglih, ali socijalno isključenih radnika migranata. Malheiros (1999: 177ff.) opisuje slično stanje stvari u Portugalu, u kojem je građevinski sektor u devedesetima doživio veliki *boom*. Malheiros istražuje način na koji je presijecanje formalnih i neformalnih ekonomskih strategija povezano sa strategijama akumulacije kompleksne mreže interesnih strana koje čine banake, građevinske firme i javne agencije. I u ovom su slučaju velike firme razvile strategije podugovaranja s ciljem redukcije rizika i troškova. Podugovaranje služi i minimalizaciji odgovornosti za osiguranje kontrole nad radnim timovima. Sektor u cjelini obilježen je "sve većim brojem firmi, većim brojem radnika i sve većom prekarnošću" (Malheiros 1999:178). Strategija podugovaranja, u kombinaciji s obilnim dotokom imigranata, posebno iz bivših portugalskih kolonija u Africi, osigurava fleksibilnu radnu snagu, što je zbog jakih fluktuacija u potražnji u ovom sektoru posebno važno. Specifičan sustav regrutacije, što ga čine složena mreža podugovaratelja i agenti za regrutaciju iz istih etničkih zajednica, doprinosi ranjivosti položaja radnika imigranata. Agenti za regrutaciju (*engajadores*) podrijetlom iz Zelenortske Republike ili iz Gvineje održavaju izravne veze s lokalnim zajednicama u Africi, ali razvijaju regrutacijske sustave i u imigrantskim četvrtima u Lisabonu. Svaki agent nastoji akumulirati što je više moguće kapitala iskorištavanjem svoje pozicije u lancu, dok radnike njihova ovisnost o *engajadoresima* stavlja u poziciju izrazite ranjivosti, koju karakteriziraju česte prevare, raskidi najčešće usmenih ugovora i slične pojave.

Sličan lanac ovisnosti i kompleksnih presijecanja formalnih i neformalnih sektora i akumulacijskih praksi isprepletenih oko eksploatacije radnika imigranata zabilježeni su i u drugim sektorima ekonomije i drugim dijelovima Europe. Važan aspekt je takozvana ilegalnost, odnosno nedokumentirani status, još uvijek velikog dijela radnika imigranata u južnoj Europi. U diskusiji o strategijama tržišta rada u Grčkoj, koja je i dalje jedan od najekstremnijih primjera nedokumentirane imigracije, Fakiolas (2000: 61ff.) ukazuje na zamršena sjecišta formalnog i neformalnog sektora. S jedne strane, sama neprijavljena prisutnost radnika imigranata preduvjet je stupnja "fleksibilnosti" koji oni osiguravaju, pa se stoga i njihova neprijavljena prisutnost taktički tolerira. S druge strane, ova funkcija pretpostavlja postojanje kontinuirane represije koja zadobiva oblik periodičnih policijskih racija i masovnih izbacivanja. To također doprinosi tipičnoj distribuciji neprijavljenih radnika imigranata u hijerarhijama firmi i poduzeća. Kao i u drugim slučajevima o kojima smo govorili, neprijavljeni radnici migranti rade na lošim i malo cijenjenim poslovima u manjim firmama. Velikim je firmama nešto teže zaposliti neprijavljene radnike zbog "strogog nadzora države, unutarnjih birokratskih procedura, sindikalnih pritisaka, no i zbog vođenja računa o ugledu firme" (Fakiolas 2000: 64). Manje firme je teže kontrolirati, no one često potpisuju podugovore s

većim i utjecajnijim firmama, tako da se u poduzetničkoj hijerarhiji akumulirana vrijednost od supereksploatacije neprijavljenih radnika prenosi prema gore.

KORPORATIVNO UMREŽAVANJE I GLOBALNE METODE ISKLJUČIVANJA

Fokusirali smo se na formaciju rasiziranih podjela rada povezanih sa strategijama podugovaranja u dvama industrijskim sektorima. Premda je takav rad organiziran unutar drukčijeg okvira od onih u klasičnim velikim firmama, tekuće prakse korporativnog restrukturiranja, smatra Veiga (1999: 116) naslanjajući se na Harryja Bravermana (1974), prije reafirmiraju nego što dokidaju osnovna načela tejlorigizma, a jedno od tih načela je i "odvajanje projektiranja i izvedbe", pa ove prakse zapravo predstavljaju usavršavanje Taylorovih načela. U kontekstu postfordističkog restrukturiranja radne organizacije nalazimo "razdvajanja unutar same firme u kojoj postoji interna podjela između menadžera i manualnih radnika, ali i na podjelu među različitim firmama, pri čemu neke preuzimaju ulogu menadžmenta i projektiranja, dok druge postaju izvođači radova" (Veiga 1999: 114ff.).

Ovaj je argument dvojen. Generalizacije građene na analogijama s klasičnim "fordističkim" modelima akumulacije i industrijskih odnosa postaju sve neadekvatnije za opis takozvanih "dis-organskih razvoja" (Sivanandan 1979) kapitalizma. Takav razvoj označen je vremenskom i prostornom koegzistencijom suprotnih načina rada, proizvodnje i života u onome što se nekad zvalo "periferijom", kao i onome što se nekad zvalo "centrom" (alternativni nazivi su "prvi" odnosno "treći", kao i gotovo nestali "drugi" svijet), no sada smješten unutar novog makro-okvira i s nekim novim kvalitativnim karakteristikama.

Tejlorigizam se razvio u prvoj polovici dvadesetog stoljeća kao sustav za organizaciju proizvodnje relativno homogenih robâ za masovnu potrošnju u zemljama kapitalističke jezgre. U kategorijama industrijskih ili klasnih odnosa, klasični tejlorigizam ciljao je na razbijanje monopola dobro organiziranih kvalificiranih radnika koji su dotad obavljali integralne, kompleksne i visoko kvalificirane radne zadatke i procese na jednostavne, monotone, nekvalificirane i mehanički kontrolirane operacije. Osnovni tehnološki instrument pritom je bila pokretna traka. Tako je mnoštvo polukvalificiranih ili nekvalificiranih radnika organizirano u centraliziran i izrazito hijerarhijski industrijski sustav, što ga karakterizira razdvajanje intelektualnog i manualnog rada, kao i razdvajanje planiranja, kontrolnih funkcija i proizvodnih zadataka, koji su svi bili bazirani na prostorno koncentriranim jedinicama proizvodnje velikih razmjera. Širi politički kontekst tejlorigizma kretao se u okvirima homogene, ili barem institucionalno i kulturno homogenizirajuće nacionalne države, pri čemu su industrijske korporacije uvelike bile ovisne o tržištima unutar granica pojedine nacionalne države. Unutar tog okvira, tejlorigizam se proširio u tandemu s fordizmom, koji ga je pratio, s relativno visokim nadnicama nacionalne industrijske radničke klase i rastućim tržištem za masovnu proizvodnju.

Otad nadalje, usvajanjem kejnzijanskih ekonomskih politika, tejlorigizam i fordizam postali su jedinstveni okvir koji je tvorio kralježnicu nacionalne socijalne države u razdoblju neposredno nakon Drugog svjetskog rata i njezinih dominantnih oblika civilnog, političkog i socijalnog građanstva. Time je ujedno stvorena osnova za dominantnu ulogu nacionalne države u uspostavi i upravljanju razrađenim sustavom za regulaciju radnih uvjeta, industrijskih odnosa i funkcioniranje tržišta rada, uklopljenog u kompleksan društveni sporazum kapitala i rada. Ipak, sve bolje organizirane radničke klase, koje svoju moć grade na temeljima demokracije i socijalnog državljanstva u okvirima nacionalne socijalne države, počele su zahtijevati ne samo veće udjele u profitima te ekonomsku i industrijsku demokraciju, nego i rastakanje dehumanizirajućih tehnoloških i industrijskih odnosa samog sistema. Tako je sâm veliki uspjeh fordističkog modela, u sâmom središtu industrijalizma, na vrhuncu svoje vladavine posadio sjeme vlastitog uništenja.

Sjedinjavanje zahtjeva nove radničke klase sa zahtjevima takozvanih novih socijalnih pokreta u

sedamdesetima postalo je primarni motivacijski faktor kapitalu da puteve izlaska iz krize potraži u radikalnom restrukturiranju nacionalnih i globalnih odnosa moći. To se dogodilo zajedno s novim historijskim sazrijevanjem globalnih uvjeta, s obzirom na dostupnost novih potencijalnih industrijskih radnika i tržišta u standardnim "periferijama" svjetskog kapitalizma, kao i simultani osvit informacijsko-tehnološke revolucije. Tako su uspostavljeni esencijalni uvjeti za ono što se počelo nazivati "globalizacijom" te, kao što je to iznio Manuel Castells u *The Informational City* (1994, prvi put objavljeno 1989), za nastanak "umreženog društva". Ipak, čini se da oblici umrežavanja o kojima smo govorili kao o hijerarhijskim lancima industrijskog podugovaranja, dijele samo površnu sličnost s onim fluidnim horizontalnim mrežama, naizgled bez centralnih aktera, kakve dominiraju Castellsovim scenarijima (1996) o *Usponu umreženog društva* na kraju dvadesetog stoljeća. Smatramo da je Castellsova ranija analiza u *The Informational City*, koja je mnogo bliža njegovom originalnom marksističkom misaonom okviru, u ovom kontekstu analitički mnogo snažnija. U toj ranijoj analizi Castells opisuje podugovaranje kao omiljenu novu organizacijsku formu koju implementiraju velike multinacionalne korporacije:

**Razvoj profitabilne
sweatshop proizvodnje u
Amsterdamu ovisio je o
uvjetima neformalnosti, koji
su omogućili zaobilaženje
plaćanja poreza, sindikalog
djelovanja, radnih propisa,
i socijalnih troškova koje bi
trebao snositi poslodavac**

"Za razliku od tendencije industrijskog načina razvoja prema oligopolnim koncentracijama, u informacijskoj eri velike korporacije stvaraju pojedinačne saveze za određene proizvode, procese i tržišta: ovi savezi variraju s obzirom na vrijeme i prostor, a ne rezultiraju monolitnim hijerarhijama imperijalnih konglomerata, nego varijabilnom geometrijom korporativnih strategija koje slijede logiku višestrukih mreža u koje su uključeni... Restrukturiranje kapitalizma iskoristilo je adaptivni potencijal organizacijskih mreža kako bi osiguralo slobodni prostor za svoju "kreativno-destruktivnu" energiju, dotad sputanu socijalnim i političkim ograničenjima koje je nametnulo društvo koje se odbijalo svesti isključivo na robni oblik. Libertarijanski duh kapitalizma napokon se našao na domaćem terenu, kao posljednjoj granici na kojoj organizacijske mreže i tokovi informacija rastaču prostore i istiskuju društva. Informacionalizam i kapitalizam historijski su se

stopili u proces tehno-ekonomskog restrukturiranja, čije će socijalne posljedice trajati duže od društvenih događaja i političkih okolnosti koje su potaknule odluke koje su dovele do njegova razvoja u osamdesetim godinama dvadesetog stoljeća."

— (Castells 1994, prvi put objavljeno 1989: 32)

Ipak, promatrano iz perspektive "globalizacije", kao sveprožimajućeg i raznolikog procesa, naša zadaća je postići sintezu Liepitzove perspektive o "krvavom tejlorigizmu" i Castellsove perspektive o korporativnim strategijama umrežavanja, umjesto odbacivanja prvog kao esencijalno "zastarjelog" u korist drugoga. Kako je tejlorigizam uspješno "izvezen" iz starih dominantnih ekonomsko-industrijskih centara u dijelove "periferije", tako su si i radni odnosi, koji lažno podsjećaju na takozvane postkolonijalne načine proizvodnje, a temelje se na neizravnom spajanju s kapitalističkim radnim procesima oblika rada koji su uklopljeni u tradicionalne obiteljske, rodne i etničke mreže, prokrcili široke puteve prema "centrima".

Ovo dvostruko kretanje nedvojbeno ovisi o istom općem principu "globalizacije" u smislu slabljenja nacionalnih država (u "centru" kao i na "periferiji", pa čak i "poluperiferiji"), iako u svima njima poprima bitno drukčije oblike), zatim o sve propusnijim granicama i snažnijem potencijalu za upravljanje globalno disperziranim i stalno promjenjivim sustavima proizvodnje, otjelovljenom u informacijskim i komunikacijskim tehnologijama. No, potrebno je otići korak dalje i iz dinamičke i dijalektičke perspektive analizirati promjene u pojedinačnim političkim ekonomijama, kako na "periferiji" tako i u "centru".

Tejlorigizam, kojega se smatralo neodrživim zbog promjene odnosa moći između kapitala i rada u centru na vrhuncu fordizma i nacionalne države blagostanja, mogao se ponovno uspostaviti na "periferiji" u okviru političko-ekonomskih postavki na mjestima gdje su sindikati bili slabi ili čak nepostojeći. Takav egzodus industrijskog kapitala i omiljenog mu tehnološkog sustava proizvodnje postao je zauzvrat uvertirom dramatičnom slabljenju industrijske radničke klase "centra", a doveo je do kraha društvenog ugovora s kapitalom i uspona nove profesionalizirane "srednje klase" do uloge dominantnog političkog faktora. Kako je izložio Raes (2000b), relokacija *sweatshopova* ili kućnih radinosti natrag u "centre", baš kao u prvoj industrijskoj revoluciji, trebala bi se promatrati s obzirom na iste faktore koji su uopće doveli do internacionalizacije.

Internationalizaciju su, među ostalim, pokrenuli jaki sindikati. "Krvavi tejlorigizam" na periferijama i "krvavo podugovaranje" u centru mogu se promatrati kao dvije strane istog novčića. Posljednjih trideset godina krize i restrukturiranja – kako su veliki dijelovi "izvorne" stare fordističke radničke klase i njezinih potomaka iz redova "etničko-nacionalnih većina" postupno odlazili u mirovine, postali novom "radničkom aristokracijom" ili napredovali u postindustrijske ešalone "simboličkih specijalista" (Reichov termin, 1991) – težište onoga što smo nazvali "krvavim podugovaranjem" premjestilo se na rasizirane etničke manjine i imigrante.

Prema Gabrielli Lazaridis i Jordanisu Psimmenosu (2000), ove i slične strategije "organiziranog korporativnog umrežavanja" (Castellsovom terminologijom rečeno), imaju dvije velike strukturne komponente. One se nalaze "između deregulacije i gubitka sposobnosti radnika da interveniraju u ekonomski prostor te između fleksibilizacije radnog mjesta i zapošljavanja radnika imigranata"; pri čemu je njihova dvojna svrha "redukcija troškova proizvodnje i ... razbijanje kolektivnog identiteta radnika te povećanje nadzora od strane poslodavca" (Lazaridis i Psimmenos 2000:174). Radnici imigranti su fleksibilni, jer njihovo "isključenje" nije povezano samo s deregulacijom radnog procesa, nego i s općenitijom političkom ekonomijom koja "povezuje tehnike proizvodnje s politikom kontrole rada radnika migranta s kontrolnim praksama koje nisu usko vezane uz rad". Ovdje je "dualnost fleksibilnosti dodatno povećana kako bi uključila područja izvan radnog mjesta, poput socijalnih beneficija, statusa državljanina i političke participacije" (Lazaridis i Psimmenos 2000: 174).

No, kako smo pokazali, te su strategije i prakse postfordističke fleksibilizacije u različitim mjerama prisutne u različitim stupnjevima i artikulirane na različite načine, ovisno o režimima socijalne države, načinima

kad nismo nikako mogli našim bliznjima i cjelokupnom okolnom svijetu izraziti kako se

***

tz: *kritika čitog seksa*

nevoja je u tome šta porno film najčešće dolazi prije prvog seksa, pa dotične zvučkovne i zanesenost mladi po prvi puta susretnu u tzv. ne-pritodnom, kulturnom, zato smatram da tinejdžeri ne bi trebali gledati pornice.

mladim osobama i ženama može se pri seksualnom činu, ako su partneri osobito zaneseni i glasni, pričiniti da je seksualni čin smiješna stvar ako su prthodno bili izloženi djelovanju porno-filmova. naime, pričiniti će im se da su te zvučkovne već čuli i dotičnima pa će im se seksualni čin očuditi i osmiješiti.

***

nije nam potreban uzvat, dosta nam je nepomični objekt i naš govor o ljubavi koji je dostatan sam po sebi, ali ako je objekt nepomičan i niti se ne trudi malo prilagodavati, svi npr marko, sa mnom slozili), ili ne dopizdi, ali onda cijelo vrijeme pričta sam sa sobom, pa ako vam je to po volji, izvolite, ali objekt bi mogao bar malo mrdnuti, kažen ja, ako

duže? to šta nikad ne može ispuniti moj prazninu, iako je ona njegov odlijev, iako je nastala po njeznu? mislim da je to, a to ne može zato šta se moja rupa stalno deformira, i to čak ne samo oblikom već i opsegom, a kako nam je iz iskustva poznato da naš voljeni objekt nikada ne može pratiti naš ritam transformacije sve kad bi i htio, osudeni smo na objekt koji nam je (stalno i) istovremeno i nepodoban i upravo ono šta nam treba. npravo ono šta nam treba, ako ipak nastavimo i dalje formirati prazninu oko njega, ali ne

drugi bi morao ispunjavati moj prazninu koja je tu upravo zato što je on svojim postojanjem na drugoj strani (granice mene subjekta) čini prazninom.

***

da vidim neku kako zavodi mog muskarca, ne bi joj upala i bunila se STA TI IMAŠ ZAVODIT MOG MUŠKARCA jer nije on moj ni nešto takvo, samo sam ja njegova (stvar je u tome šta samo sama sebi smijem odrediti pripadnost, isto kao s nacionalno-šću), nego bi ja gledala sa strane kako je on odbija pa bi po načinu znala koliko me voli.

***

tz: *kritika čitog seksa; metafore*

alno samo minimalnu bol. smetano ući i za to predviđen otvor, a sudionica odnosno sudionici će doživjeti eventualno da pri prvoj naznaci boli stisne mišice rodnice, nadvladati instinkti i ravnati se razumom umu pri prvom penetracijskom seksualnom iskustvu te, unatoč potpuno odnosno refleksiv

No, jebo brak, ja neću vikati ničije ime kad budem ispadala iz aviona a ako me neko uhvati lijepo ću reć hvala, a ako me uhvati neki koji treba onda ću mu ostati u naručju i tako stat zauvik, isto tako i s mladim izvan aviona, al neću ga više ic zazivat i hvatat, nego čekam da mi dode i uzme me.

Šta se tiče braka, uzimimo metaforu da se svi vozimo u avionu u kojem se odjednom, zbog oštećenja na oplati kroz koje se zbog razlike atmosfere naglo isisa zrak, stvori poveca rupa i da neko – zamislimo malo – ne bude baš odmah isisan nego se još malo drži al pojas mu visi o niti a prsti koji se grče na naslonu susjednog sjedala već popun-štaju pa shvati da općenito vapljenje za pomoći nije učinkovito jer su svi u šoku i niko se ne osjeća baš pozvan s takvom rupom u trupu ustajati sa sjedala i glumiti junaka te da je nužno nekoga zazvat po imenu i da ako ispadaš imaš vremena zavapiti samo jednom pa nečš odbrat omog kojeg zbilja hoćeš nego omog za koga znaš da će te sigurno zgrabiti i koji te neće mozdati odjebat.

tz: o željitiTV

o njemu.

zavodenja?

(uništenja adresata)

ljubavni govor je najjače oružje

(u njoj nestajem)

(sakata sam)

književnici)

(ja živim u svom tekstu, nikako u svojoj tišini, ma šta o tome tvrdili ljudi hrvatski

o čemu da mu onda pričam, pitam se znajući da mu pričat moram jer

(zamatanja su teorijske naravi; ja više nikad ništa ne osjećam)

ako ljubavniku kažem šta osjećam umanjiti ću njegovu želju.

***

i kad osjetiš da ti više nisi na njegovoj, razidite se.

ključta sam da je vrijeme da ga dam, naputak za sretan odnos;

nagnuta osobnim iskustvom, a potaknuta slika iz svakodnevice bliskih ljudi, za-

***

tz: *metafore*

može nadovezat na nešto šta vani već (po)stoji.

savršeno definirati, cjelinu dijela sebe nikad ne možemo ispluniti na van ako se ona ne za nešto vezat, isto tako svijet nama otežava bivanje time šta čak i ako je sebi uspijemo bar jedno slovo te riječi; riječi ne mogu neovisno i slobodno plutati pločom, moraju se savršenu riječ složenu pred sobom, ne možeš je postaviti na ploču ako na njoj ne postoji kao *metafora nemogućnosti postojanja sebe na van*, a ide ovako: ako i imaš rec, pišem ovo zato jer sam našla lijep primjer metafore za to, nazvala sam je: *scribble* oćemo, šta mislimo i šta jesmo pa ga poželimo za ljubavni. e, sad kad znamo šta oću kojeg nam se učini da je do u tancine, iako ipak najčešće ne i delikate, osjetio šta mi osjećamo, pogotovo izraziti to do u delikate tancine, pa onda naprimjer dode neki za

zaprta je se (ponovo): želite li jace da vas neko (nek neko bude apstraktan i uzimimo da nam je privlačan) postojano – voli ili da je ludo zaljubljen u vas? želite li to istovremeno, je li moguće to dobiti istovremeno, dal prvo može sam sljediti drugo, i to drugo upocne može sljediti iza prvoga, dal želite nešto u određenof fazi života, dal ne želite da vam se nešto više nikad ne desi, dal je moguće istovremeno imat oboje s dvije ili više osoba, i zašto nas je naša kultura (ne mogu napisat ovu i srodne riječi bez po- riva da joj se istovremeno nekako izrugam) naučila da nije u redu imat istodobno dvoje od toga, istovremno li ne, s različitim osobama, i koliko se to upisalo u nas da to vanjsko pravilo tumaćimo kao naše osobno ograničenje? koja je naša računica u monogamiji i vjernosti? reciprocitet (je li on time zajamčen)? moralni zakon u nama? il je u pitanju

***

ili, kad pilar *inglesu* objašnjava šta mora učiniti kako bi osjetio miris smrti, jel nama taj miris dočaraju namizane slike junaka koji ljubi babe nakon šta su ove pile krv u kiao- nicama ili nam ga dočara pomisao da poljubimo jednu takvu babu?

iz: veza 2.0.

***

da bi ti partner mogao reć da ne bi mogao bit s nikim drugim mora se prvo s nekim drugim zamislit pa vidit neprihvatljivost tog zamisljaja ili, ako baš očete, nemo- gučnost da ga zamislit kako valja. dakle, ipak se mora zamisliti, a kako mi je ta pomisao neprihvatljiva, pomisao da se zamislit(s) s drugima, ne smijem te ni upitat očes li me prevarit, jel da me nećes prevarit, jel da da me ne bi mogo prevarit? ne smijem te pitat možeš?

***

iz: zen budizam na zapadu; dekodiranje

ako gledamo funkcionalistički, svi moji mladići su u stvari jedan te isti. ne kažem da je svejedno s kim sam, jer je u pojedinom mikrohistorijskom trenutku neko manje, a neko više podban ugostit tu funkciju. do problema mi dode kad mi neko toliko dobro moguće bude funkciju da se malo zaboravam i pretpostavljam da mi je on stvoren za mene.

***

izšla sam na balkon, ovaj put ne da strahujem kako se avion zablja u kucu nego kad sam već otvorila da prozračim, a kad sam već tako prorešit lancun i miris me pod- sjetio na bivšeg ljubavnika ili bivšu ljubav i obuzela me bol i bolno sam udisala i nisam se mogla sjetit ko je to bio, a onda mi nije ni bilo važno jer mora da se bol nekad odčije- s pila jer je sad postojala neovisno, a i bila je jako ugodna pa sam se bacila u osjećaj a ne s balkona.

***

Uostalom, ja se ni ne mogu uhvatit za njega – ovo će sad bit jako nekorektno ali šta mogu, ja sam samo iskrena i hvoreno priznajem da gledam puno romantičnih ki- medija: kad padam narprimjer u bunar ili u depru, meni treba da me neko uhvati i zgrabit, dok muskarcu treba nešto šta će zgrabit da ne propadne. U tome je razlika mene i muš- karca. Zajedničko nam je i meni i njemu to da to nešto mora bit nešto i da može bit bilo uhhvatit za grancicu. Kako na svijetu i po stijenakama bunara ima više grancica nego ki- tivnih subjekata, život pun propadanja je tako jako puno lakši muskarcu nego meni.

Uostalom, ja se ni ne mogu uhvatit za njega – ovo će sad bit jako nekorektno ali

medija: kad padam narprimjer u bunar ili u depru, meni treba da me neko uhvati i zgrabit,

Uostalom, ja se ni ne mogu uhvatit za njega – ovo će sad bit jako nekorektno ali

medija: kad padam narprimjer u bunar ili u depru, meni treba da me neko uhvati i zgrabit,

Uostalom, ja se ni ne mogu uhvatit za njega – ovo će sad bit jako nekorektno ali

medija: kad padam narprimjer u bunar ili u depru, meni treba da me neko uhvati i zgrabit,

Uostalom, ja se ni ne mogu uhvatit za njega – ovo će sad bit jako nekorektno ali

medija: kad padam narprimjer u bunar ili u depru, meni treba da me neko uhvati i zgrabit,

Uostalom, ja se ni ne mogu uhvatit za njega – ovo će sad bit jako nekorektno ali

medija: kad padam narprimjer u bunar ili u depru, meni treba da me neko uhvati i zgrabit,

Uostalom, ja se ni ne mogu uhvatit za njega – ovo će sad bit jako nekorektno ali

medija: kad padam narprimjer u bunar ili u depru, meni treba da me neko uhvati i zgrabit,

Uostalom, ja se ni ne mogu uhvatit za njega – ovo će sad bit jako nekorektno ali

medija: kad padam narprimjer u bunar ili u depru, meni treba da me neko uhvati i zgrabit,

Uostalom, ja se ni ne mogu uhvatit za njega – ovo će sad bit jako nekorektno ali

medija: kad padam narprimjer u bunar ili u depru, meni treba da me neko uhvati i zgrabit,

Uostalom, ja se ni ne mogu uhvatit za njega – ovo će sad bit jako nekorektno ali

medija: kad padam narprimjer u bunar ili u depru, meni treba da me neko uhvati i zgrabit,

Uostalom, ja se ni ne mogu uhvatit za njega – ovo će sad bit jako nekorektno ali

medija: kad padam narprimjer u bunar ili u depru, meni treba da me neko uhvati i zgrabit,

Uostalom, ja se ni ne mogu uhvatit za njega – ovo će sad bit jako nekorektno ali

medija: kad padam narprimjer u bunar ili u depru, meni treba da me neko uhvati i zgrabit,

Uostalom, ja se ni ne mogu uhvatit za njega – ovo će sad bit jako nekorektno ali

medija: kad padam narprimjer u bunar ili u depru, meni treba da me neko uhvati i zgrabit,

Uostalom, ja se ni ne mogu uhvatit za njega – ovo će sad bit jako nekorektno ali

medija: kad padam narprimjer u bunar ili u depru, meni treba da me neko uhvati i zgrabit,

Uostalom, ja se ni ne mogu uhvatit za njega – ovo će sad bit jako nekorektno ali

medija: kad padam narprimjer u bunar ili u depru, meni treba da me neko uhvati i zgrabit,

Uostalom, ja se ni ne mogu uhvatit za njega – ovo će sad bit jako nekorektno ali

medija: kad padam narprimjer u bunar ili u depru, meni treba da me neko uhvati i zgrabit,

Uostalom, ja se ni ne mogu uhvatit za njega – ovo će sad bit jako nekorektno ali

medija: kad padam narprimjer u bunar ili u depru, meni treba da me neko uhvati i zgrabit,

Uostalom, ja se ni ne mogu uhvatit za njega – ovo će sad bit jako nekorektno ali

medija: kad padam narprimjer u bunar ili u depru, meni treba da me neko uhvati i zgrabit,

Uostalom, ja se ni ne mogu uhvatit za njega – ovo će sad bit jako nekorektno ali

kipuća voda ili ulje te nazigled paradoksalno manje opaku šta im se više približi pri ubacivanju nekog predmeta, primjerice hrane, unutra. mlada djevojka treba to imati na

***

onda ispuniti? jedino tako.

***

sve uvijek moram vrtiti oko njebove želje jer on moju ne smije znati. kako će je

stom ucjelovljenja, a poželim bit s nekim. onda znam da stvarno oću njega (nju).

valjano je je kad upocne nisam planirala bit s nekim nit osjećam jaku potrebu za tom vr- ona ta s kojom želim bit il zato šta mi treba neko sad, a ona je naišla i ispunjava uvjete. dok mi je to potrebno, jer onda ne znam jesam li s tom osobom zato šta mi je baš

***

ja sam si rekla da je loše kad nadem nekoga u fazi dok želim nekog pored sebe i

***

iz: idealan ženk (naputak)

silama riješit tog koncepta, a s druge strane i dalje savjesno tražiš ženika. i balansirat.

***

iz: metafizička počelnica susreće knjigu za samopomoć

za sad, a možda i zauvijek.

kako sam dakle u tome sama, jednostavno moram sama sebe volit, dječaci su bonus, ustvrdit ili ali još jednom napominjem zbog manje opreznosti ili rastrosesta čitateljca).

neko ko o voljenju i njegovim mogućnostima zna ponešto al čim o njima znaš makar

glup, a ja bi htjela da se mene voli ozbiljno a ne laprdavo, a ozbiljno me može volit samo

htjela da me neki muški tako voli. ako naide netko takav, ko može tako volit, garant je

volit ako oni sebe ne vole. može zam nekvi vampsječni mazohistički judak. i ja sam

može ih neko vidit u njimaseli makar se oni ne vidili sami seli. al ih ne može nitko

činjencu da ih baš lui-mème himself, kojeg ne vole, voli.

čuti da se vole zato šta se ne vole dovoljno da bi prihvatili činjenicu da ih neko voli il pak

pitanje je dal si ljudi i zene ne mogu reć da se vole zato šta se ne vole, ili ne mogu

fallis mi.FIII

***

u mom jeziku je faljenje akcija onog drugog, zato ja ne mogu ništa, to mi radiš ti,

scendirat ti jelo.

transcendirat dušu. ipak, statusom nemoš transcendirat ljubav, al ljubavlju nemoš tran-

vidi status ipak ću reć.

jednakoog ti jela a bome i statusa, al to je druga priča, dakle ti jela, a u njemu se ogleda i

di jete ili nešto. ne smiju se se zvanično deklarirat kao srodne duše jer nemaju istorodno

nemartimo za trenutnu potrebu distinkciju duh/duša) nego su su ga oni usvojili ko rodeno

cira i leži na postavkama da se srodne duše sjedinjuju i ti jeliom al to je druga priča) (i za-

uredili: Ante Zlatko Stolica i Boris Postnikov

dizajn: Ira Payer, Tina Ivezić

Izabrano s bloga www.rusulica.com

zarez, dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

Zagreb, 5. srpnja 2012, godište XIV, broj 338-39

stari bratni par slagali duhom, ali nisu završili zajedno u ljubavnoj vezi (koja isto impil-
 utjevolilo u tijelu pa je ono metafora za duh, ali nije, jer su se recimo palčić i neki
 stavilo u tijelo,
 tu je zajedničkost djelo
 tome kako svaka krpa nade zakrpu a lonac poklopac a škatulica isto poklopac,
 da nije autor htio nego je djelce htjelo, ili smo mi htjeli da nas djelce, pouči (ili zavarata) o
 sromnu duhu, to ako ćemo upotrijebiti frazu - jer točnije je da nadu srodno tijelo, recimo
 u bajkama palčice i palčići, sva ta stvorenja koja nisu nikom nalik na kraju nadu

***

iz: *kako ne upasti u diskurs; pogrančna predstavnost*

spojeni.
 nje, dijelom sreća, a ni po čemu primordijalni instinkt koji dokazuje da smo jednom bili
 on kaže *kako si zvala* da je to dijelom naviknutost, dijelom dedukcija, dijelom nagada-
 zeli vam, tako, jer situacija zna biti i obrnuta, znaš, po ovom svom relictu kojeg osjećaš kao
 i potrebnij mjeti, onda bar toliko da zna da te nešto muči, u ovom slučaju misao koja
 uvik oduševim, jer najimpresivnije je kad te neko može pročitati, pa ako već ne u veći
 nekad ljudi nakane nešto reći, i prije no što zausite njihov ljubavnik kaže *rect*, ja se

***

iz: *vjenčanja; unutardiskurzivna emanacija*

wedding planninga, a drugi je da podem u glumice.
 ustvari zabavna, a rješenja koja mi se nameću su dva, jedan je da podem u biznis vode
 ćanu ne želim biti mladenka udavaca i ostaje samo otkriti šta želim biti, bilo koja uloga je
 naslućujete šta želim reći, slijedom tog parametra bez problema otkrivam da ja na vjen-
 primcem i zaljubljenjem bilo pomalo omo ljičavo i nekako *konvulno*, ako kužite li bar
 kočiju, a ne pepeljuga – i to me jer je vila ku i jer može raditi čarolije nego jer mi je to s
 redovito namjenjivala ulogu pomagačice a ne junakinje – vila koja bundevu pretara u
 ali kad uvedemo još jedan parametar a taj glasi da sam kao mala u bajkama sebi

***

iz: *kontekst je zašaban tekst*

onom, kojeg one dozivljavaju ko svoj vlastiti penis?
 pitam se imaju li cure identitetskih problema kad ih druga cura jebe njihovim strap
 ***
 iz: *psih analiza*
 zajedno s voljenim objektom.
 nego iskrena autonomna potreba. još valja promisliti što je s aktivnostima koje radimo
 znati da je riječ o sublimaciji možemo kad za dočnu aktivnost uopće na marimo
 ***
 asocijaciju koja određenom krugu ljudi s riječi penis teče izravno do mene.
 ?? moj penis? ali on mi ne fal, njega sam si nekako pribavila pribavivši strap on, ženu, i
 ostala napeta, šta drugo da to bude? šta da odaberem? to ne smije bit njegov penis, što

***

neposredno prije i nakon snošaja, pa i u bilo koje drugo vrijeme, djeluje kao veliki turn
 off odnosno izaziva paniku, nelagodu i odbojnost.

ono što nije opće poznato svakom muškarcu je da mladim djevojkama mog tipa
 (neću reći mladim djevojkama općenito jer pošto sam pomalo atipična mlada djevojka,
 moje mišljenje nipošto nije poopćivo), muškarčevo grubo odbijanje ideje o reproduc-
 ciji i zajedničkom potomstvu djeluje kao ogroman turn off. nije da mi se *spusti*, nego mi
 se duša zgrči i otkloni ideju o intimnosti, bilo fizičkoj, bilo psihičkoj, s mladićem kojem
 je toliko odbojna ideja o djetetu sa mnom. jer iako je i meni odbojna ideja o djetetu, vo-
 diti ljubav želim samo s onima koje ideja našeg djeteta ne dovodi do panike. zašto onda
 vodiš ljubav sa mnom?

naravno, pri seksualnom odnošaju s djevojkama ne dolazi do ovog problema, stoga
 se mnoge osviještene žene danas okreću lezbijskoj ljubavi.

iz: *pol(ov)na razmat(r)anja*

***

problem s rastavama i similarnim izlascima iz diskursa je što nisu svečano i glorio-
 zno obilježeni ko ulasci
 (već su eventualno obilježeni nesvečanim – no ponekad ipak ništa manje glorioznim
 – pijanstvom),
 pa ljudi i žene nemaju lako servirane parametre za ustoličenje u ne-status koji ih do-
 čeka sve dok ih ne dopadne sljedeći.

***

postoji jedan problem. ako je neko zaljubljen u mene znači da pristaje na sliku
 mene ovakve, a nju ja naravno ne mogu podnijeti.FVII

muškarci pretendenti sa mnom nekad imaju problema jer ih odjebem riječima koje
 će ih još više zavest (pažljiv će i uvježban čitatelj primijetiti da nisam napisala: *koje ih
 još više zavedu*. rastresenijem čitatelju napominjem da ne ukazujem na temporalnu već
 na modalnu razliku). to se naravno dešava polunesvesno i zato često smatram da sam
 govno. nekog ko mi je osobito drag upozorim da ću ga odjebati riječima koje će ga još
 više zavest – ali i opet prikladnim riječima koje će ga, na metasituacionoj razini na kojoj
 se nalazimo, još više zavest.

iz: *psihe analiza; ogoljavanje priema; o želji*

***

otkrila sam u sebi sposobnost vođenja ljubavi s tekstom. dobro, to nije nešto novo,
 sigurno, ali mislim na tekstove koje su napisale osobe spram kojih imam romantičnih
 pretenzija, pa ih (njih, osobe) čitajući ulijevam u tekst, čujem njihov glas kojim mi čitaju
 i osjećam, smiješno, ali stvarno gotovo pa fizički osjećam kako se ljubimo tekst i ja, oni i
 ja. to je divno.

***

kad vidim dva pedera (ja to od milja i prisnosti) kako se seksaju, poželim bit muško.
 lijep muškarac s lijepim kurcem, da i mene lijepi muškarci s lijepim tijelima jebu i da ja
 mogu jebati lijepe muškarce svojim lijepim kurcem.

Ljubav nije stvar psihologije nego žanra.
 — Marko

I

isprepleli smo ruke i krenuli. svaki put kad bi počela proklizivati ili gubiti ravnotežu
 njegovi su se prsti stezali oko mojih. bez imalo oklijevanja, svaki put, odmah, instantno,
 na razini refleksa, nesvesnog, prirodnog i tjelesno samorazumljivog se brinuo za mene.
 volim da su djeca prema meni pristojni na razini ida, jer to naznačuje da bi na toj ra-
 zini možda mogli i volit. da bi na toj razini možda mogli volit mene.

***

ležala sam na mulu gola, volila sam svoje tijelo pa čak i onaj prst, jer je bilo cijelo i
 jer je bio na nozi još uvijek prikačenoj na mene a ne u spalionici ili u onom otpadnom
 dvorištu s medicinskim otpadom odakle se, pitala sam didu, u sanducima hrpe tih dije-
 lova raznih ljudi koji se ne bi podnosili medusobno, dijelova smrdljivih iznutra i izvana a
 koje su nekad njihovi ljubavnici jako volili, možda čak u sinegdohi, odnose u rupe.

***

kad nekome, uglavnom mladiću, kažem kako su ljudi jadni, neki to dobro prihvate
 a neki ne. doduše, prvima sam možda uz to onako pripomenila i da ih ja baš zbog toga
 onda volim (ne njih, ljude općenito ali onda i njih dakle). drugima se ne sjećam šta sam
 rekla jer sam bila malo popila.

***

glava mi je premalena za te ideje, tvrdi.
 pulsiraju, kažem.
 pa je on pretpostavio neki sustav hladenja, i misli da je otkrio misterij mog
 uzdisanja.

***

rekla sam cimeru da je stola rekao da ne voli par jer u paru nema potencije i da mi
 je lipo bit sama jer osjećam potenciju da predosjećam da *ovo će biti dobra noć (predosje-
 ćam)*, jer osjećam potenciju u tome da idem okolo sama, da vozim biciklu i idem, da iza-
 dem u klub i *svi smo tu*. i objasnila mu, jer on je informatičar i moraš mu objasniti priko
 fizike, da su atomi puno uzbudljiviji od molekula, jer stoje naokolo sa svojim pozitivnim i
 negativnim nabojima i u svakom trenu svašta može bit, a molekule, pogotovo one stabilne,
 su statične i tako dosadne. malo je zanimljivije s nestabilnim molekulama, ali....

***

ja se bojim žohara ko ničega - ni tigra, ni zmije, ni meduza. a onda sam bila s njim i
 naišao je žohar i znam da ga ovime kompromitiram ali ja sam bila ta koja ga je morala
 ubiti jer on ne može podnit činjenicu da se žohari kreću tako nepredvidivo i to mu je
 grozno. on, nasreću, nema problema s uklanjanjem smećenih ostataka žohara kojeg sam
 ja prethodno usmrtila, jer su nepokretni. ljubav pomiče granice straha.

on misli da je zaljubljen al sam mu stvart općenito super šta je krasna osnova za druženje pogotovo ako je i on meni, ali zasto onda postati sebičan i poželiti nekog samo za sebe, poželiti ga dograbiti šta prije? od nestrpjenja da me diras? to možes i bez toga. od hitnje da me dograbis prije nekog drugoga? ako naide neko drugi, tebe cu ostaviti, a ako naide prije tebe i ja to pozelim, ostaviti cu njega. od nestrpjenja da budem tvoja? ja nikad necu bit tvoja, niti mogu bit icija, ali nekidan mi se uciniio da bog možda ulazi u moje ljubavike, one koji me kuze, ili da mi ih šalje tata pa sam se raspalakala. bila sam malo pijana.

nekad na nekom mladicu primjetim da sam mu super i vidim da oce bit sa mnom. intima koji bi rezultirali uvidom u te razloge ni ne primjecuju (mozda naslucuje pa sam nemamo, ili iz razloga iz kojih bi trebao hitet bit sa mnom, jer specicicne aspekte moje problem mi je taj šta on ne želi bit sa mnom zato šta imamo konekšn potrebitog tipa. jer nekad na nekom mladicu primjetim da sam mu super i vidim da oce bit sa mnom. mu zato super) i ne kuži, već jer misli da je zaljubljen u mene zbog neceg u meni šta ja

mene i marka neritva kad se neko zaljubi u nas iz krivih razloga.

iz: *ustloženjavanja; branding identiteta* VI

i ne prestajem jer je neautentičnost moja autentičnost.(..)

i prestajem jer u svojoj biti mogu biti jedino neautentična,

i ne prestajem jer ne postoji autonomno slobodnopljučaje autentično

i prestajem, jer sam to odredila parametrima koje su oni meni odredili.

gima koji me gledaju sam, kao šta znamo, sama odredila šta o meni misle. ne prestajem, jer tako je moj pogled na mene uvijek tudi pogled na mene, tim dru-

ja odredila, ne prestajem li i onda biti autentična ja? bom (to može biti i slučaja u kojem sam pounutritla poterbe i želje primjerice mog mlad- ali kad odem malo dalje i razmotrim slučaj u kojem sama nisam baš zadovoljna so-

prestajem li onda biti autentična ja? ako mi nije dopušteno da se oblikujem omedena parametrima koje sama odredim, ne sto per se, ili, ne budimo preenciozni, za se, promjenjivi i nikad se ne prestajemo oblikovati. stvo moram se tuđiti biti to šta on hoće od mene gudbeci se naravno tim jer ikako smo- mladice me je (uvijek, nužno i strukturalno) precijenio i da bi mu sačuvala dostojan-

***

iz: *idealni subjektivizam*

postojim.

(jer ne postojiš šansa da me tebe a onda postojiš šansa da

stoji šansa da nije cjelovit, a ja to volim jer onda postoji šansa da nije cjelovit zbog mene - ja bih htjela da svi vi koji ste nesretni budete sretni, ali dok god je netko tužan, po-

citam o ženinom manjku i o tome kako muškarcac može želiti nadomjestiti ga al se prestrasti čim zaključiti da se on i pretvorto u pravi nadomjestak, u ono šta će njoj faliti ako on ode. pa onda i ode. ako mi manjak neprestano treba bit nešto drugo da bi partneru

***

objektu, a koliko mojom autentičnom željom spram njega objekta.

pitanje mi je: zacijelo ne originalno i ne rijetko postavljano, u kojem su omjeru

***

kako je struktura ljubljena mislima jezika. su jezicni simboli struktuirani ljubavju i kako je ideja ljubavi ujezicena u strukturu i kako su misli struktuirane jezikom i kako je struktura misljena jezikom ljubavi i kako ili bar digitalno. oni srce *ptvodon* misle kao manje od tri, što je dobar pokazatelj toga goju trebalo, već <3>, manje od tri (krasna simbolika!) jer su se citati/govoriti ucili onlime današnja mladez srce ne crta onako kako bi po dobitim običajima i klasičnom od-

***

zato strasno ne volim da me oni dodiruju.

elektrome to budu njihovi. inace je to ko kad te dodiruju nepozeljni stranci i možda baš je samo formula (i prvotni koji nikud ne mrdaju ako ih ne povratim ili odrezam sa sebe i pitala sam cimera, naši elektroni su zamjenjivi. moji elektroni nisu nužno moji, moja

***

nisu kenjkavi.

***

iz: *le plaisir de la jouissance*

voljenje, a ne u (u tom slučaju sekundarnom) zadovoljenju samom? zadovoljavaju. nije li stvar. i pravo zadovoljenje, dakle u sredstvu kojim dostizemo zado-

***

u svom nastojanju da zadovolji sebe muškarcem žena radi stvari koje je nipošto ne

rano odbačuje.

ci mer me provocira i ispituje što je to gravitacija, što spaja planete, zašto se oni me-

***

iz: *pod(ov)na razmatranja; psihe analiza*

kad se već mora trošiti, ne troši na mene nego na nepoznate ljude.

gaj ženskoj osobi s primjertice teškom putnom torbom te mi onda bude krivo šta se on, nja teške putne torbe, od svog mladica, ali ih on onda, a jer je dobar, ponudi nekog dru- fizicki), dakle kako sam relatiivna feministica, to ne trazim stanovite usluge, poput noše- fizicku samostalnost (osim u onom tj. ovom dijelu u kojem se embotivni dio realizira kroz kako sam ja relatiivna feministica. te pretendiram na, ako već ne emotivnu, a ono

***

***

ja ne znam kad volim muškarca kao majka a kad kao ostala žena.

***

jedan mi je dečko kad sam jednom plakala sjeo u krilo. nije mene posjeo u *svoje* krilo nego mi je sjeo u krilo dok sam sjedila u njegovoj fotelji i plakala i bila zaljubljena u njega koji je imao djevojku s kojom je navodno seks bio super a on je imao obrezan pénis. to je daleko najnenadjevivije tješenje koje sam ikad dobila.

***

Ležali smo više manje slijepljeni u njegovom malom krevetu, a meni je došla ta ideja s komom. On je kulturni djelatnik i znam da mu ne smeta kad moram odma zapi- sat ideju pa se bez problema izmigoljim zapišem vratim, ali sad smo ležali slijepljeni i ja sam u sebi kalkulirala je li mi važnija ideja ili neremećenje naših trenutnih fizičkih po- stavki. Vidila sam da će zagrljaj spušit pa sam prilagodila pitanje i počela se pitat je li mi *vrjednija*, pa nije bila, pa sam ostala zalijepljena i u sebi ponavljala koma jebanje koma jebanje koma jebkomjebkmjb.

više ne znam šta me bilo oduševilo u komi i jebanju. i, a ovo mi je malo tužno, više ne znam u čijem sam to zagrljaju bila, čak ni kad zbrojim sve male krevete i oduzmem kulturne djelatnike.

***

rekao je da mu je bilo lijepo i da će nam možda jednom opet tako bit, da će vjero- jatno bit, ili ne: ipak možda. njemu je možda bilo poželjnija opcija i ja sam znala da je to zato šta vjerojatno sa sobom nosi više pritiska. meni je poželjnija opcija bila vjero- jatno i on je znao da je to zato šta vjerojatno implicira puno veći stupanj vjerojatnosti od možda.

II

svida mi se to šta mi se sviđaš je najbolji kompliment. jebao samo svidanje, meni se ne sviđa šta mi se neki svidaju. iako, i metasvidanje je u korijenu: svidanje.

iako, mislim da mi se ne može ne svidat to šta mi se sviđa šta mi se neko sviđa.

***

Najzadovoljnija sam kad se moja osobna patologija utemeljena potpuno na ne- svjesnom, podudari s nazovimo ih objektivnim značajkama na nekoj osobi koja me se prethodno potpuno iracionalno dojmila. Pa je ne moram, osobu, izvlačiti uspostavlja- njem naknadnih narativa, niti tražit načine kako da se zavaram znajući da se varam – čemu pak moram pribjeći kad me se dojm i draga mi postane osoba čiji mi naknadno otkriveni detalji podrivaju dragost – jer se ta osoba neprestano samopotvrđuje u slici koju sam za nju stvorila ostavljajući meni vremena za to da samo uživam u njenom društvu.

***

imam želju pojest ljude i žene u koje sam zaljubljena. ne rastrgat ih nego progutat, maštam o tome kao o gumastom i oblačastom iskustvu koje mi puni usta, klizi mi niz grlo milujući mi krajnike i puni me. ima li to neke veze s pénisom? trudim se sve dovest u vezu s pénisom, pa ako ne mogu, onda mi je to bar znak da je ta pojava čista i oslobo- dena tog tereta.

— nastavak sa stranice 26

regulacije tržišta rada i oblicima industrijskih odnosa pojedinih zemalja. Južna Europa zaista predstavlja dualan sustav. Tu konzervativni korporativni režimi socijalne države, koji su još uvijek relativno netaknuti, i regulirano tržište rada za etničke većine stoje u juktapoziciji spram velikog neformalnog sektora koji služi kao utočište diferenciranom neformalnom tržištu rada za "strance" (koji dolaze iz zemalja izvan EU-a i OECD-a), migrante koji u najboljem slučaju imaju rudimentarna građanska prava.

Tradicionalna prisutnost velikog neformalnog sektora u kombinaciji s tradicionalno hijerarhijskom i ustoličenom strukturom državljanstva ono je što omogućava dodatnu eksploataciju nedokumentiranog migrantskog rada s ciljem povećavanja postfordističke fleksibilnosti u Španjolskoj, Portugalu, Italiji i Grčkoj. No, slični su rezultati postignuti i u slučaju britanskog neo-američkog (neo)liberalnog režima putem organizacije subordiniranih umreženih ekonomija među građanima koji pripadaju etničkim manjinama. I u ovom slučaju je slabljenje državljanstva ono što omogućava takve strategije eksploatacije i kontrole. U britanskom slučaju, međutim, ovo se događa kroz artikulaciju etničkih procesa rastakanja socijalnog državljanstva, deregulacije i kazualizacije rada kroz etničku diskriminaciju i rasizaciju. Etničke mreže rasizacije "profesijskih geta" (Feuchtwang 1982) postala su mjesta za reprodukciju slabo plaćene radne snage, koja je zaglavila u stanju "krnjeg državljanstva" (Cross 1998a) i isključena je iz sustava socijalnih davanja i kojoj je otežan pristup građanskim i političkim pravima.

Procesi rasizacije postaju bolnim manifestacijama načina na koji se isključivanje iz institucije državljanstva može iskoristiti za oblikovanje novih oblika organizacije. Usporedba Velike Britanije i Nizozemske razotkriva i rodnu dimenziju subordinacije u radu umreženih ekonomija i podugovaranju te pogotovo u kompleksnoj artikulaciji "rase" i roda u konkretnim strategijama organizacije umreženih oblika eksploatacije. U Velikoj Britaniji, u kojoj eksploatacija neprijavljenih radnika migranata donedavno nije bila moguća u većim razmjerima, rastakanje državljanstva kombinirano je s procesom re-tradicionalizacije obitelji i rodnih odnosa koji su uklopljeni u umreženost enklava etničkih manjina. To je stvorilo jeftinu, podređenu i pretežito žensku radnu snagu dostupnu za rad u ekonomiji *sweatshopova*. To je u manjoj mjeri slučaj u Nizozemskoj, koja ima veću i razvijeniju državu blagostanja i relativno robusnu politiku "različitosti" i antirasizma. U Nizozemskoj korporacije nisu uspjele u istoj mjeri kao u Velikoj Britaniji isključiti i rasizirati rezervnu armiju radne snage koja se sastoji od migranata i žena koje pripadaju etničkim manjinama, uz pomoć kojih bi organizirale nove fleksibilne podekonomije. No, kako je neprijavljeni rad postajao sve dostupniji, tako je slabila i motivacija za kombiniranje rasizirane i rodne eksploatacije.

No, u svim tim slučajevima nastaju novi uvjeti s tendencijom prema modifikaciji ili transformaciji postojećih strategija. U britanskom slučaju dostupnost dovoljno jeftine, podređene, etnički manjinske ženske radne snage (dovoljno jeftine za proizvodnju u *sweatshopovima*) ovisila je o postojanju velikog viška radnika i značajno rasizirane rezervne armije radne snage koja je bila sveprisutna u osamdesetim i ranim devedesetim godinama, ali počinje iščekivati s približavanjem novog tisućljeća. To je vjerojatan razlog rastuće važnosti nedokumentiranog migrantskog rada, premda se time ozbiljno dovodi u pitanje temelje desetljetne britanske imigracijske i integracijske politike. U Nizozemskoj su izazovi koje nedokumentirani migrantski rad predstavlja za instituciju državljanstva i državu blagostanja bili među najvažnijim faktorima koji su potaknuli iznenadne izljeve reaktivnog i razuzdanog nacionalističkog populizma na prijelazu u novo tisućljeće. Neprijavljeni rad je zbog takvih procesa postalo sve teže koristiti kao polugu fleksibilizacije.

Usprkos drukčijem karakteru južnoeuropske države blagostanja i tradicionalnog političkog toleriranja velikog neformalnog sektora, sličan se razvoj trenutno odvija i u južnoj Europi, nedokumentirani rad se kriminalizira, pa stoga sve više postaje politički neprihvatljiv otkako EU gradi svoj "Mediterranski zid", a neprijavljeni radnici postaju omiljenom žrtvom janjadi lokalnih nacionalističko-populističkih pokreta.

Predvođeno Njemačkom, diljem Unije se realizira alternativna strategija (re)implementacija sustava novih privremenih radnika ("gostiju"), u različitim oblicima. S obzirom na naglasak Europske komisije na privremenosti radnih dozvola za nove radnike migrante koji stižu iz zemalja istoka izvan granica EU-a, moguće je da se ovo pokaže široko primjenjivim rješenjem za sve stariju populaciju Europske unije, kojoj prijete demo-

Posljednjih trideset godina krize i restrukturiranja težište onoga što smo nazvali "krvavim podugovaranjem" premjestilo se na rasizirane etničke manjine i imigrante

grafska kriza, a u budućnosti i mogući nedostatak radne snage. Sve ovo događa se u vrijeme kada za problem rasne ekskluzije rastućih, trajno naseljenih imigrantskih populacija i etničkih manjina ni u jednoj zemlji članici nije pronađeno održivo rješenje, zbog čega ta pitanja postaju najvećim socijalnim i političkim problemima EU-a. Dok nova imigracija i socijalna ekskluzija stalno nastanjenih populacija etničkih manjina postaju nacionalnim problemima, koji su prije svega rezultat loših političkih odluka u pojedinačnim zemljama članicama, političke inicijative na području migracija, "integracija" i "upravljanja različitošću" korak po korak se prebacuju na nadnacionalnu razinu institucija Europske unije i novih politika regulacije. **E**

S engleskoga prevele Jelena Miloš i Andrea Milat
Tekst je preuzet iz knjige Carl-Ulrik Schierup, Peo Hansen i Stephen Castles (2006), *Migration, Citizenship, and the European Welfare State: A European Dilemma*, Oxford: Oxford University Press.

Literatura

- Anthias, Floya (1992), *Ethnicity, Class, Gender and Migration: Greek-Cypriots in Britain*. Aldershot: Avebury.
- Blaschke, Jochen i Kurt Greussing (ur.) (1980), *Dritte Welt in Europa: Probleme der Arbeitsmigration*, Frankfurt am Main: Syndikat.
- Bonacich, E. (1993), *The Other Side of Ethnic Entrepreneurship: A Dialogue with Waldinger, Aldrich, Ward and Associates*, *International Migration Review*, 27(3): 685-92.
- Braverman, Harry (1974), *Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century*, New York: Monthly Review Press.; hrvatski prijevod: Braverman, Harry (1983), *Rad i monopolistički kapital: Degradacija rada u dvadesetom stoljeću*, Zagreb: Globus.
- Castells, Manuel (1992), *European Cities, the Informational Society, and the Global Economy*, Amsterdam: Amsterdam University, Centrum voor Grootstedelijk Onderzoek. (1994, prvi put objavljeno 1989), *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring and the Urban-Regional Process*, Oxford, UK/Cambridge, MA: Blackwell.
- (1996), *The Rise of the Network Society*, Oxford: Blackwell.; hrvatski prijevod: Castells, Manuel (2000), *Uspon umreženog društva*, Zagreb: Golden marketing.
- Cross, Malcolm (1998a), *Migrants and the Generational Transition in European Cities. The Interaction of Economic, Spatial and Social Factors in the Generation of Social Exclusion, with Particular Reference to Young People, Application to the Fourth Framework Programme of the European Union (TSER), TSER II.3/II.4.SC*, Utrecht: ERCOMER, Utrecht University.
- Fakiolas, Rossetos (2000), 'Migration and Unregistered Labour in the Greek Economy', u Russell King, Gabriella Lazaridis, i Charalambos Tsardanidis (ur.), *Eldorado or Fortress? Migration in Southern Europe*, Basingstoke/London: Macmillan.
- Lazaridis, Gabriella i Jordanis Psimmenos (2000), *Migrant Flows from Albania to Greece: Economic, Social and Spatial Exclusion*, u Martin Baldwin-Edwards i Joaquin Arango (ur.), *Immigrants and the Informal Economy in Southern Europe*, London/Portland: Macmillan.
- Luxemburg, Rosa (1923), *Die Akkumulation des Kapitals*, Berlin: Vereinigung Internationaler.
- Malheiros, Jorge Macaísta (1999), *Immigration, Clandestine Work and Labour Market Strategies: The Construction Sector in the Metropolitan Region of Lisbon*, u Martin Baldwin-Edwards i Joaquin Arango (ur.), *Immigrants and the Informal Economy in Southern Europe*, London/Portland: Frank Cass, 169-85.
- Marx, Karl (1976 [1885]), *Capital: A Critique of Political Economy, Vol. I*, Harmondsworth: Penguin Books.; srpskohrvatski prijevod: Karl Marx (1974), *Kapital I*, Beograd: Prosveta.
- Mitter, Swasti (1986), *Industrial Restructuring and Manufacturing Homework: Immigrant Women in the UK Clothing Industry*, *Capital and Class* (27): 37-80.
- (1992a), *Computer-Aided Manufacturing and Women's Employment: The Clothing Industry in Four EC Countries*, *London/Berlin*: Springer-Verlag. 294 References Moch, Leslie P. (1992b), *Moving Europeans: Migration in Western Europe since 1650*, Bloomington, IN: Indiana University Press
- Morokvasic, Mirjana (1986), *Small Firms and Minority Groups: Contradictory Trends in the French, German and British Clothing Industries*, *International Sociology*, 1(4): 397-419.
- (1987), *Immigrants in the Parisian Garment Industry*, *Work, Employment and Society*, 1(4): 441-62.
- (1993), *Immigrants in Garment Production in Paris and Berlin*, u I. Light i P. Bhachu (ur.), *Immigration and Entrepreneurship: Culture, Capital and Ethnic Networks*, New Brunswick/London: Transaction Publishers.
- Panayiotopoulos, Prodromos i Marja Dreef (2002), *Economic Differentiation and Policy-making in the London Garment Industry*, u Jan Rath (ur.), *Unravelling the Rag Trade*, London: Verso.
- Raes, Stephan (2000a), *Migrating Enterprise and Migrant Entrepreneurship: How Fashion and Migration Have Changed the Spatial Organisation of Clothing Supply to Consumers in the Netherlands*, Ph.D. thesis, Utrecht: Utrecht University.
- (2000b), *Regionalisation in a Globalising World: The Emergence of Clothing Sweatshops in the European Union*, u Jan Rath (ur.), *Immigrant Businesses: The Economic, Political and Social Environment*, Basingstoke/London: Macmillan, 20-36.
- i ostali (2002), *Stitched Up: The Rise and Fall of the Turkish Garment Industry in Amsterdam*, u Jan Rath (ur.), *Unravelling the Rag Trade*, London: Verso, 71-86.
- Rath, Jan (ur.) (2002), *Unravelling the Rag Trade*, London: Verso.
- Reich, Robert B. (1991), *The Work of Nations*, London: Simon & Schuster.
- Sivanandan, A. (1979), *Imperialism and Disorganic Development in the Silicon Age*, *Race and Class*, 21(2): 111-26.
- Veiga, Ubaldo Martinez (1999), *Immigrants in the Spanish Labour Market*, u Martin Baldwin-Edwards i Joaquin Arango (ur.), *Immigrants and the Informal Economy in Southern Europe*, London/Portland: Frank Cass, 105-29.
- Wallerstein, Immanuel (1991), *The Ideological Tensions of Capitalism: Universalism Versus Racism and Sexism*, u Etienne Balibar i Immanuel Wallerstein, *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*, London: Verso.

Pogled na makroekonomsku pozadinu migracija

Radnici-migranti (i njihovi članovi obitelji) prisiljeni su uzimati uvijek nova, još gora, još slabije plaćena, sve opasnija i u još većoj mjeri nevidljiva radna mjesta. I tako se želja za boljim životnim uvjetima promijenjeni u borbu za goli opstanak

Goran Lukič

Ako pokušamo pogledati malo u budućnost migracija, vidjet ćemo da Međunarodna organizacija za migracije (IOM) projicira da će, uz povećavajući trend migracija, kao što se to dogodilo u posljednjih dvadeset godina, obujam međunarodne migracije u 2050. porasti na 405 milijuna ljudi (IOM, 2011). IOM također ističe da se zbog demografskih trendova, utjecaja ekoloških promjena, nove političke i ekonomske dinamičnosti, tehnoloških revolucija i promjene društvenih mreža logično mijenjaju migracijske politike i kompleksnost međunarodnih tokova.

Itekako smo svjesni da je ovih nekoliko uvodnih rečenica prilično općenito i da ne znače ništa kineskom radniku migrantu koji je dužan nekoliko tisuća eura takozvanoj agenciji za zapošljavanje za rad u Rumunjskoj, u kojoj umjesto plaće dobiva bon za ručak (prilagođeno iz Alfa kartela, 2011), ili Iveti, migrantkinji iz Slovačke, koja je do 16 sati slagala robu na policama trgovine u Belfastu, a da na kraju nije imala ni zarade ni mjesta za spavanje (Joseph Rowntree Foundation, 2011).

Upravo takve priče uništavaju privid neutralnosti u licu migrantskih tokova i razgaljuju njihovu javnopolitičku kontradiktornost. Na taj način možemo uočiti dva tabora. S jedne strane, tabor pozitivne perspektive, koja naglašava nove mogućnosti koje migracija predstavlja, posebno smanjenje siromaštva, koje migracijske tokove navodno prati. S druge strane imamo tabor usredotočen na negativne aspekte, koji se ne odnosi na pravo na imigraciju kao takvo, nego migraciju promatra kroz sve veći broja migranata koji su uhvaćeni u zamke siromaštva i "raznih" kršenja temeljnih ljudskih prava.

O "TRICKLE DOWN" EFEKTU

Tabor pozitivne perspektive, koji često (i namjerno) okreće leđa negativnoj pozadini priča o migracijama, na svojoj strani ima niz vrlo jakih javnih političkih igrača. Jedan od njih je Svjetska banka (World Bank), koja, između ostalog, navodi sljedeće: ako bi bogatije zemlje između 2001. i 2025. primile 14 milijuna više radnika iz takozvanih zemalja u razvoju, to bi značilo 356 milijardi američkih dolara više sredstava na godišnjoj razini, a za same migrante 162 milijarde dolara više godišnjeg primanja (Legrain, 2007). Drugi veliki igrač je Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj (OECD), koja svom radu *Migration: new Policies for Greater Gains* (2007) piše da utjecaj odljeva mozgova ili visokoobrazovanih osoba nije uvijek tako negativan kao što se čini. OECD-ov argument je sljedeći: zbog neadekvatne infrastrukture u zemljama podrijetla migranata, oni često odbijaju ponudena radna mjesta ili se ne zapošljavaju u sektorima za koje su kvalificirani. Putem migracije u smjeru "više" razvijenih zemalja migranti bi, dakle, trebali dobiti više mogućnosti da unaprijede svoje osnovne profesionalne vještine i iskustvo, koje bi mogle dobro doći po povratku u domovinu (OECD, 2007). Ovaj argument prilično podsjeća na scene iz biografskog filma o Stephenu Biku, borcu protiv apartheida 60-ih i 70-ih godina prošlog stoljeća, u kojima je tadašnji ministar za pravosuđe rekao novinaru da su bijelci bili oni koji su izgradili Južnu Afriku i tako omogućili rad i tamnoputim Afrikancima.

OECD također smatra da niskokvalificirani migranti nisu prijatna za domaće gospodarstvo – jer nijeće da će doći do konkurencije za radna mjesta između doseljenika i domaćih radnika (ibid.) – i to zato što bi migranti trebali djelovati kao popunivači radnih mjesta koja bi inače ostala prazna, čime bi se povećala ukupna produktivnost zemlje. OECD također navodi da niskokvalificirani

radnici-migranti također značajno pridonose smanjenju razine siromaštva u zemljama podrijetla, jer obično migriraju bez svojih obitelji, koje onda podržavaju financijskim sredstvima koja šalju natrag kući.

Ironija je OECD-ove arugmentacije sljedeća - mnogi radnici-migranti u "razvijenim" zemljama potpadaju pod definiciju siromašnih radnika (working poor), ali bi onda ti isti siromašni imigranti trebali pridonijeti smanjenju siromaštva u svojim matičnim zemljama

Ako se odstrani navodna politička neutralnost tih argumenata, OECD u osnovi govori da je za radnike-migrante rezerviran takozvani 3D ("dirty, dangerous, demanding" – prljavi, opasni, zahtjevni) sektor tržišta rada, odnosno središnji dio *working poor* sektora. Ironija ovog argumenta je sljedeća – mnogi radnici-migranti u "razvijenim" zemljama potpadaju pod definiciju siromašnih radnika (*working poor*), ali bi onda ti isti siromašni imigranti trebali pridonijeti smanjenju siromaštva u svojim matičnim zemljama. Gledano iz perspektive neposrednog interesa, primarna svrha migracija je poboljšanje ekonomske slike razvijenih zemalja, za koje predstavlja znatnu pomoć, a istovremeno doprinosi ekonomskoj nejednakosti između "razvijenih" i "nerazvijenih" zemalja na teret potonjih. Nejednakost bi se pritom navodno trebala smanjiti preko povratnih financijskih transakcija migranata u njihove domovine.

Ovo upadljivo podsjeća na poznati "trickle down" ekonomski argument neoliberalne ekonomske škole, koja tvrdi da vlade koje pomažu velikim korporacijama u obliku poreznih olakšica i kredita na taj način posredno također pomažu ekonomski slabijim dijelovima

stanovništva, jer će dio tog bogatstva "kapnuti" i do njih. Otuzna realnost ovog scenarija se zorno ogledava u SAD-u, gdje se granična porezna stopa na poduzeća i kapitalnu dobit od 1978. godine do danas smanjila s 48 ili 40 na 35 posto, odnosno za 15 posto, dok su, s druge strane, između 1973. i 2006. godine realne plaće porasle svega 1 posto, uz porast produktivnosti rada u istom periodu od 80 posto (Wade, 2011).

Ako taj scenarij testiramo bliže domaćoj regiji, dobivamo sljedeću sliku. Najveći migrantski bazen Slovenije dolazi iz smjera takozvanih "trećih zemalja", to su zemlje bivše Jugoslavije, među njima prije svega Bosna i Hercegovina. Na kraju prosinca 2007. 54 posto valjanih radnih dozvola otpadalo je na građane Bosne i Hercegovine. Prema podacima Zavoda za zapošljavanje, u srpnju 2011. ta je brojka bila na približno istoj razini, na 51,8 posto (ESS, 2011). Visoki intenzitet migracija iz Bosne u Sloveniju potvrđuje i nedavna publikacija migracijskog profila BiH, gdje se navodi da je u posljednje četiri godine (od 2007. do 2010.) Slovenija postala zemlja koja prima najviše migranata iz BiH. Ako međutim u istom vremenskom okviru gledamo opseg i razinu siromaštva u Bosni i Hercegovini, možemo vidjeti da je u 2007., po najnovijim službenim podacima, 18,2 posto ljudi u Bosni živjelo ispod razine siromaštva, što predstavlja oko šesto tisuća ljudi (FZS, APD 2007), a ta brojka se u 2010. godini, prema neformalnim podacima Caritasa BiH, povećala na milijun osoba (Malić, 2011).

Naravno, ne možemo tvrditi da je korelacija između podataka o broju izdanih radnih dozvola u Sloveniji i razmjera siromaštva u BiH apsolutna. No, isto tako ne možemo reći ni da je migracija radnika iz Bosne i Hercegovine u Sloveniju izravno doprinijela smanjenju siromaštva u Bosni i Hercegovini. Činjenica je pritom da u BiH, prema posljednjim podacima Svjetske banke, iznos financijskih transfera migranata doseže vrlo visokih deset posto bosanskohercegovačkog BDP-a (World Bank Global Economic Prospects, lipanj 2011). A upravo razmatranje takvih činjenica prilično komplicira argumente onih koji ističu pozitivne aspekte migracije.

O BORBI ZA OPSTANAK I O CIJENI TE BORBE

Međunarodne projekcije upućuju na to da su međunarodne migracije na temelju povećane mobilnosti radnika sve intenzivnije, s obzirom na sve veću količinu financijskih transfera migranta ("remittances"), koji su, prema podacima IOM-a, u 2009. godini iznosili oko 316 milijardi američkih dolara. No, i ovaj je argument previše jednostran. Ovakav linearan odnos između mobilnosti radne snage i financijskih transakcija migranata ne uzima u obzir sve veći intenzitet financijskih i ekonomskih kriza i s njima povezanog rasta nestabilnosti na tržištu rada. A obično su među prvim žrtvama ove "nestabilnosti" upravo radnici-migranti, među kojima se onda provodi daljnja unutarnja statusna segmentacija. Ili kao što je rekao bivši zaposlenik građevinske tvrtke Vegrad u listopadu 2010. "u prvom krugu u siječnju otišli su oni koji nisu imali osobne radne dozvole" (ZSSS). Dakle, oni koji su došli među posljednjima. Međunarodna organizacija rada (ILO) taj trend definira kao *last to be hired and first to be fired*, koji ide ruku pod ruku s činjenicom da su migranti u pravilu prisutni ne samo u ultraniskoplaćenom segmentu tržišta rada, nego i u ultraprekarnom segmentu, koji je uz to još i slabo kontroliran (ILO, 2009) i natprosječno sklon visokim fluktuacijama osoblja, što zauzvrat, naravno, povećava rizik nezaposlenosti. Podaci EUROSTAT-a (2009a) iz

Europske ankete o radnoj snazi ("Europska anketa o radnoj snazi") otkrivaju da je upravo među migrantima izvan EU-a stopa nezaposlenosti najviše porasla. Ako je između početka 2008. i trećeg tromjesečja 2009. stopa nezaposlenosti državljana Europske unije porasla za 1,7 posto, stopa nezaposlenosti među građanima trećih zemalja u istom je periodu porasla čak za 6,6 posto (muškarci) i 2,2 posto (žene).

Ako spojimo obaveze radnika-migranata prema njihovim obiteljima s povećanim rastom nezaposlenosti među njima, dolazimo do srži tamne strane jake ovisnosti od (ne)formalnih sustava pomoći koji počivaju na primanjima migranata. Što se, naime, događa kada primanja migranta nisu više stabilna? Ili ako se potpuno zaustave? Sve više se tako događa da radnici-migranti u hitnom traženju novih radnih mjesta u pokušaju osiguranja stalnih primanja još dublje padaju u već spomenute niskoplaćene i vrlo nesigurne obrasce rada, koji se, pored toga, "nadograđuju" visokim intenzitetom narušavanja prava radnika. Radnici-migranti (i njihovi članovi obitelji) tako su prisiljeni uzimati uvijek nova, još gora, još slabije plaćena, sve opasnija i u još većoj mjeri nevidljiva radna mjesta. I tako se želja za boljim životnim uvjetima promijenjena u borbu za goli opstanak. Mnogi radnici-migranti koji su u posljednje vrijeme ostali bez zaposlenja uslijed stečajnog vala građevinskih poduzeća u Sloveniji tako sada obavljaju različite vrste poslova bez ugovora o radu, s obzirom da su im zatvorena vrata formalnog zaposlenja i prava socijalnog osiguranja. Nevidljivi rad se može proširiti i na druge članove njihovih obitelji. Prema izvješćima Ujedinjenih naroda, pad iznosa novca kojega migranti šalju u Vijetnam doveo je do toga da je velik broj tamošnjih žena pao u neformalnu ekonomiju (Nguanbanchong, 2010).

Ako povučemo crtu pod argumente "pozitivno" orijentiranog tabora, vidimo da su vrlo jednostrani, s obzirom da ih bez problema možemo svesti pod makroekonomsku perspektivu potraživanja, koja se pita isključivo "što država/gospodarstvo dobiva s migracijama", je li rezultat povećanje doprinosa državnom proračunu, odnosno proračunu socijalnog osiguranja, veća produktivnost rada i/ili smanjenje siromaštva. U međuvremenu, tamna strana migracijskih tokova ostaje skrivena. Upravo zbog toga ćemo u posljednjem dijelu članka navesti konkretne primjere kršenja prava radnika-migranata, što će ukazati na realne razlike između makroekonomske i mikrotržišne slike migracije.

O SPECIFIČNIM NAČINIMA NARUŠAVANJA PRAVA RADNIKA

Za bolji prikaz stvarne situacije radnika-migranata u Sloveniji u nastavku dajemo neke odabrane primjere, do kojih smo došli u okviru projekta *Integracija nezaposlenih migranata, tražitelja azila i izbjeglica* (Zveza slobodnih sindikata Slovenije, Slovenski filantropije, 2011 – 2013) u izravnom radu s migrantima.

Radnik-migrant je zaposlen kao profesionalni vozač u slovenskom privatnom poduzeću. Nedavno je prouzročio manju štetu na kamionu. Ukupni trošak za zamjenu oštećenog dijela kamiona je 960 €. Unatoč činjenici da je kamion osiguran, poslodavac od radnikove plaće skida iznos štete. Isti poslodavac od osiguravajuće kuće dobiva povrat od 3000 eura. Radniku su dugo vremena ograničavali pristup kartici vozača, a u međuvremenu su mu čak prijetili da su toliko jaki, da radnik nikada neće dobiti licencu za rad u Sloveniji. Radnik je uvijek dobivao platnu listu na kojoj je naveden samo iznos minimalne plaće. Puni iznos su mu isplaćivali na ruke. Radnik je također rekao da vozači uglavnom prelaze dopušteno vremensko ograničenje za vožnju. Jedan od najuobičajenijih načina putem kojih se tvrtka skriva jest da vozaču prije nego što nastavi vožnju preko dozvoljene vremenske granice izdaje lažnu potvrdu o odsutnosti zbog odmora. Na taj način se opravdava manjak prijašnjeg tahografskog zapisa u kamionu.

Dvojica radnika-migranata, koji dolaze iz Bosne i Hercegovine, od 2008. su zaposlena u građevinskoj tvrtki iz Ljubljane. Poslodavac se ne drži dogovora o isplaćivanju i visini plaće iz ugovora o radu. Plaće se isplaćuju nakon isteka mjesečnog roka, tj. 15. dana u mjesecu za prethodni mjesec. U 2011. samo je plaća za travanj isplaćena na vrijeme. Poslodavac nije isplatio plaće za studeni 2010. i srpanj 2011. Za prosinac i siječanj

2010., radnici su dobili iznos od 200 €. Općenito, iznos plaće isplaćen iz mjeseca u mjesec je vrlo različit, a često i puno niži od ugovorene plaće. Radnici kod isplate plaće nikada nisu dobili platnu listu. Prema podacima Porezne uprave, poslodavac nije uplatio doprinose za socijalno osiguranje od veljače 2010. Zaposlenici od datuma zaposlenja u listopadu 2008. do danas nisu primili plaće za vrijeme provedeno na godišnjem odmoru. Troškovi hrane nisu plaćeni od siječnja 2010. do danas.

Ne možemo tvrditi da je korelacija između podataka o broju izdanih radnih dozvola u Sloveniji i razmjera siromaštva u BiH apsolutna. No, isto tako ne možemo reći ni da je migracija radnika iz Bosne i Hercegovine u Sloveniju izravno doprinijela smanjenju siromaštva u Bosni i Hercegovini

Radnici su zaposleni u građevinskom poduzeću. Jedan od njih ima vidljive zdravstvene probleme, hoda uz pomoć štaka. Problemi sa zdravljem radnika rezultat su izuzetno loših uvjeta rada u tvrtki. Prema izjavama radnika, moraju dnevno ručno dizati izuzetno teške terete, znatno teže od 30 kg. Često se događa da moraju ručno pomaknuti teret od nekoliko stotina kilograma. Radi se svaki dan od 7 do 17 sati. Plaćen im je samo prekovremeni rad koji još uvijek spada u zakonsko ograničenje sati, prekovremeni sati iznad toga se ne plaćaju. Obično rade i subotom. Jedan radnik je u radnom odnosu s tim poslodavcem već jedanaest godina. Tijekom tog vremena toliko je ozlijedio kralježnicu da je sada već osam mjeseci na bolničkom liječenju. Već nekoliko dana prima pozive iz računovodstva firme da mora doći potpisati otkaz jer ga "tako i tako ne trebaju." Drugi radnik s kojim smo razgovarali izjavljuje da je imao već dvije operacije povezane s radom. Ukupni broj radnika koji rade u takvim uslovima je sedam. Sva sedmorica su tijekom radnog odnosa s istim poslodavcem zadobila teške ozljede kralježnice, ali i dalje rade. Jedan od njih s liječnikom prolazi dnevne vježbe istezanja prije odlaska na posao. Drugi nam spominje primjer bivšeg kolege, Albanca, koji je radio na ovom poslu dvanaest godina. Na radnom mjestu je imao tešku ozljedu od koje je izgubio vid na jednome oku. Poslodavac mu je odmah dao otkaz. Spominje se primjer još jednog kolege kojemu je liječnik kod pregleda rekao da ga zbog težine oštećenja kralježnice u slučaju samo jednog krivog poteza "definitivno čekaju invalidska kolica." Jedan radnik izjavljuje da mu njegova liječnica namjerava prekinuti bolnički boravak, dok on smatra da jednostavno više nije sposoban za rad. Kod radnika su se, prema njegovim riječima, počeli pojavljivati i psihološki problemi. Podvrgnuti su i verbalnom šikaniranju, kako na radnom mjestu tako i u lokalnoj sredini. Šef tvrtke im je tako jednom prilikom rekao da su se "Bosanci popeli preko ogradu u Sloveniju, a sada bi trebali raditi i ne spominjati prava". Sličnog je mišljenja i njegova ovlaštena liječnica.

Toliko o bespriječnom, krasnom novom svijetu globalnih migracija... **E**

Tekst je skraćena verzija članka iz knjige: Karmen Medica, Goran Lukić (2011), *Migrantski circulus vitiotus*, Kopar: Annales Majora.

Literatura:

- AFP, (2009): *Chinese workers stranded in crisis-hit Romania*. Dostupno na: http://www.google.com/hostednews/afp/article/ALeqM5gnYtucHIpQrb0PIV4_LaTDbChx7Q.
- Allamby, L., Bell, J. Hamilton J., Hansson, U., Jarman, N., Potter, M., Toma, T. (2011): *Forced labour in Northern Ireland: exploiting vulnerability*, Joseph Rowntree Foundation. Dostupno na: <http://www.jrf.org.uk/sites/files/jrf/forced-labour-Northern-Ireland-full.pdf>
- Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2007): *APD, konačni rezultati*. Dostupno na: http://www.fzs.ba/Anketa/Publikacija%20hbs07_bos.pdf.
- EUROSTAT, *Statistics in focus 45/2010*. Dostupno na: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-10-045/EN/KS-SF-10-045-EN.PDF.
- IOM (2010): *World Migration Report 2010*, International Organisation for Migration, Geneva. Dostupno na: http://publications.iom.int/7F5A32F5-DEB8-42CE-8BB1-E2F089439B76/FinalDownload/DownloadId-99ED4A1A79070B96629562C66B79C042/7F5A32F5-DEB8-42CE-8BB1-E2F089439B76/bookstore/free/WMR_2010_ENGLISH.pdf
- Legrain, P. (2007): *Immigrants: Your country needs them*. Princeton University Press
- Maccanico, Yasha, 2009. *The massacre continues: 459 deaths in the first 6 months of 2009* /cited 23rd August 2009/. Dostupno na: <http://fortresseurope.blogspot.com/2007/01/eu-massacre-continues-459-deaths-in.html>.
- OECD (2007): *Migration: New Policies for Greater Gains*. Dostupno na: http://www.oecd.org/document/36/0,3343,en_2649_33935_39281508_1_1_1_00.html.
- Nguanbanchong (2010), v: UN (2011): *The Great Recession and the jobs crisis*. Dostupno na: <http://social.un.org/index/LinkClick.aspx?fileticket=c03JAiiX-NE%3D&tabid=1562>.
- Wade, Robert, H. (2011): *The Great Slump: What next? U: IJLR, 2011, vol. 3, issue 1*. Dostupno na: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_dialogue/@actrav/documents/publication/wcms_158927.pdf
- Vidiportal.ba (2011): *Milion ljudi u BiH na ivici siromaštva*. Dostupno na: <http://www.vidiportal.ba/drutvo/3122-milion-ljudi-u-bih-na-ivici-siromatva>.
- World Bank, (2011). *Global Economic Prospects 2011*, vol.3, june 2011. Dostupno na: <http://siteresources.worldbank.org/INTGEP/Resources/335315-1307471336123/7983902-1307479336019/Full-Report.pdf>.
- Online stranica projekta *Integracijski paket za brezposelne migrante, prosilce za azil in begunce*: www.integracijskipaket.si.

Slovenski nevidljivi radnici

Razgovor s Arminom Salihovićem, bivšim građevinskim radnikom u Sloveniji i aktivistom Nevidljivih radnika svijeta

Vedrana Bibić, Jelena Miloš i Nikola Vukobratović

Poticanje radnih migracija jedna je od najkontroverznijih politika nominalno socijalističke bivše Jugoslavije. Unatoč razvikanim blokovsko-ideološkim podjelama tadašnje Europe, tijekom šezdesetih i sedamdesetih upravo je Jugoslavija, uz npr. Tursku i Grčku, bila jedan od najvažnijih izvora radne snage za zemlje kao što su Njemačka, Austrija i Švicarska. Fenomen "gastarbajtera", tj. migrantskih radnika, već desetljećima je dio kulture svih dijelova bivše Jugoslavije.

No, osim migracija u geografski najbliže zemlje kapitalističkog "centra", Jugoslavija poznaje i fenomen unutrašnjih radnih migracija. Taj proces se intenzivirao paralelno s rastućim razlikama u stupnju razvoja koji je pratila i povećana federalizacija bivše savezne države. Iako su planske ekonomske migracije obilježile i sam početak bivše države, njihov karakter u zadnjim desetljećima Jugoslavije znatno se izmijenio. S obzirom na sve izrazitije tržišne odnose među pojedinim republikama i pokrajinama, uočljiv je razvoj odnosa zavisnosti u kojem oni najrazvijeniji dijelovi bivše države postaju izvoznici kapitala i roba, dok najnerazvijeniji postaju izvoznici radne snage.

Razvoj takvih odnosa između Slovenije i većeg dijela zemalja bivše Jugoslavije nastavio se i nakon raspada zajedničke države, tako da ljudi porijeklom iz tih krajeva još uvijek čine između deset i petnaest posto stanovništva Slovenije, unatoč granicama među nekadašnjim republikama savezne države i šengenskim preprekama "tvrdave Europe". Kao i u drugim zemljama s visokim postotkom migrantskih radnika, i u Sloveniji se razvila cijela rasistička mitologija o kulturno inferiornim strancima u trenirkama i s puno nakita kojima su namijenjeni samo najprljaviji poslovi, a koji se u Sloveniji nazivaju "čefurji". Odnos Slovenije prema migrantskim radnicima, uglavnom iz bivše Jugoslavije, predmet je kritika kako aktivista, tako i kulturnih radnika u Sloveniji (vidi npr. roman Gorana Vojnovića *Čefurji raus!*).

Kasnih dvijetisućitih, interes aktivista Socijalnog centra Rog za pitanje migrantskih radnika doveo je do formiranja Nevidljivih radnika svijeta, čije su aktivnosti predstavljene i u kratkom dokumentarnom filmu *Htjeli smo radnike, a došli su nam ljudi* Đure Gavrana u produkciji Centra za mirovne studije i Hulahopa.

Armin Salihović, bivši bosanskohercegovački građevinski radnik u Sloveniji, jedan je od migrantskih radnika koji se aktivno uključio u kampanju protiv loših radnih uvjeta, uvjeta života u tzv. samskim (radničkim) domovima i odnosa institucija prema migrantskim radnicima u Sloveniji. Kroz osobno iskustvo rada s kolegama građevinskim radnicima iz Bosne i Hercegovine promišlja sistemske uzroke diskriminacije migrantskih radnika, iznosi pozitivna i negativna iskustva iz kampanje, te priča o suradnji migrantskih radnika i aktivista u Sloveniji, koja može poslužiti i kao dobar primjer za Hrvatsku.

POSLODAVCI KAO OPERATERI SLOBODE ČOVJEKA

Kakva su prava migrantskih radnika u Sloveniji?

— Pravo na rad u Sloveniji ostvaruje se stjecanjem različitih viza. Razni statusi (na primjer sezonski radnik, radnik s privremenom dozvolom za rad i slično) olakšavaju poslodavcima i državi iskorištavanje migrantskih radnika. Većina radnika koji prvi put dolaze raditi u Sloveniju dobivaju sezonsku vizu s kojom nemaju nikakva socijalna prava. Izlaz iz takve situacije je osobna radna vizu. Međutim, prema zakonu radnik ispunjava uvjete za trogodišnju osobnu radnu vizu s kojom može tražiti posao koji mu odgovara tek nakon što dvije godine radi kod istog poslodavca. Poslodavci tako postaju glavni operateri slobode čovjeka i tom situacijom manipuli-

raju tako što prije isteka dvogodišnjeg roka prebacuju radnike u svoje sestrinske tvrtke, pa radnici ne mogu ostvariti uvjete za dobivanje radne vize.

Koja je specifičnost migrantskih radnika iz Bosne i Hercegovine?

Bosna i Hercegovina potpisala je bilateralni sporazum s Republikom Slovenijom kojim su bosanski radnici bili dodatno diskriminirani – nakon dobivenog otkaza radnici nisu imali pravo na novčanu naknadu Zavoda za zapošljavanje kao ostali nezaposleni, iako su redovito uplaćivali doprinose. Nakon pritiska na vladajuće, ministar rada i socijalne skrbi omogućio je da naknade dobiju samo oni radnici koji su za vrijeme te odluke i dalje bili nezaposleni i živjeli na teritoriju Slovenije. Oni koji su u međuvremenu našli posao ili odselili nikada nisu dobili taj novac, pa im, osim poslodavca, duguje i država. Također, gotovo trideset od ukupno pedeset tisuća bosanskih radnika nije imalo status stalnog boravka.

Kakvi su uvjeti rada i odnos poslodavaca prema migrantskim radnicima?

— Velika većina migrantskih radnika, pogotovo radnika iz Bosne i Hercegovine, uglavnom zaposlenih u građevinskom sektoru, živjela je u radničkim domovima. Životni uvjeti u radničkim domovima bili su, i još uvijek jesu, iznimno loši – radnici žive u izrazito malim derutnim sobama s lošim higijenskim uvjetima, bez prava na intimu. Domovi su imali iznimno bitnu ulogu u uvođenju kontrole nad radnicima, gušili su sve pokušaje udruživanja. Nakon prekovremenog neplaćenog rada radnici bi u domovima ostatak dana razgovarali o poslu.

Poslodavci su prema zakonu morali plaćati troškove stanovanja, ali su svaki mjesec uzimali novac od samih radnika, bez da su ti troškovi bili vidljivi na platnoj listi. Radnici, na primjer, nisu mogli iznajmiti stan, jer bi svejedno morali plaćati i stanarinu u radničkom domu, čak i kada ne bi živjeli u njemu. Što se prijevoza tiče, poslodavci su radnicima slali zajedničke autobuse kako bi smanjili troškove, iako su radnici imali različito radno vrijeme, pa su ponekad satima čekali prijevoz, jer si nisu mogli priuštiti neko drugo prijevozno sredstvo.

I radnički domovi, i prijevoz, i hrana na radnom mjestu poslodavcima su služili su kao sredstvo centralizacije radne snage i uspostavljanja kontrole nad njom. Radnici nisu imali vremena ni prostora za razmišljanje o svom položaju, bili su u konstantnom strahu.

Građevinske tvrtke uzimale su radnicima novac kako bi im navodno plaćale rate kredita, no kasnije su te rate ponovno dolazile na naplatu. Također, građevinska tvrtka Vegrad odbijala je od plaće novac za rate dodatnog zdravstvenog osiguranja. Dvije godine nakon stečaja Vegrada osiguravajuća kuća tužila je radnike, jer novac nikada nije bio uplaćen.

Osim toga, ljudi su često mjesecima radili na crno – nakon isteka vize, poslodavci je nisu produžavali dok se radnici nisu "dokazali". Mnogi radnici, unatoč ozbiljnim zdravstvenim teškoćama, nisu odlazili na bolovanje zbog straha da im neće produžiti vizu.

Jedan od strašnijih primjera koji zorno prikazuje odnos poslodavaca prema migrantskim radnicima bila je smrt dvadesetpetogodišnjeg državljanina BiH koji je poginuo na radnom mjestu, padom s gradilišta. Poduzeće je odlučilo "pomoći" njegovoj trudnoj supruzi tako što je novac sakupilo od njegovih kolega, da bi se kasnije saznalo da novac nikada nije stigao do supruge.

DRŽAVA SE PONAŠA KAO PODUZEĆE

Kakav je položaj migrantskih radnika na tržištu rada, na kojim poslovima su migranti tipično zaposleni i u kojem su položaju žene unutar takve strukture?

— Migrantski radnici uglavnom dobivaju podređene poslove bez obzira na svoju stručnu spremu. Znam za slučaj stomatologa koji se nakon deset godina rada u struci preselio iz BiH u Sloveniju i radio u građevinskoj tvrtci Vegrad, samo kako bi mogao dobiti papire. Radnici moraju prihvaćati takve poslove jer nemaju drugog izlaza, jer im se drugi poslovi ni ne nude. No, jednom kad počnu raditi takve poslove, ulaze u začarani krug kojeg je teško razbiti. Naime, čak i kada radnici dobiju osobnu radnu dozvolu i onda apliciraju za neki drugi posao, u svom životopisu nemaju dobrih referenci, s obzirom da godinama ne rade u svojoj struci. Jednom kad ostanu bez posla, gotovo je nemoguće pronaći drugi.

Žene su u trenutnom sistemu potpuno isključene, njima je najgore, rade na nisko plaćenim poslovima, uglavnom kao čistačice, nemaju stalnih poslova itd.

Koja je bila uloga države u svemu tome? Zašto je država dopustila takav tretman migrantskih radnika?

— U neoliberalnom sustavu u kojem živimo država se ponaša kao poduzeće, ne vodi se potrebama ljudi, nego gleda što se isplati, kako napraviti veći biznis, kako podići rejting. Nije zaštitila migrantske radnike, nego je prala ruke od odgovornosti, ponašala se kao da je taj problem isključivo stvar između radnika i poslodavca. Država je ta koja mora riješiti problem migrantskih radnika, ako to ne čini, ne obavlja svoju osnovnu funkciju. Država bi trebala gledati na potrebe svojih stanovnika, a ne služiti kao servis reprodukcije kapitala. Problem je u tome što se na migrante i radnike gleda isključivo kao na radnu snagu. Čak i kad bi migranti dobili bolja radnička prava, sve njihove potrebe time nisu riješene, jer ljudi imaju potrebe vezane uz socijalnu politiku, obrazovanje, zdravstvo, stanovanje, život nakon posla itd. U Sloveniji su, recimo, školarine toliko visoke da ni Slovenci ne mogu studirati, a kamoli strani studenti.

Neki sugeriraju da se pitanje migranata može jednostavno riješiti tako da se postrože neke zakonske regulative, primjerice uvedu češće inspekcije na radnim mjestima. Vi ste više puta objašnjavali manjkavost takvih rješenja.

— To nije rješenje. Kad radnik nešto prijavljuje inspektor, on se nalazi u podređenom položaju, jer je ugrožen i od poslodavca i od inspektora (inspektori su npr. kažnjavali radnike jer nisu nosili kacige). Treba ponuditi sistemsko rješenje koje će omogućiti jednakopravan položaj svih radnika – sve ostalo su vatrogasne mjere.

SINDIKATI PROTIV RADNIKA

Kakva je u svemu tome bila uloga sindikata?

— Mi smo na početku sa sindikatima posjećivali radničke domove. Međutim, sindikati su stradanja i kršenja prava migrantskih radnika iskoristili kao argument za smanjivanje kvote ulaska migrantskih radnika u Sloveniju, tj. umjesto da su se fokusirali na radničko pitanje, oni su se okrenuli nacionalnom. Mi smo prije svega radnici, a onda i migranti. Tada smo prekinuli odnos sa sindikatima.

Sindikati danas uopće ne razumiju probleme radnika, ne razumiju što je to radni odnos. Tržište rada se znatno transformiralo iz sigurnih u nestalne poslove. Nisu migranti jedini problem – danas postoji velika količina prekarnih radnika, to su studenti, žene, umirovljenici, ljudi koji rade honorarno, na satnicu... Sindikati se tim pitanjima ne bave, ne znaju se snaći u novim odnosima rada i kapitala, ne razumiju probleme, ne znaju zastupati radnike.

Zanimljivo je da nevidljivi radnici svijeta nisu samo grupa migrantskih radnika, nego je riječ o građanskoj inicijativi koja uključuje širu bazu aktivista, studenata, profesora, radnika itd. Je li takva struktura pomogla uspjehu organizacije i kako ste uspjeli postići mobilizaciju i javnu vidljivost?

— Suradnja između civilne scene i radnika bila je ključna – bez aktivista koji su pitanje migrantskih radnika prepoznali kao bitno radnici se ne bi samoorganizirali. Kod takve suradnje najvažnije je bilo steći međusobno povjerenje. Također je bilo iznimno bitno shvatiti koje su potrebe ljudi. Na samim počecima rasprave na zajedničkim sastancima bile su neartikulirane i nepovezane. Međutim, prije nego što su krenule akcije, samoeducirali smo se i radili istraživanja. Napravili smo brojne pojedinačne intervju s radnicima koji su nam pričali o svojim problemima i kršenju prava. Na temelju toga se iskristalizirao velik broj zajedničkih točaka, pa su se definirale zajedničke potrebe radnika.

Važno je što su radnici uvidjeli da stvari treba mijenjati na sistemskom nivou i da ih treba riješavati zajedno. Ljudi su kroz aktivizam i kolektivni rad prerasli strah prema poslodavcu te postali spremni na različite akcije. Nisu se više bojali ni policije zbog snage grupe, što možemo vidjeti na primjeru akcije kada su radnici nakon deložacije jednog radnika promijenili brave u domu. Prije je takva zajednička akcija bila nemoguća, jer su, osim straha od policije, koja je devedesetih znala i tući radnike po domovima, prije bili razjedinjeni i brinuli se za partikularne osobne interese.

Akcije Nevidljivih radnika svijeta na počecima nisu bile medijski dobro pokrivena, ali su radnici dobili emisiju na Radio Studentu u kojoj su pričali o svojim problemima i senzibilizirali javnost. Važno je bilo dati glas radnicima. Nakon mnogo rada i zajedničkih akcija,

mediji su prepoznali ovo pitanje i počeli dolaziti na tiskovne konferencije.

Kako su se drugi radnici u Sloveniji odnosili prema migrantskim radnicima? Je li tu bilo solidarnosti?

— U djelovanju i akcijama Nevidljivih radnika svijeta nismo se fokusirali isključivo na kršenje prava migrantskih radnika, nego smo problematizirali i položaj slovenskih radnika, svih nevidljivih radnika, ne samo migranata. Mnogi ljudi su nam prilazili i govorili da ih je sram što žive u takvoj državi, ali to nije dovoljno. Solidarnost ne znači samo podržavati nekoga, čak ni boriti se za nekoga nego boriti se s nekim.

U današnjem društvu ljudi se bore za svoje partikularne interese, pa postoje podjele na studente, nezaposlene, prekarne radnike, radnike u tvornicama... Svi bismo se trebali povezati i raditi zajedno, trebamo razumijeti da imamo mnogo zajedničkih problema. Nužno je graditi solidarnost ako mislimo nešto postići.

Čak i kad bi migranti dobili bolja radnička prava, sve njihove potrebe time nisu riješene, jer ljudi imaju potrebe vezane uz socijalnu politiku, obrazovanje, zdravstvo, stanovanje, život nakon posla itd. U Sloveniji su, recimo, školarine toliko visoke da ni Slovenci ne mogu studirati, a kamoli strani studenti

PREDSTAVNIČKA DEMOKRACIJA NE FUNKCIONIRA

Kako je kriza utjecala na migrantski rad u Sloveniji?

— S obzirom da je velik broj migrantskih radnika radio u građevinskom sektoru, kojega je kriza doslovno uništila, migrantskih radnika, pogotovo onih iz Bosne i Hercegovine, sve je manje. Ekonomska kriza bila je dobra izlika za rezanje socijalnih i radničkih prava, pa je naš zadatak da se za njih ponovno izborimo. Kriza je također pokazala da predstavnička demokracija u kojoj danas živimo ne funkcionira, mislim da je rješenje u razvijanju direktnodemokratskih praksi.

Koliko je migrantskih radnika trenutno u Sloveniji? Je li se taj broj smanjio posljednjih godina?

— Većina građevinskih tvrtki je u stečaju, velik broj radnika napustio je Sloveniju te rade u Njemačkoj, Austriji, Francuskoj i Belgiji za te iste kompanije. I dalje rade za minimalac i nemaju mogućnosti da se individualno zaposle u nekom drugom poduzeću.

Radnički domovi gotovo su prazni, no postoji inicijativa da se preostali radnici namire, s obzirom da ti domovi ulaze u stečajnu masu.

Koje su sljedeće akcije koje planirate?

— U radničkim domovima u Ljubljani i Velenju živi sedamdesetak bivših radnika Vegrada, koji se moraju iseliti do 30. lipnja. Prošli su tjedan sazvali konferenciju za medije na kojoj su objavili da ne misle napustiti dom dok im se ne isplate zaostale plaće i doprinosi. Radnici i civilna scena ponovno pokreću inicijativu za izmjenom Zakona o stečajnom postupku, zahtjevajući da se dugovanja prvo namire radnicima, kao i za izmjenom Zakona o zapošljavanju i radu stranaca, kako bi migrantski radnici postali jednakopravni građani. Nevidljivi radnici svijeta napravili su važan korak u borbi za radnička prava migranata, ali i drugih radnika.

Što bi, po vašem iskustvu, moglo doprinijeti boljem razumijevanju i izgradnji solidarnosti među aktivistima i migrantskim radnicima? Možete li iz svog osobnog iskustva dati neke savjete migrantskim i svim drugim radnicima u Hrvatskoj?

— Najvažnije je imati strpljenja, razgovarati s ljudima i prepoznati njihove potrebe. Bitno je imati svoj prostor u kojem se mogu organizirati sastanci i akcije – mi smo to mjesto našli u bivšoj tvornici bicikala Rog, sada skvotiranom socijalnom centru. Kada aktivisti prilaze radnicima, moraju biti svjesni da s druge strane nisu aktivisti, da velika većina njih nema nikakvog iskustva u takvoj vrsti rada. Aktivisti se ne bi trebali baviti mogućim međusobnim neslaganjima radnika, nego buditi solidarnost i graditi zajedničke akcije. Na sastancima i u akcijama radnici i aktivisti bi trebali sudjelovati ravnopravno. Uostalom, i aktivisti su radnici i dijele zajedničke probleme.

Pitanje migrantskih radnika u Hrvatskoj nije zakonski regulirano, sama država reproducira taj rad kao rad na crno. Mislim da tu ima mjesta za djelovanje civilne scene – bitno je ukazati na činjenicu da ovaj problem postoji i da ga država ne želi riješiti. ■

Gastarbajteri, glasnici budućnosti

Jugoslavenski se eksperiment nije kretao, kao što je to proricala liberalno kapitalistička ideologija, od tržišta koje je regulirala partijska država u slobodno tržište, nego od tržišta koje je regulirala partijska država do reguliranog tržišta koje se otelo svakoj demokratskoj kontroli i kojim su upravljala središta međunarodnog financijskog kapitala

Boris Buden

Zašto gastarbajteri i zašto sada? Zato što nam kritički uvid u taj fenomen omogućava da sasvim drukčije ispričamo noviju povijest i zato što je tema postala neočekivano aktualna u kontekstu današnje krize.

Započnimo najprije s jednom anomalijom u zapadnom pogledu. U postkomunističkom diskursu, koji čak i kada ga se proizvodi u Istočnoj Europi odražava ništa doli ideologiju zapadnih pobjednika, slučaj jugoslavenskih gastarbajtera intepretira se kao još jedan dokaz za povijesni neuspjeh komunizma, konkretno kao posljedica jedne tipično socijalističke (loše) ekonomije koja nije mogla ispuniti obećanje pune zaposlenosti i osigurati ljudima radna mjesta. Prema tome, gastarbajteri su bili tek jugospecifična podvrsta nebrojenih žrtava komunizma, takoreći jedno malo poglavlje *Crne knjige komunizma*. Na taj je način njihova priča naprosto utopljena u historijskom iskustvu komunističkog Istoka, koji je, *nota bene*, postao jedinstveni kulturno povijesni prostor tek naknadnim supsumiranjem pod pojam totalitarizma. Ta logika, naravno, nije lišena proturječja. Da su gastarbajteri i bili tek žrtve komunističkog totalitarizma, onda bi im upravo ta sloboda čije se potiskivanje tako glasno onomad predbacivalo komunizmu (sjetite se samo Berlinskog zida) – naime sloboda kretanja, odnosno otvorene granice tadašnje socijalističke Jugoslavije – bila zla kob. Uzrok takvih proturječja leži u ideološkom privsavanju gastarbajterskog fenomena. Misli se, naravno, na danas vladajuću ideologiju neoliberalnog kapitalizma, koja je čvrsto povezana s cijelom *transition-to-democracy* budalaštinom te k tome služi određenim aktualnim svrhama. Ako je slučaj jugoslavenskih gastarbajtera u potpunosti objašnjiv iz povijesti (jugoslavenskog) komunizma, tada on nema nikakve veze sa slučajem tadašnjih turskih, grčkih, talijanskih, španjolskih gastarbajtera na sjeveru Zapadne Europe, odnosno sa slučajem današnjih migrantskih masa koje konstantno mijenjaju socijalnu, kulturnu i političku situaciju ne samo starog kontinenta, nego cijelog svijeta; tada on nema veze niti s kapitalizmom tadašnjeg industrijskog modernizma niti s današnjim neoliberalnim, globalnim modernizmom; tada on nema veze s kroničnim bolestima kapitalizma, primjerice s nepremostivim jazom između Juga i Sjevera koji iznova rastače današnju Europu bacajući je u najdublju krizu; tada on naposljetku nema veze ni s unutarjugoslavenskim migracijama, raskolom Jug-Sjever, eksploatacijskim odnosima, klasnim borbama i kulturnim konfliktima.

Da rezimiramo dosad rečeno: Ako želimo reći nešto smisljeno o fenomenu jugoslavenskih gastarbajtera, moramo izaći iz ideološkog okvira postkomunizma u kojemu danas politički potpuno bespredmetna kritika komunizma služi samo kako bi se njome ušutkala prijeko potrebna kritika kapitalizma.

DISKRIMINACIJA UNUTARJUGOSLAVENSKIH GASTARBAJTERA

Kako je dakle uopće moguće da su gastarbajteri iz jedne socijalističke zemlje došli na Zapad? Pitanje je to koje se ne postavlja na Zapadu, odnosno u raspravama o komunističkoj prošlosti kojima dominira zapadna ideologija. Odgovor na njega je ipak sasvim jednostavan: tu mogućnost možemo zahvaliti kapitalizmu.

Kao što je poznato, nekadašnja Jugoslavija je nakon raskida sa Staljinom 1948. pošla vlastitim putem daljnjeg razvoja socijalizma na kojemu je ubrzo učinila presudni korak – uvela je tržište. Ne samo da poduzeća više nisu dobivala nikakve direktive od države o količinama i cijenama svojih proizvoda, nego su se počela međusobno natjecati. Posljedica je bio ekstremno ubrzan rast (do trinaest posto godišnje), opće poboljšanje životnog standarda, među ostalim i stvaranje moćne kulturne industrije, otvaranje prema

svjetskom tržištu, itd. Također je nastalo i tržište rada, a s njime i sve veća mobilnost radne snage. No, jaz između razvijenog Sjevera i jedva industrijaliziranog, siromašnog Juga postajao je sve dublji, što je dovelo do migracije jeftine, loše obrazovane radne snage u sjeverne dijelove zemlje. Tako su i gastarbajter, odnosno gastarbajterica, rođeni iz logike tržišnog socijalizma i to unutar same zemlje, što je, pojačano ekstremnom kulturnom raznolikošću nekadašnje Jugoslavije, sa sobom nužno donijelo socijalne, kulturne, egzistencijalne i najzad političke posljedice. Mijenjalo se ne samo mjesto, nego u isti mah i jezik, kulturu, odnosno takozvani *way of life*. Socijalna, kulturna kao i politička diskriminacija unutarjugoslavenskih gastarbajtera još je jedno prešućeno poglavlje povijesti u međuvremenu propale zemlje, koja se onomad, nošena utopijom industrijskog modernizma, odvažila na nezamislivo – mirenje tržišta sa socijalizmom.

Otvaranje zemlje i pojava jugoslavenskih gastarbajtera na Zapadu bile su tako logične posljedice svjesnog uvođenja kapitalističkih odnosa u ekonomski život socijalističke zemlje

PREPUŠTANJE MOĆI MEĐUNARODNOG FINANCIJSKOG KAPITALA

Prvi nedvosmisleni simptom buduće propasti tog eksperimenta bila je nezaustavljiva nezaposlenost, za koju partijsko vodstvo zemlje – unutar same zemlje – nije nalazilo rješenja. Zato su otvorene granice. Dakle, ne kako bi se socijalizmu dalo ljudsko lice, nego kako bi se suzbilo masovnu nezaposlenost, i to tako što se višak radne snage prebacilo na međunarodno tržište rada. Otvaranje zemlje i pojava jugoslavenskih gastarbajtera na Zapadu bile su tako logične posljedice svjesnog uvođenja kapitalističkih odnosa u ekonomski život socijalističke zemlje. Time je započela i nezaustavljiva integracija Jugoslavije u svjetsko tržište, odnosno u svijet jednog već onomad globalizirajućeg kapitalizma, čija su tipična proturječja od tog trena presudno utjecala kako na socijalni i politički život u samoj zemlji, tako i na njezin međunarodni položaj. Ne samo da

su središta financijske moći koncentrirana u bankama, osiguravajućim društvima i velikim trgovačkim poduzećima postajala sve neovisnija u političkom životu zemlje, nego je cijela zemlja postajala sve ovisnija o središtima moći međunarodnog financijskog kapitala. Dok se financijski kapital početkom sedamdesetih godina sve više izmicao ideološkoj kontroli partije te je, s ciljem konačnog prisvajanja vlasti, tražio suučesnike prije svega u konzervativnim, nacionalističkim političkim snagama (jugoslavenska verzija kasnijeg konzervativnog obrata u svjetskom kapitalizmu 1979/80), Jugoslavija je već krajem te dekade bila u potpunosti prepuštena moći međunarodnog financijskog kapitala. Već do 1979. vanjski dug zemlje je unutar samo tri godine porastao s 4-5 na 17-19 milijardi američkih dolara.

HIJENE GLOBALNOG KAPITALIZMA

Kulturna slika neuspjeha socijalističke loše ekonomije – ljudi koji su zdvojno stajali u redovima za najosnovnije namirnice – u slučaju nekadašnje Jugoslavije upućuje tako na drugi politički i povijesni problem. U ovom se slučaju ta slika odnosi na situaciju na početku osamdesetih godina, nakon što su u zemlji uvedene mjere štednje koje je nametnuo Međunarodni monetarni fond. Uostalom, riječ je o situaciji koja nije imala nikakve veze s prošlošću propalog komunizma, nego, štoviše, s našom aktualnom kapitalističkom stvarnošću – sjetimo se samo današnje Grčke, odnosno zemalja Južne Europe koje su na koljenima zbog dužničke krize.

Jugoslavenski se eksperiment tako nije kretao, kao što je to proricala liberalno kapitalistička ideologija, od tržišta koje je regulirala partijska država u slobodno tržište, nego od tržišta koje je regulirala partijska država do reguliranog tržišta koje se otelo svakoj demokratskoj kontroli i kojim su upravljala središta međunarodnog financijskog kapitala. Naime, MMF je taj koji je nametnuo zamrzavanje nadnica početkom osamdesetih godina u Jugoslaviji, a ne Savez komunista Jugoslavije i njegov državni aparat. Već je tada zapečaćena sudbina socijalizma u Jugoslaviji. Još je nedostajao samo jedan bankar iz New Yorka imenom Slobodan Milošević kako bi se zemlju koja je već bila u šaci međunarodnog financijskog kapitala konačno dokrajčilo i prepustilo hijenama globalnog kapitalizma.

I fenomen jugoslavenskih gastarbajtera je priznanje te tragične priče, i to s onu stranu kičaste domovina-amo-domovina-tamo patetike. Njihova sudbina ne govori nam samo mnogo toga o svijetu u kojemu danas živimo; kao preteče masivnih migracijskih pokreta koji su presudno sudjelovali u oblikovanju svijeta globalnog kapitalizma, jučerašnji gastarbajteri su istovremeno i glasnici svega onoga što će nam se tek dogoditi u budućnosti. ■

S njemačkoga prevela Marija Čaćić
Na njemačkom objavljeno u Angelika Welebil i Jörg Nuber (ur.), 2012, *Gastarbeit: Gehen – Bleiben – Zurückkehren: Positionen zur Arbeitsmigration im Raum Ex-Jugoslawien*, St. Wolfgang: Edition Art & Science.
Oprema teksta je redakcijska.

Temat priredio Stipe Ćurković

Ovaj temat je objavljen u suradnji s Centrom za radničke studije (Zagreb), uz potporu Rosa Luxemburg Stiftung-a (Beograd).

**ROSA
LUXEMBURG
STIFTUNG
SOUTHEAST
EUROPE**

JEDNOSTAVNO I ISKRENO

INSTRUMENTALNI ALBUM JEDNOG OD ZANIMLJIVIJIH NOVIH HIP HOP PRODUCENATA

KARLO RAFANELI

Clams Casino, *Instrumentals 2* (Self Released, 2012.)

Tijekom prošle godine iz potpune je anonimnosti izišao mladi žitelj New Jerseyja Mike Volpe, poznatiji pod neobičnim nadimkom Clams Casino, i umalo redefinirao pojam hip hop produkcije. Volpe je postao poznat prvo kroz suradnju s hiperproduktivnim *based* genijalcem Lil B-ijem. Premda su stvari poput *Motivation*, *Cold War* ili *I'm God* odavale dojam velikog međusobnog razumijevanja između repera i producenta, dvojac se u biti nikad nije ni susreo. Clamsovi instrumentalni koji uvijek balansiraju na granici ambijenta i dream popa nasadeni na iznimno jaku i definiranu ritmičku kičmu odlično su odgovarali Lil B-ijevom nekontroliranom toku svijesti. Tijekom cijelog tog vremena Volpe je velikodušno davao instrumentale mnogobrojnim MC-ijevima za mixtapeove ne očekujući naknadu pa su se tako nizala poznata i manje poznata imena poput Soulja Boya, Main Attrakcionz i drugih, sve dok ga dva mlada MC-ija odjednom na kraju prošle godine nisu katapultirala među velike producentske nade. Producirajući po par stvari na vrlo zapaženim *Blue Slide Park* Maca Millera i *LiveLoveA\$AP*

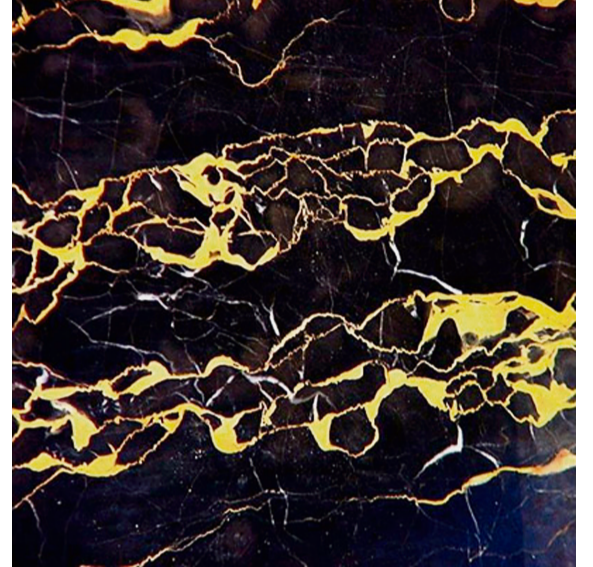
**CLAMSOVI
INSTRUMENTALI KOJI
UVIJEK BALANSIRAJU
NA GRANICI
AMBIENTA I DREAM
POPA NASADENI SU
NA IZNIMNO JAKU I
DEFINIRANU RITMIČKU
KIČMU**

A\$AP Rockyja, Clams Casino je konačno pridobio pažnju šire javnosti, u isto vrijeme dok mu je priznati, ali mali eksperimentalni label Type objavio prvu kolekciju instrumentala na vinilu, prvotno stavljenu na internet kao besplatni download, a još jedan opskurni, ali utjecajni izdavač, Tri Angle, izdao čisto instrumentalni *Rainforest EP*. Manje od godinu dana poslije Clams je izbacio još jednu zbirku instrumentala koja predstavlja odličan pregled njegovog prošlogodišnjeg rada.

Instrumentals 2 pokazuje još jednom sliku jednog od trenutno najzanimljivijih

beatmakera, čije produkcije zbog velike zvučne zasićenosti bolje funkcioniraju bez repera. U radu Clams Casina nema karakterističnog praznog prostora kakav zbog funkcionalnosti krasi većinu hip hop produkcija. Unutar tri minute naslagan je čitav niz slojeva; tipična Clams Casino produkcija sastoji se od čvrste ritmičke osnove, definirane najviše iznimno fizičkim bass bubnjem i čistim snareom, bass pritiskom koji uvijek vrebava negdje u pozadini i plutajućom površinom, kojom uglavnom dominiraju rasplinuti synthovi i rasječeni vokalni sampleovi uronjeni u efekte distorzije i blage doze statičke buke. Ovakva složena zvučna slika čini rad Clams Casina iznenada svačijim prijateljem.

U njemu se mogu pronaći ljubitelji futurističkih hip hop produkcija Timbalanda i The Neptunes s početka dvijetisućitih, apstraktnih kompozitora poput Tim Hecquera ili Fennesza ili klasičnog shoegazea poput Cocteau Twins i My Bloody Valentine, no ljepota takvog spoja je što je njegova namjera spontana i suptilna. Clamsove produkcije imaju vlastiti svijet i pravila

i sve ove asocijacije možda donekle opisuju zvučnu sliku, ali ne dočaravaju snagu ovih uradaka. Čak kad se i poneki trenutak čini nelogičan ili pretjerano repetitivan, ovdje ima dovoljno gotovo meditativne ljepote da to iskupi. Teško je predvidjeti u kojem će se kretati karijera ovog momka, no već sad je stvorio nevjerojatno puno toga, ne samo originalnog, jer je danas više no ikad originalnost vrlo relativan pojam, nego prije svega jedinstveno zanimljivog i iskrenog. ■

OGLAS

Gradska Knjižnica Slavka Kolara Čazma i Organizacijski odbor manifestacije "Slavko Kolar – književni dani" raspisuju

Natječaj za kratku priču - satiru

Na natječaju mogu sudjelovati autorice i autori iz Republike Hrvatske i inozemstva koji pišu hrvatskim jezikom, svaki sa samo jednim radom, a tema kratke priče - satire je slobodna.

Kratka priča - satira ne smije biti objavljena, a može imati najviše 300 redaka (18.000 znakova, s prazninama).

Natječaj je anonimn, stoga kratke priče - satire treba slati ispisane u pet primjeraka i na CD-u, sve označeno šifrom, na adresu: Gradska knjižnica Slavka Kolara Čazma, Ulica Alojza Vulinca 3, 43240 Čazma, s naznakom "Natječaj za kratku priču - satiru", a ostale podatke: puno ime autorice ili autora, adresa, telefon, rješenje šifre treba priložiti u zasebnoj, zatvorenoj koverti. Nepotpune prijave i priče koje nisu satiričnog karaktera te ne udovoljavaju ostalim propozicijama Natječaja neće se uzimati u obzir.

Kratke priče - satire će ocijeniti žiri sastavljen od književnika i/ili književnih kritičara, koji će imenovati Organizacijski odbor, te dodijeliti prvu, drugu i treću nagradu, koja se sastoji od plakete i novčanog iznosa:

- prva nagrada u iznosu od 1.500,00 kn neto
- druga nagrada u iznosu od 1.000,00 kn neto
- treća nagrada u iznosu od 700,00 kn neto

Osim toga, žiri će načiniti izbor od 10 najuspjelijih priča koje će biti objavljene u elektroničkom obliku na web stranici Gradske knjižnice Slavka Kolara, 15. studenoga 2012.

Dodjela nagrada i javno čitanje nagrađenih priča – satira bit će organizirano u okviru manifestacije "Slavko Kolar – književni dani" 1. prosinca 2012. u Čazmi.

Natječaj traje od 01. srpnja do 30. rujna 2012.

GERILSKI IMPRESIONIST MIJENJA PARADIGMU

UNUTAR TJEDNA TURSKOG FILMA U ZAGREBU, PRIKAZANI SU FILMOVI TRENUTNO NAJZNAČAJNIJEG TURSKOG REDATELJA NURIJA BILGEA CEYLANA

ANTE PAVLOV

Tjedan turskog filma u Zagrebu,
19.-24. lipnja 2012.

Nedavni Tjedan turskoga filma u Zagrebu prilika nam je da se prisjetimo nekih filmova Nuriya Bilgea Ceylana, jednoga od najboljih i najnagrađivanijih turskih filmskih režisera. Ceylan, iako diplomirani inženjer, pronašao se tek u svojim srednjim tridesetima u fotografiji i filmu. U ranijim filmovima se najčešće pouzdao samo u svoj vlastiti rad, poznat je kao režiser koji radi s malom i njemu poznatom filmskom ekipom pa je tako film *Dalek* (Uzak, 2002.) snimao u svome vlastitome stanu, a uz prijatelja i rodaka koji su glumili dvije glavne uloge u filmu se pojavljuju i Ceylanova žena i njegova majka. Sam Ceylan je na filmu radio kao scenarist, producent, režiser, snimatelj, a dijelom i kao montažer.

DALEK, A BLIZAK Taj višestruko nagrađivani film, zadnji u nizu tzv. "provincijalne trilogije", minimalistički je i samostalan Ceylanov rad koji svojom statičnom *ozuovskom* kamerom i dugačkim kadrovima najbolje pokazuje što sve može učiniti čovjek koji ima ideju. Ceylanu je to bio posljednji film koji je snimio u *gerilskim* uvjetima, samo on, šarfer i glumci. *Dalek* je film koji nam izlaže priču o starijem i rastavljenom fotografu Mahmutu (glumi ga Ceylanov prijatelj i neprofesionalni glumac Muzaffer Özdemir) kojemu u Istanbul, u posjet, dolazi rođak iz provincije – Yusuf (Mehmet Emin Toplak, čest Ceylanov neprofesionalni glumac, i rođak, kojem je ovo bio posljednji film jer je nedugo nakon snimanja poginuo u prometnoj nesreći). Fotograf Mahmut dopušta Yusufu da boravi kod njega neko vrijeme dok ne pronađe posao pomorca na brodu, o čemu mašta Yusuf, kako bi tim poslom priskrbio sebi i svojoj obitelji novac nakon što su on i njegovo otac dobili otkaze u propaloj tvornici u provinciji. Od samoga početka je jasno da će se dvojica Mahmut-Yusuf naći u sukobu nakon što pedantni Mahmut osvježi iznošene Yusufove cipele te ih pospremi u poseban ormar, što će biti svakodnevni ritual.

Film *Dalek* nama je blizak. To je film koji u svojoj pozadini nosi veliki teret poznat i hrvatskim tranzicijskim provincijama. Propale tvornice, raspad života zajednice, dehumanizacija, sigurno prosječnom hrvatskom gledatelju nisu "priče iz starina", nego surova suvremenost, jednako kao prije 15 godina pa tako i danas. Yusuf jednom prigodom kaže Mahmutu "život u gradu te promijenio", što je velika istina, ali i tragična činjenica koja ne izlazi slučajno iz Yusufovih usta. Yusuf je povučen muškarac, koji traži neku bliskost sa ženama pa tako u filmu ima barem tri prigode da ostvari neki kontakt sa ženom, ali mu to ne uspijeva, jer ne uspije izustiti ni riječ. Na taj se način profilira njegova *provincijalnost* iz njegove perspektive, onaj način ponašanja koji je svojstven turskome selu, kako nam pokazuje Ceylan, da se muškarac srami i libi razgovora sa ženama, kao da se radi o pučkoškolskoj neugodi. S druge strane, Mahmut je osoba koja iza sebe ima brak, a shvaćamo da je za vrijeme toga braka svoju tadašnju ženu prisilio na pobačaj jer nije, prema njegovim riječima, bio spreman za djecu. Uz to se Mahmut u nekoliko navrata susreće sa svojom ljubavnicom u susretu koji nije nabijen nikakvim emocijama, već predstavlja puko *pražnjenje* bioloških potreba, što shvaćamo već po jednom od prvih kadrova u kojem Mahmut, nakon što mu ljubavnica ode, slučajno u krevetu rukom zahvati preko nečega ljepljivoga. Kamera ne vidi o čemu se radi, ali se zato jasno vidi Mahmutovo nesnalaženje u nastalom trenutku,

njegovo čuđenje i gnušanje. U tih nekoliko situacija vidimo kako je to točno Mahmuta grad promijenio. Sljedeća situacija je vezana uz sukob Mahmuta i Yusufa: nakon već nekog vremena, jasno je da Yusuf svoga stanodavca snažno nervira svojom pojavom i svojim, prema Mahmutovom mišljenju, nehigijenskim i neurbanim navikama. Mahmut na koncu plane i izvrijeđa Yusufa, i zbog njegovih navika i zbog razmišljanja o poslu i novcu, i u tom trenutku Yusuf njemu govori da ga je grad promijenio.

Možda se taj element s gradom ne čini toliko važnim, međutim, mislim da nam u nekoliko situacija Ceylan pokazuje da je to jako bitno. Možda čak i isključivo njemu kao režiseru. Budući da je Mahmut prečuo telefonski razgovor Yusufa i njegove majke, shvatio je da su u lošoj novčanoj situaciji, uz to je Yusufova majka i bolesna, pa odluči pomoći Yusufu na način da ga povede sa sobom na posao (što mu kasnije i izdašno honorira). Nakon obavljanja fotografskoga posla Mahmut i Yusuf se automobilom vraćaju neimenovanim seoskim krajem, Mahmut staje i zamišljeno se divi primijećenoj pastorali. Yusuf ga potiče na fotografiranje, ali nakon dvoumljenja Mahmut rezignirano odbije uz riječi "ma čemu se uopće truditi". Ta nam scena otkriva o Mahmutu njegovu odvojenost od Yusufa i raskidivost svih veza između Mahmuta i kraja iz kojega potječe, ali nam pokazuje i Ceylanovu misao da je najgore biti čovjek. Izjavom "grad te promijenio" Yusuf u biti govori Mahmutu da ga je grad učinio da bude poput njega samoga, raspadnute osobe poput nasukanih i raspadnutih brodova na Bosporu koje nam Ceylan često pokazuje. Ono po čemu je ovaj element u filmu jako bitan i po samoga Ceylana je njegov vlastiti život. Ne samo da se film snimao u Ceylanovom istanbulskom stanu, da Mahmut vozi njegov stvarni auto, da Mahmutovu majku glumi i stvarna Ceylanova majka, nego je i Mahmutova biografija bliska Ceylanovom, koji je zaista bio jako dobar i uspješan fotograf prije negoli je počeo snimati filmove. Ono što nam Ceylan u biti pokazuje jest vlastiti strah od onoga kakav on može postati, ili je već

DALEK JE FILM KOJI U SVOJOJ POZADINI NOSI VELIKI TERET POZNAT I HRVATSKIM TRANZICIJSKIM PROVINCIJAMA: PROPALE TVORNICE, RASPAD ŽIVOTA ZAJEDNICE, DEHUMANIZACIJA, SIGURNO PROSJEČNOM HRVATSKOM GLEDATELJU NISU "PRIČE IZ STARINA", NEGO SUROVA SUVREMENOST

postao. Iz Ceylanove biografije znamo da je on, ono što se kolokvijano zove, "gradsko dite", ali je njegovu obitelj posao Ceylanovoga oca odveo na selo, u provinciju, koja je očito ostavila vrlo snažan trag na mladome Nuri Bilgeu kada joj se na svaki mogući način vraća u svakom svome filmu pa tako i u posljednjemu – *Bilo jednom u Anadoliji* iz 2011. godine.

Međutim, na kraju Mahmut ostaje potpuno sam, nakon što nam je Ceylan ponudio i nešto minimalne nade za njega. Barem su dvije scene u filmu koje nam to pokazuju. Mahmut naime, cijelo vrijeme pokušava uloviti miša koji mu se krije u kuhinji, što uspijeva tek na samome kraju. Miš se ulovi na ljepilo, ali Mahmut ne zna kako da ga se nakon toga otarasi pa moli Yusufa da riješi taj problem. Yusuf u vrećici nosi živoga miša i baca ga u smeće, ali kako je smeće okruženo mačkama, Yusuf ubije miša udarcima o zid kako ga ne bi pojele živoga.

Ono što skoro pa možemo prepoznati na Mahmutovom licu, koji to sve gleda sa svoga prozora, je shvaćanje koliko u biti ljudskosti ima u Yusufu, one prirodne i nenaučene ljudskosti koju je on izgubio. Jutro poslije Mahmut odlazi na aerodrom i skrivečki promatra svoju bivšu ženu koja sa svojim novim mužem nepovratno odlazi u Kanadu, jasno nam je da njegova ljubav prema njoj nije prestala. Mahmut se onda vraća kući i vidi da je također i Yusuf otišao, očito razočaran i gradom i rodakom, a on ostaje sam i sve se vraća na ono kako je bilo i prije.

HOROR U DIJALOZIMA Kao što sam prije spomenuo, Ceylan se životu u turskoj provinciji vraća i svojim zadnjim filmom *Bilo jednom u Anadoliji*. Ceylan je u nekoliko navrata isticao da je taj film inspiriran dvama događajima, jednim njegovoga oca, a jednim jednoga Ceylanovoga prijatelja liječnika. Dok su živjeli i radili na selu u Anadoliji, Ceylanov je otac često prepričavao situacije u kojima su se znali naći stanovnici njihove regije, najčešće državni službenici i birokrati, način na koji su komunicirali i verbalno se nadmetali. Međutim, prava priča je potekla od Ceylanovoga prijatelja Ercana Kesala koji je liječnik i kao liječnik je nakon fakulteta morao provesti dvije godine u Anadoliji. Tako je jednom prilikom morao s policijom i osumnjičenim ubojicom tražiti tijelo ubijenoga. I Kesalu i Ceylanu se taj mali mikrokozmos, povezan i nastao na tako čudnim osnovama, činio jako zanimljivim, budući da su se policajci cijelo vrijeme nadmudrivali i zadirkivali, a osumnjičenoga za ubojstvo su tretirali kao jednog od njih sve dok uistinu nisu i pronašli tijelo. Onda je nastupio bijes i mržnja. Ercan Kesal je zajedno s Ceylanom bio i scenarist, a igrao je čak i manju ulogu u filmu.

Ceylan u *Bilo jednom u Anadoliji* ne nastavlja vizualno tamo gdje je stao sa svojim prijašnjim filmovima. Do ovoga filma navikli smo gledati ekspresionističke ugodaje (iako Ceylan stalno ističe da je on, u biti, pobornik impresionizma), ali ovdje mijenja koncepciju i radi dominantno dijaloški film. Nekoliko scena svakako ostavlja upečatljiv dojam, jedna od njih je zasigurno i ona u kojoj vidimo ekspediciju koja luta hladnom planinom i traži mjesto ukopa ubijenoga, kad u jednome trenutku svjetlo udara munje liku doktora Cemala (glumi ga Muhammet Uzuner) otkriva skulpturu lica nepoznate osobe. I dok bismo pomislili da je to vrhunac horora koji možemo doživjeti u ovome filmu, ipak, ono što je stravično ponovno se krije na mjestu na kojem to ne bismo očekivali – u dijalozima. Tako u jednom trenutku policijski vozač Arapin Ali komentira kako je kraj u kojem se nalaze surov i kako je zločin relativan, konkretno pojašnjava kako je sasvim uobičajeno da pojedinci uzmu zakon u svoje ruke i sami rješavaju svoje vlastite probleme. Ono kako kontrapozicionira Ceylan te vozačeve riječi je ono što nismo navikli vidjeti u njegovim filmovima, budući da montažnom intervencijom vidimo kadar Alija iz neke druge, intimističke, situacije. Nakon što se Ceylan naslušao mnogih usporedbi o utjecajima koje je primio od drugih režisera, i ovaj je potez bio jedan od onih koji su mu priskrbili "govorkanja" o utjecaju Kieslowskoga i slično.

HOROR U OBITELJI Ono što nam ovim filmom Ceylan pokazuje jesu nelogičnosti života i filma. Možda na prvu loptu zvuči nesuvislo, međutim radi se o jednostavnoj stvari. Ceylan, naime, smatra da sam život nosi puno zabluda pa ih onda pokušava prebaciti i na film. Životu pristupamo na način da se često nademo u situacijama u kojima smo spremni

CEYLAN U BILO JEDNOM U ANADOLIJI NE NASTAVLJA VIZUALNO TAMO GDJE JE STAO SA SVOJIM PRIJAŠNJIM FILMOVIMA. DO OVOGA FILMA NAVIKLI SMO GLEDATI EKSPRESIONISTIČKE UGOĐAJE, ALI OVDJE MIJENJA KONCEPCIJU I RADI DOMINANTNO DIJALOŠKI FILM

učiniti nešto kako bismo se zaštitili. Jedna od takvih stvari je također i samozavaravanje. U ovome se filmu time služi kako bi putem velikog broja nejasnih detalja pojačao gledateljevo iskustvo, maštu, pa na taj način svaki pojedini gledatelj stvara svoju verziju filma. Međutim, tema zablude i samozavaravanja nije element kojega se Ceylan dotiče po prvi put. U svome filmu *Tri majmuna* sam naslov filma nam ukazuje na tu njegovu preokupaciju koju vidi kod ljudi. Naslov se filma povezuje s poznata "tri majmuna" koja zlo ne vide, ne čuju, a niti o njemu govore, a tako se ponašaju i glavni protagonisti toga njegovoga također uspješnoga filma.

U tome filmu, *Tri majmuna*, Ceylan postaje pravi novelist, napušta svoj prepoznatljivi stil nedijaloškoga filma, iako ni ovdje dijalog nije toliko snažan instrument u filmu. Ono što ga povezuje s prijašnjim filmovima su slikarski i fotografski majstorski prikazi Istanbula, pogotovo u noćnim scenama. Naime, Ceylan ponovno nema toplih osjećaja prema Istanbulu koje su povezane sa sudbinama njegovim glavnih

protagonista. Najveći pomak u odnosu na prijašnje filmove su savršeni zvuk te intervencija u sliku. Ovo je bio prvi film koji je Ceylan snimao digitalnom tehnologijom, što mu je olakšalo snimanje i, sigurno, smanjilo troškove. Međutim, zato se uspješno uhvatio sređivanja vizualnoga identiteta filma, spuštajući saturaciju u fotografiji te dižući razinu crvene boje. Posljedica toga je ekspresivna atmosfera koja se poklapa sa zatečenim krajolikom te životnim prostorom obitelji u filmu.

Istanbulski političar Servet (glumi ga Ercan Kesal) slučajno je u prometnoj nesreći smrtno pregazio jednoga pješaka. Budući da mu se bliži kampanja za predstojeće izbore, Servet u panici i pod stresom bježi s mjesta nesreće. Ne znajući što točno da uradi, nagovara svoga vozača Eyüpa (Yavuz Bingol) da preuzme krivnju za nesreću. Pri tome će Eyüp poprilično profitirati, njegova će obitelj, prema dogovoru, i dalje nastaviti primati njegovu plaću, a po izlasku iz zatvora ga čeka i novčana nagrada. Međutim, njegovo odlazak u zatvor pogoršava već ionako loše obiteljske odnose između njega, njegove žene Hacer (Hatice Aslan) te njihovoga sina Ismaila (Rifat Sungar). Ali kao da već to nije dovoljno, nesreća za sudionike ove prijetvorne igre se i dalje nastavlja kao neka igra. Nakon što je Ismail pretučen, Hacer odlazi moliti Serveta predujem za obećani novac kako bi Ismailu kupila automobil, međutim između utučenoga Serveta koji je izgubio izbore i privlačne Hacer razvije se ljubavnički odnos. Ismail otkriva njihovu prevaru, ali pravo kolo tragedije počinje se odmotavati tek nakon što Eyüp izade iz zatvora. Nakon što Eyüp otkrije prevaru, pomišlja i na samoubojstvo i na ubojstvo Hacer, s obzirom na to da je grijeh prevelik. Umjesto toga će još jednom izvesti zamjenu prihvaćanja krivnje za ubojstvo. Scena kojom film završava, panoramskim pogledom na Mramorno more, i nadoilazeću oluju, Ceylan nam ponovno ostavlja mnogo pitanja i prepušta gledatelju da vlastitom imaginacijom pokrpa detalje iz filma koji su mu ostali nerazjašnjeni te da vlastitom imaginacijom dopiše daljnji razvoj filma i obitelji uhvaćene u krug prijetvornosti i zablude. ■

OGLAS

CINEMANIAC 2012 MISLITI FILM research in progress
MMC LUKA, Istarska 30, Pula

22. 7 – 6. 8.

Otvorenje u nedjelju 22. 7 u 20.30 sati

Izložba CINEMANIAC predstavlja dugoročnu interdisciplinarnu istraživačku platformu koja propituje veze filma, pokretnih slika i suvremene umjetnosti, a realizira u formatu izložbe. Programska platforma *Misliti film*, kao *research in progress* nastavlja se na dosadašnja iskustva rada sa povijesnom baštinom eksperimentalnog filma i suvremenom umjetničkom audiovizualnom produkcijom, radove koji formiraju specifičan odnos prema ideji filma kao "prostora mišljenja", filma "drugim sredstvima", kritike filmskog aparata, mjesta u kojima se reflektiraju aspekti društva, ideologije, kulture.

SLOBODAN ŠIJAN: Filmski letak

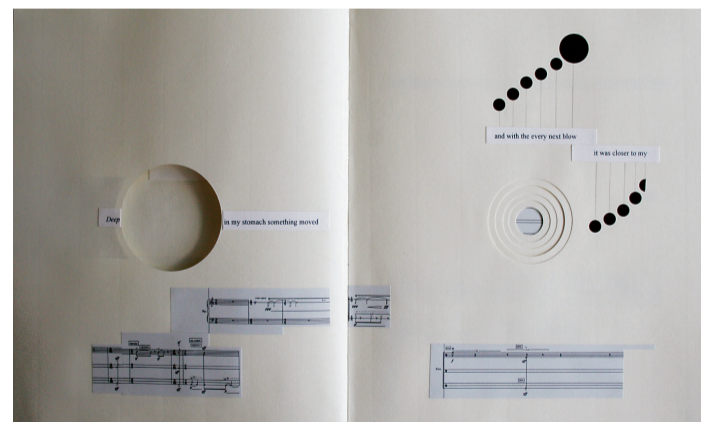
Kustosice: Branka Benčić i Aleksandra Sekulić

Vizualna produkcija "radova na papiru" u koju spada Filmski letak Slobodana Šijana umjetnička je praksa u kojoj autor eksperimentira sa filmskim načinom mišljenja i željom da obuhvati fragmentarni svijet kinematičkih efekata, bilješki i slika. To su nekonvencionalni radovi intertekstualnog karaktera, koji se odmaknuti od normativne filmske tehnologije, i služeći se različitim istraživačkim pristupima, putem drugih medija - teksta, kolaža, fotografija, videa referiraju na svijet filma, filmsku kulturu i jezik filma. U umjetnosti avangarde i neoavangarde "film drugim sredstvima" predstavlja dekonstrukciju konstitutivnih elemenata filma, koji se osamostaljuju kao područje umjetničkog izraza (fotografija, film strip, traka, montaža, projekcija). Želja je da se šira publika upozna sa eksperimentalnim filmskim praksama Slobodana Šijana, kao i sa promišljanjem filma i kritičkom praksom u umjetnosti ovog redatelja.

DAMIR OČKO: On Ulterior Scale

Kustosica: Branka Benčić

Izložba Damira Očka *On Ulterior Scale* obuhvaća niz međusobno povezanih radova koji se razvijaju oko filma *The Moon shall never take my Voice* (2010). Damir Očko uz filmske izvodi niz radova na papiru, vizualne, grafičke materijale, kolaže, skice, crteže, knjige umjetnika, uključujući i tipografsku partituru "opto-fonetičkih" karakteristika. Oni blisko komuniciraju sa praksama konkretne i vizualne poezije, umjetničke forme i vrste vizualnog izražavanja koja se formira na rubovima književnosti, vizualnih umjetnosti i grafičkog dizajna. Grafički elementi postaju prostor istraživanja, sredstvo kojim se može nadopuniti razumijevanje i učinak djela i proširiti prostor filmskog izraza kao kompleksne audiovizualne orkestracije.

DOLAC – JAKUŠEVAC

ZAPRAVO KRATKI ZAGREBAČKI PUTOPIS S POČETKA I S KRAJA GRADSKOG PROBAVNOG TRAKTA

IGOR STOJAKOVIĆ

Subotom ujutro na putu prema Dolcu. Nazivamo tako tržnicu u središtu Zagreba, blizu Trga bana Jelčića. Na samom Trgu obično se zgrade kakve sitne demonstracije ili unaprijed propale marketinške kampanje. Pjevači starih šlagera pjevaju uz tečnu, skoro viskoznu matricu; već korak-dva dalje pjesma im kolidira s pop glazbama koje, višeglasno i jednoznačno, dopiru do nas iz pravca prezentacijskih štandova, naglo izniklih reklamnih šatora i kojekakvih drugih povremenih punktova. Pet metara na zapad, pozlaćeni pantomimičar glumi kip. U proljeće naidu stručno vodene grupe stranih turista koje načas i povjeruju u ukotvljenost lažnoga kipa. Ali jedan mig, nenadani grč još nespoznatog mišića, jedan treptaj uha i sve je otkriveno, a turisti odlaze iz grada prepuni dojmova koji nisu za naknadno prepričavanje.

Do samoga Dolca put vodi kroz kordon cvijeća, gdje se spotičemo o sfumatične tulipane i bukete toliko suhe da ih dodir pretvara u prah. Izlaz iz kordona ravno je pred nama, ali ne uspijevamo izići sve dok ne ispazarimo kasnoproletni gerber već posivjele stabljike. I sad ga moramo nosati po cijeloj tržnici. Ulazimo u zatvoreni, skoro pa podrumski dio: meso, mlijeko, preradevine. Ima i javni wc, plaća se, ali uredno nam izdaju račun; na podu zahoda misteriozna i zelenkasta mikrolokva, ogleđamo se u njoj i bilježimo napad panike: što mi radimo u muškom, odnosno ženskom wc-u? (Uz to, u wc školjci zaboravljamo rečeni gerber; samo smo ga nakratko odložili da se napije i najede, ali opća vrevla mjesta rastresla nas je i navela na opisani zaboravak.)

U labirintu mliječne tržnice kupujemo kolut sira, suhe gljive i još nešto, slabije definirano; u udaljenom kutu je minijturni kafić s najboljom kavom u gradu. Sunemo po espresso pa dalje u mesni odjel, gdje pronalazimo zlaćane čvarke i povoljno bljutave konzjske odreske kojima tek predstoji začinjavanje i novi život.

Na posljatku izlazimo iz "trbuha grada", izlazimo kroz pupak na truhovu ne baš čistu i prilično dlakavu površinu posutu životinjicama u koje, evo, ubrajamo i nas. Na površini sve vrvi od prodavača i prodavačica pod crvenim neošestinskim kišobranima: nude vezice mladog luka, rikolu, grincagj i mladi bljušt. Sve kupujemo, jer tko zna kakve su cijene drugdje. Klonimo se prekupaca na južnom dijelu tržnice, oni ne daju da se bira, to im smeta, to ih jako ljuti.

Sunce prži, pa da, ovo je već skoro subotnje ljeto, ne makar što; obuzeti ludilom kupovanja, ulazimo u dolačku ribarnicu, najveću na svijetu nakon one u Tokiju, premda se tokovi ljudskih tijela teško uspijevaju mimoići, tako da smo i mi zapeli za neke salpe koje su se rasule po podu od iznutrica i krljušti. Kupujmo na kraju salmoniziranu pastrvu – slatkovodni ribari nazivaju je trautiziranim lososom – kao i odrezak kitopsine, rezan od plečke.

Dolac subotom ujutro, sunce prži, katedrala se nadvija nad nama, i još jedan crkveni toranj sa zapada isto nam se nadvija, kao da bi nas pokrtili svojim gotičkim šiljcima u rebra, a i top što će dunuti u 12 nije daleko, i on bi nas pokrtilo da

raskrstimo sa svime, treba požuriti, vidi, oko nas sve egzaltirana lica na rubu slave, ljudi ovdje dolaze da bi bili, da bi bili... i jesmo li, jesmo li i mi jedni od njih?

Na putu natrag opet kroz kordon cvijeća, ne odolijevamo, kupujemo još po kiticu, po cvijetak žuti, da nam venu pred očima do kraja, do sloma dana.

*** Nedjeljom ujutro na buvljak na Jakuševcu, između gradskog smetlišta (koje je u međuvremenu izraslo u pravo brdo) i rijeke Save koja bi tekla-ne bi tekla. Na ulazu kolona vozila; žustra žena u kasnim četrdesetima naplaćuje ulaznine vozačima, jer na Jakuševcu je i sajam automobila; do prije 40 godina bio je tu sajam konja, još su živi svjedoci koji se sjećaju transformacija na licu mjesta – isluženi raga u automobilske krtinje, trkaćih gipkih arapina u proto-aerodinamične fordove i toyote.

Mi pak idemo u sitničarko-buvljački odjel koji se prostire na površini od dvanaest nogometnih igrališta. Odmah na ulazu antikviteti, Titove biste, Francjozefove slike, prikazotine nekih, još starijih idolenata, možda i prastarih, možda i cara Trajana s kozjim ušima. Opći dojam da je sajam tu na istom mjestu i posve isti tisućama godina; miris masne kotlovine i nagnjilog roštilja; glasovi prodavačica i prodavača po štandovima odavle do obzora:

“Ljudi i žene – gazda poludio, sve 5 kuna!”

“Navali narode nema šta nema, a ako nema, bit će!”

“Otjerajte krtice s vaših površina!”

Nečuvana mješavina svih mogućih nacija i rasa: tamnolute Romkinje, Romi i djeca im; bijeli i crveni Hrvati, isto svih triju rodova; također i plavoglavi Mađari, žutouhi Srbi, Slovenci tirkiznih zglavaka, Nijemci plavo-bijelih trbuha te nešto šarenih Rusa, Šveda, Amerikanaca i... i... I svi po spisku: žene, muževi, momci, djevojke i mnoštvo plačljive djece iz morganskih i inih nedostatno sakramentaliziranih brakova.

Na južni ulaz hrpimice nadiru kustosi, kustoškinje i kustoidi u potrazi za krajnjim izloščima; potom dolaze kunsthistoričarke

i historikunstabanlije na tragu znanja, puka sirotinja u potrazi ičim; hoh radoznalke i gewiss radoznalci koji su, kao, došli samo tako, jer se u određenim krugovima posjet Jakuševcu još uvijek smatra sramotnim. A gdje su ti krugovi sada? Proširili se i obuhvatili Zemljin oval poput jalove i efemerne nebeske maternice i nitko ih više niti ne uzima obzir!

Vrućina, opet. Dolaze muhe. Lutamo od štanda do štanda. Svugdje se nade nešto zanimljivo, ali mi smo ti kojih se bojimo; mi smo ti koji ne kupujemo ništa, jer krugovi su u nama i mogu se širiti koliko god hoće, nema im napolje!

Najčešće zastajemo kraj starih knjiga, ali nas muči miris vlage koji je, ovdje na otvorenom, teško detektirati, a prinositi knjigu nosu u prisutnosti sviju prisutnih doima se neprilicnim. Gledamo i časopise koji su ovdje neshvatljivo jeftini, čak i novi brojevi; zastajemo i kod starih stripova, kod njih stojimo možda i najduže: nadamo se potajno, pada nam na pamet da bismo možda mogli naići na našu zbirku starih stripova koju smo – počinivši za današnje standarde težak ekoetički *faux pas* – bacili zajedno s običnim smećem, bilo je to, ima već tome, prošlo je možda već i dvadeset godina, možda i trideset otkako... Tražimo zbirčicu staru našu, tražimo, ali uzalud, stara je to, kako rekoh, zbirka, otišla je u prah, otišla u nenamjernu reciklažu Majčice Zemlje i Oca Nebeskog, ako još uopće ordiniraju.

I eto nas, padamo u trans; mirisi, boje, glasovi, nadiruća vrućina – sve nas tjera da hodamo dalje gužvujući se s općom populacijom među 10 000 štandova; štandova prepunjenih najmanje 6 mjeseci nošenim vestama, zahrđalim auto-dijelovima, nedefiniranim etnografskim artefaktima, šarafima veličine lokomotive, mikromaticama za još neakcelerirane kvante mehanizme...

Svašta smo vidjeli, u transu se zakočili i tako transoliki stigli ravno do brda: gradsko smeće. Tek tada smo shvatili koliko je brdo visoko, kao kula antibabilonska: cijelo stoljeće sav gradski otpad taloži se ovdje, baš svaka vreća smeća. Palo nam je na pamet da tamo, u tkivu samoga brda,

potražimo tu našu staru, davno zagubljenu zbirku stripova odbačenu iz posve neshvatljivih razloga, onu zbirčicu srcu dragu o kojoj smo već zborili ranije. Dogovaramo se: ja ću sa sjeverne, ja ću s južne, ja ću s istočne, a ja sa zapadne strane krenuti u to brdo smeća, pa tko prije nade (stare alanfordove, asterixe, talične tomove, stripoteke, i gdje koji Sirius) – jer bilo je to prije ove opće pomame za recikliranjem za koju, usput, nismo sigurni da uopće drži vodu, da uopće posjeduje ekonomsko-ekološko-biološki održivu računnicu.

I tako smo krenuli, svaki sa svoje strane, ali ispalo je da nismo. Nismo se mogli samo tako raščetvoriti, ni na sekundu. Bijasmo zbunjeni, nismo znali otkud to, misli smo da ćemo u slučaju potrebe to bez problema učiniti, ali eto, očito, postoje ograničenja, teško je doći do razgraničenja, je, je, tako je kako je... I tek tad smo shvatili: mi smo mi, da, to smo upravo mi. ■

25 FPS

25. — 30. RUJNA 2012.
STUDENTSKI CENTAR
ZAGREB

INTERNACIONALNI

FESTIVAL

EKSPERIMENTALNI

FILMI I
VIDEO

Hrvatski
audiovizualni
centar
Croatian Audiovisual Centre

PERFORMATIVNOST PETICIJA

VEĆ DUGO NAM TREBA ARGUMENTACIJSKI ALARM KOJI BI ODZVONIO DO SKUPŠTINE GRADA I DOISTA POKRENUO PROMJENE UPRAVLJAČKIH FUNKCIJA UNUTAR HRVATSKE KULTURE. MOŽE LI NAM U NJEGOVU OBLIKOVANJU POMOĆI KAZALIŠNO PROMIŠLJANJE KOMUNALNOSTI?

NATAŠA GOVEDIĆ

Kako izvedbeno misliti kompleksnu i časnju pravnu povijest peticioniranja? Za početak, izvjesno je riječ o apelativnoj formi koja se pokazala etički, pa onda posredno i politički djelotvornom još od drevnih kineskih peticija koje su se uručivale osobno caru, sadržavajući različite forme prigovora na carske službenike, preko američkog Prvog amandmana koji upravo zaštićuje slobodu religije, slobodu govora, slobodu tiska, slobodu okupljanja i slobodu pisanja peticija, sve do čitavog niza političkih akcija uglednog Amnesty Internationala oko podrške različitim političkim žrtvama. Vrijednost peticija sadržana je u mogućnosti da nenasilnom, javnosti otvorenom argumentacijskom procedurom prozivke javne odgovornosti zahtijevamo promjene, s time da tekst napisanog zahtjeva ima namjeru doprijeti i do šireg građanstva i do predstavnika vlasti, što se mnogo puta pokazalo djelotvornim upravo zato što se odvijalo kao *paralelna* javna strategija. U 21. stoljeću, međutim, već će nam i temeljna wikipedijina tražilica obznaniti da je peticija postala neka vrsta birokratskog "formulara", obrasca prigovora koji možete ispuniti za svekolike potrebe i *agende* (konzervativne, liberalne, radikalne, krajnje osobne, komercijalne itd.), što drugim riječima znači da je internetsko peticioniranje doduše postalo svima dostupno, ali ujedno i *opće mjesto*, s naglaskom na smanjivanje apelativnog značaja bilo kakvog potpisivačkog aktivizma. Ne znam kako je s vama, ali u moj mailbox svakodnevno stiže nekoliko međunarodnih peticija čiju ekološku, zakonodavnu, užepolitičku, moralnu ili pravnu krusadu ne mogu slijediti jer bi to zahtijevalo da ostavim sve drugo i bacim se na učenje o slučajevima čiji mi kontekst izmiče, odnosno čiji kontekst *tek treba konstituirati*, jer mi sama peticija obično nudi svojevrsni senzacionalizam, a ne analitičku argumentaciju.

OTPORNOST PETICIONIRANJA

Treba li zato odustati od peticioniranja? Kako je rekao sudac William O. Douglas u slučaju *Adderle vs. Florida*: "Konvencionalni načini peticioniranja, u smislu pisanja kongresmenu ili gradonačelniku, često se znaju pokazati apelom usmjerenim prema gluhi ušima. Formalno napisani prigovori mogu se beskrajno preusmjeravati kroz birokratske labirinte, a pravda sudova veoma je spora. Ljudi koji ne kontroliraju televizijske ili radijske medije, koji si ne mogu priuštiti oglase u novinama ili rasparčavanje velikih količina pamfleta, vjerojatno imaju vrlo ograničen pristup mogućnostima da javni službenici uvažavaju njihove zahjeve. Zbog toga je važno da njihove taktike ne budu osuđene kao taktike opstrukcije ili zlostavljanja predstavnika vlasti, sve dok je sadržaj peticija mirotvoran, kao u ovom slučaju". Pripadajući je citat preuzet iz knjige *Reclaiming the Petition Cause* (2012) autora Ronalda J. Krotoszynskog, u cjelosti posvećene problemu recentnog rada Bushove administracije i različitih strategija kojima su se forme javnog disenzusa unutar korumpiranog

političkog režima počele tretirati kao "potencijalno terorističke djelatnosti", kojima se onda na različite načine pokušavao oduzeti legitimitet.

Ne moramo gledati prema SAD-u da bismo razumijeli puni zamah političke uprave koja svaki pokušaj kritike svog poslovanja proglašava nevrijednim javne distribucije, baš kao i nevrijednim preciznog i stručnog javnog odgovora na prigovore građana, pa čak i imunim na bilo kakve pravne procedure provjere legitimiteta gradskih službenika ("Mene nitko ne može smijeniti", izjavio je u HRT-ovu Dnevniku glavni gradski skupštinar za kulturu, Zvonko Maković). Građani Zagreba znaju da su njihove peticije protiv čitavog niza poteza Bandićeve administracije izvršile neuspjehom, dapače neometanom provedbom upravnih odluka s kojima se građani nisu slagali, pri čemu se domaća uprava, baš kao i Bushova administracija, stalno pozivala na nevjerovatnu *radišnost*, glasačku volju građana koju su ih izabrali te na militantni patriotizam svog javnog angažmana. Novo je pitanje, dakle, kako konstruirati argumentacijski alarm koji bi odzvonio do Skupštine grada i doista pokrenuo promjene upravljačkih funkcija. Može li nam u tome pomoći kazališno promišljanje komunalnosti?

PERFORMATIVNOST NAMJERE

Udruga Pravo na grad već godinama se služi različitim oblicima aktivističkih i aktivističkih strategija kako bi ukazali na niz zloraba javne i političke odgovornosti. Važnu ulogu u njihovu radu igraju i peticije. Jedna od najsvježijih koju sam potpisala jest peticija podrške umjetniku Slavenu Tolju, pretučenom u Dubrovniku zato što svoju inicijativu "Srđ je naš!" (protiv komercijalizacije Srđa) uspješno prenio i na članove glazbene skupine TBF, točnije rečeno na njihove majice. Govoreći o teatralnosti Toljeva proglašavanja javnog prostora *javnim*, što je odmah izazvalo agresiju dubrovačkih privatnika i poduzetnika koji ne priznaju ni koncepte javnog ni koncepte zajedničkog ni koncepte općeg dobra, zanimljivo je upravo izbijanje nasilja u situacijama kada građani i umjetnici ukazuju na kršenje temeljnih postulata socijalnog ugovora, prema kojima nijedno javno dobro ne može pripadati osobi ili skupini koja ga koristi radi pojedinačnog interesa. Sjetimo li se konstitutivne studije Mancura Olsona o logici kolektivne akcije, svaka će lobistička organizacija uvijek za sebe tvrditi da brine o *zajedničkom dobru*, dok će zapravo promovirati isključivo svoje ekonomske ili neke druge vrijednosne interese. Ako Olsonovoj metodologiji kolektivne akcije podvrgnemo već spomenuto Pravo na grad, analizom njihovih ciljeva i metoda rada lako možemo zaključiti da nije u pitanju organizacija koja se služi javnim pritiskom radi vlastite samopromocije ili radi promocije nekog specifičnog lobističkog interesa, već je riječ o akcijama koje su uglavnom inicirale ili nezavisne, politički ugrožene grupe građana ili civilne udruge poznate po svom dezinteresnom djelovanju (npr. Mirovni studiji i Zelena akcija).

GOVOREĆI O TEATRALNOSTI PROGLAŠAVANJA JAVNOG PROSTORA JAVNIM, ŠTO ODMAH IZAZIVA AGRESIJU PRIVATNIKA I PODUZETNIKA, ZANIMLJIVO JE UPRAVO IZBIJANJE NASILJA U SITUACIJAMA KADA GRAĐANI I UMJETNICI UKAZUJU NA KRŠENJE TEMELJNIH POSTULATA SOCIJALNOG UGOVORA, PREMA KOJIMA NIJEDNO JAVNO DOBRO NE MOŽE PRIPADATI OSOBI ILI SKUPINI KOJA GA KORISTI RADI POJEDINAČNOG INTERESA

S druge strane, u posljednje smo vrijeme suočeni s nekoliko peticija čiju je performativnu namjeru teže odrediti, ali definitivno je povod njihova nastanka vezan za neku vrstu javne uvrede koju je pretrpjela ili neka osoba ili određeni profesionalni ceh. Govorim, primjerice, o peticijama koje je pokrenula Akcija 155+ na inicijativu Vitomire Lončar za smjenu jednog od čelnika zagrebačke kulture, Zvonka Makovića, te o peticiji jednog dijela hrvatskih pisaca koji su smatrali da Marulićevi dani neadekvatno nagrađuju i imenuju kvalitetu prijavljenih dramskih tekstova, kao i umjetničke dosege hrvatskog dramskog pisma. I tu, dakle, postoje velike razlike: Zvonko Maković je doista odgovoran za čitav niz medijski zabilježenih i vjerojatno u međuvremenu pravno procesuiranih javnih uvreda (jezik dezavuiranja posebno je profesionalno nekorektan jer Maković nije samo kolumnist *Aktuala*, nego istovremeno djeluje i kao predsjednik Skupštinskog odbora za kulturu), dok se hrvatski dramski pisci osjećaju povrijeđeno zato što smatraju da se njihov rad i njihov status generalno premalo društveno respektira. Iako iz različitih razloga zasad nisam potpisala nijednu od ovih peticija, željela bih naglasiti da ne sumnjam u njihovu opravdanost (solidarna sam s mukama pisaca oko težine pristupa kazališnim institucijama, kao i s građanima koji se ne slažu da ih u domeni kulture predstavlja Zvonko Maković), ali mislim da formuliranje zajedničkog interesa nije isto što i pritisak određenih interesnih grupa, kao i da uopće nije svejedno *kakvim jezikom* i kakvom vrstom apela zahtijevamo pravdu.

"NADVLAŠITO" ILI SKUPNO Nesumnjivo se svih građanki i građana Hrvatske tiče nepravda koju trpi bilo koji pojedinac. Problem je u tome što većina političkih stradalnika skriva i prešućuje svoje iskustvo, strahujući od redukcije svih mogućih etičkih nijansi koje prate ulazak u žižu javne pozornosti. Zbog toga u svijetu peticija najbolje prolaze zastupnici životinja. Njima nitko ne može predbaciti da rade *isključivo u vlastitu interesu*. Ali organizacije kao Oceana uspjele su promijeniti način na koji se provodi dubinski ribolov u vodama Atlantika ne samo zato jer su stalno navodile jasne dokaze o

uništavanju podvodnog svijeta, nego i zato što su uvježbale emocionalno uravnoteženu retoriku u kojoj je dominirao smireni, odmjereni pravni jezik imenovanja internacionalne nepravde. Njihova *peticijska izvedba* imala je snagu mnoštva, apelativnu snagu komunalnosti, na kojoj je od svojih početaka konstituirano i samo kazalište. S druge strane, nisam sigurna zašto bi građani Hrvatske trebali kolektivno suosjećati s piscima kojima izmiču nagrade ili piscima koji smatraju da njihova profesija nije dovoljno društveno priznata. Za slabljenje pozicije dramatičara unutar kazališnih institucija odgovoran je čitav niz povijesnih okolnosti slabljenja statusa samog dramskog teksta od početka dvadesetog stoljeća do danas, a za odluku žirija da ne dodijeli prvu nagradu *dramama* na festivalu drame i kazališta odgovoran je žiri festivala koji je svoje stavove artikulirao bez ikakve pristranosti ili zlonamjernosti. Što se pak tiče Akcije 155+, problemi zlorabe funkcija unutar hrvatske kulture toliko su kompleksni i dugotrajni da bi ih svakako trebalo formulirati šire od lika i djela Zvonka Makovića. U slučaju da Akcija 155+ deklarativno postane inicijativa za transparentnost financijskog i produkcijskog rada u kulturi, na svim njezinim razinama, svakako ću joj se pridružiti. Citirala bih Josepha Pulitzerza: "Nema nijednog zločina, nijedne prevare, nijednog trika, nijedne muljaže u kojoj nije prisutan porok koji opstaje zahvaljujući tome što ga podržava struktura zajedničke tajne." Performativnost peticija značajna je onda i samo onda kad nam kolektivno omogućuje kriterije otvorenosti i transparentnosti odlučivanja, kao što je recimo bio slučaj sa zahtjevima Slobodnog filozofskog. Ili, kao što je rekla jedna domaća sudionica aktualne Eurokazove predstave *Dominant powers: what is to be done then?* njemačke redateljice Claudie Bosse: "Ne dobivaju se bitke ni uvredama ni mačevima. Time se dobiva gomila leševa. A revolucije se dobivaju kad netko poslušat malog čovjeka. I pomogne mu da uči, da misli, da ima zdravstveno i socijalno osiguranje." O tom slušanju i s njime povezanom vježbanju pažljivo ciljanog peticioniranja – okupiranja javnosti argumentacijom nepravdi – ionako će ovisti politička stabilnost tekućeg stoljeća. ■

POD ZNAKOM NARATIVA I KLASIČNOG PLESA

UZ 16. FESTIVAL KOREOGRAFSKIH MINIJATURA ODRŽAN U BEOGRADU

NENAD OBRADOVIĆ

Kao internacionalno takmičenje koreografa, jedinstveno u ovom regionu, Festival koreografskih minijatura održan u Beogradu ugostio je brojna koreografska i plesna imena iz cijelog svijeta. Budući da se ovaj festival može označiti kao mjesto okupljanja mladih koreografa koji dobivaju priliku da promoviraju svoj umjetnički izraz, ove smo godine prisustvovali iznimno raznolikoj plesnoj ponudi uz gostovanje velikog broja mladih koreografa i plesača. Od svakog novog izdanja festivala očekuje se i promoviranje domaćih koreografskih imena, što nažalost, ovogodišnji festival nije uspio. Naime, nagrada *Ohrabrenje*, koja služi kao poticaj za domaćeg stvaraoča koji se istaknuo svojom koreografijom, ove godine nije dodijeljena jer u finalnoj večeri nije bilo takmičara iz Srbije. Ono što ohrabruje jeste edukativni moment ovogodišnjeg programa koji se sastojao od više radionica sa učenicima srednje baletne škole "Lujó Davičo" iz Beograda, koji su bili i redoviti gosti svih festivalskih programa.

Zbog specifičnog načina prijavljivanja za učešće na festivalu, koje je otvoreno za sve zainteresirane stvaraoče, iz godine u godinu i kvalitet ponuđenih koreografskih minijatura varira. I pored toga, ovaj festival važan je događaj na plesnoj sceni Srbije jer je to jedinstven način da se umjetnici međusobno povežu, istaknu svoj rad, a beogradska publika neke od njih vidi po prvi put.

OD SVAKOG NOVOG IZDANJA FESTIVALA OČEKUJE SE I PROMOVIRANJE DOMAĆIH KOREOGRAFSKIH IMENA, ŠTO NAŽALOST, OVOGODIŠNJI FESTIVAL NIJE USPIO. NAIME, NAGRADA OHRABRENJE, KOJA SLUŽI KAO POTICAJ ZA DOMAĆEG STVARAOČA KOJI SE ISTAKNUO SVOJOM KOREOGRAFIJOM, OVE GODINE NIJE DODIJELJENA

PLESATI ČEHOVA Festival je otvorilo veće domaćih autora sa dvije, vrlo raznorodne, koreografske postavke. Predstava *Pas de quoi?* Mione Petrović, prošlogodišnje dobitnice nagrade *Ohrabrenje*, posebno je znakovita i intelektualno

zagonentna igra. Miona Petrović svoju koreografiju otvara solo nastupom u kojem ističe svoj plesni potencijal. Prvo što upada u oči jeste njezina pojavnost, upečatljivi prodor njezina pogleda i grubo pokreti koji se utapaju u igru senki koja se oslikava na bijelom platnu iza plesačice. U nastupu sa partnerom Dušanom Murićem vidljiva je velika energija koju nosi njezina pojavnost, ali i sve slabosti ponudene koreografije. Na sceni, oni ispituju prisustvo drugog, uvijek u strahu i grču od bliskog susreta i pogleda, što je osnova na kojoj grade svoj plesni izraz. Ipak, upravo u njihovom plesnom duetu ostaje nejasna poruka koju oni šalju, osim one da bježe jedno od drugog, da se izbjegavaju i žele da dovrše igru svatko na svoj način. U tom smislu ova koreografska minijatura jest izazovna kao plesni eksperiment, ali nedovoljno objašnjiva i bez jasno izražene poruke kojom prilazi gledatelju.

Druga predstava kojom je otvoren beogradski Festival koreografskih minijatura *Tri sestre ili Okolo naokolo Čehova* Ister teatra vrijedan je plesni projekt koji svoj izraz gradi na Čehovljevom dramskom jeziku. Predstava počinje u petominutnoj šutnji uz napetu muzičku podlogu. Na crvenoj klupi, u središtu scene, sjede Čehovljeve tri sestre, zagledane u jednu točku sa vidljivim izrazima beznadežnosti. Iznad njih intelektualno zamišljeno stoji njihov brat, dok u drugom uglu svoj nastup čeka njegova izabranica, izazovno odjevena. Nakon šutnje predstava pravi eksplozivne skokove i igrački sadržajne momente pokazujući u svakoj sekundi suštinsku nepripadnost i otuđenost junakinja ove predstave. Tome, ponajviše doprinose plesačice koje vrlo predano, maštovito, tužno i strasno donose svoje uloge prema Čehovljevom dramskom djelu. Brat (Čarni Đerić) je rastrzan između žene i sestara (Anđelija Todorović, Isisdora Stanišić, Danica Arapović, Jelena Jović) i pokušava svojim plesnim pokretima izići iz tog začaranog kruga. Svaki je plesni izražaj pomenutih plesača emotivno nijansirani i vjeran prikaz Čehovljevih junaka što je najveći uspjeh ove predstave. Ona se kreće u različitim emotivnim stanjima, u različitim plesnim uvjetima i izražajima, odajući utisak suštinske otuđenosti i bezizlaza. Na sceni su različiti znaci koji izazivaju takav osjećaj; od svjetiljki koje se pale i gase, emotivne ili grube muzike, šutnje i stajanja u mjestu, ili pak igranja u mjestu. Ovi znaci samo doprinose posebno sumornoj atmosferi koju plesači šalju sa svojih lica dajući pogledom i bujicom pokreta gledatelju znak da oni žele promijeniti svoj život.

PLESATI PRED ŽIRIJEM U takmičarskom dijelu festivala vidjeli smo veliki broj različitih plesnih poetika i koreografskih koncepata. Ipak, nekoliko se koreografskih minijatura izdvojilo po svojim estetskim dostignućima i izražajnim plesnim točkama. Među njima svakako prvonagrađeni Fabio Simoes iz Portugala koji je svojim solo nastupom uspio u grubim i efektivnim pokretima istaknuti veliki

plesni potencijal. U crnom odjelu, na sceni potpuno ogoljenoj, Simoes uspijeva da se nijansirano igrom i stilizovanim koreografskim izrazom (Simoes potpisuje i koreografiju) nametne kao scenska individualnost koja svojom pojavom ostavlja bez daha. Na tome tragu je i Igor Voloshyn (Ukrajina), koji se plešući u duetu sa Teodorom Spaić uspijeva istaknuti klasičnom igrom, više nalik baletu, i vrlo emotivnim konceptom (ne)ostvarene ljubavi koju ovaj par na sceni donosi orgastično. Voloshyn je nagrađen plaketom "Aleksandar Izrailovski" za najupečatljiviji segment koreografske minijature.

Iz Slovačke je stigla maštovita i poetna, prije svega zbog vrhunske igre plesača (Arthur Abram, Daniel Corbell, Tamas Csizmadia), koreografija Stanislave Vlčekove. U intelektualnoj atmosferi, sa nekoliko knjiga koje se nalaze na sceni, igrači ove koreografije su zaneseni svojim plesnim izrazom. Njihov je plesni pokret iznad scenskog podijuma, oni igraju uz veliki osmijeh radujući se jedan drugome i praveći skupa vješte plesne partiture. Ova koreografija osvojila je treću festivalsku nagradu.

Drugu nagradu osvojio je makedonski koreograf Igor Kirov koji je ponudio klasičan plesni duet, sa nekoliko upečatljivih iskoraka, koji predano igraju Mimi Aleksova i Igor Velanoski. Nagradu kritike osvojila je kreativna i komunikativna koreografija Katrin Schafitel iz Njemačke. Na sceni igraju Katrin Schafitel i Katja Wachter koje se preoblače u raznobojne odevne kombinacije često se istima služeći u svojoj plesnoj izražajnosti.

Koreografija iz Turske koju potpisuje Ozgur Adam Inan, i koja nažalost ostaje bez nagrade, odlikuje se snažnom kreativnom i fizičkom energijom trojice plesača (Umut Tasdemir, Anil Kir, Ozgur

Adam Inanc) koji na sceni prostiru naj-snažnija intimna osjećanja i ponore koji ih prate. U tamnim kostimima dvojica plesača grubim pokretima jedan drugog privlače, ali istodobno odbijaju, služeći se pritome vrlo osmišljenim plesnim stilom. Treći igrač pokušava razdvojiti njihovu prisnost dajući vrlo ozbiljan, prekoran dojam svojom igrom. U tome trouglu stvara se puno mikrokoreografija, raznobojnih po emotivnoj napetosti i žudnji, nestalnosti i emotivnoj rastrzanosti. Stoga, ova se koreografija ističe kao koreografski i estetski najuobličena plesna minijatura ovogodišnjeg festivala koja nam predstavlja sasvim nova plesna imena, ali i heterogenost turske plesne scene. ■

MANTRA PROTIV KAPITALA: “SVAKI DAN JE DOBAR DAN”

U POVODU OVOGODIŠNJEGA MEĐUNARODNOGA SUSRETA “ANTONIO GOTOVAC LAUER” U ŠTAGLINCU POD MOTOM “SVAKI DAN JE DOBAR DAN”, U ORGANIZACIJI VLASTE DELIMAR I MILANA BOŽIĆA, ŠTAGLINEC, 14.-16. LIPNJA 2012.

SUZANA MARJANIĆ

Kao što je pojasnila Vlasta Delimar, moto je ovogodišnjega Međunarodnoga susreta “Antonio Gotovac Lauer” u Štaglincu, intencijama kreativne zamisli preuzela prema istoimenu naslovu knjige crteža Johna Cagea. Naime, na Cageovu je knjigu umjetnica naišla u biblioteci vlasnice vile u obližnjem mjestu nedaleko Girona gdje je Vlasta Delimar prošle godine gostovala na *Festivalu FEM* (Girona, 3.-5. ožujka 2011.). I kao što nadalje pojašnjava, taj naslov i knjiga odmah su je osvojili i podsjetili da bi to mogla biti tema sljedećega, ovogodišnjega Štaglinca. Odnosno ovakav je utopijski moto rezultat, kao što je umjetnica navela u pozivu, sedam godina stvaranja projekta u Štaglincu, i to usprkos svim globalnim i nacionalnim recesijama i depresijama, a koje, hoćemo nećemo uz kvalitativne energije svih vrsta, pa i ako ih ujedini, iz dana u dan postaju sve mračnije, pogrebnije. Svakako je pritom bilo zamjetno da je koncept “Svaki dan je dobar dan” većinu ovogodišnjih umjetnika/ica otvorio i prema kritici globalnoga kapitala koji nas lukavim strategijama uvlači sve više i dublje i tuplje u zaparloženo stanje jednodimenzionalnoga uma.

Samo da podsjetimo da od prošle godine Međunarodni susret umjetnika “Moja zemlja – Štaglinec” nosi naziv “Antonio Gotovac Lauer”. Tako je sve okupljene ove godine na Vlastinu imanju promatralo filmsko oko anarho oca našega performansa – Velikoga Toma, isječak jedne od njegovih fotografija; naime, Sandro Đukić autor je foto isječka prodornoga Tomova oka-kamere. I na samoj završnici ovogodišnjega događanja u Štaglincu Milan Božić izveo je obnovu performansa (*re-enactment*) *Tom (Moja zemlja – Štaglinec, 2006)* Tomislava Gotovca aka Antonia G. Lauera. Kao što je poznato, te je godine promjenu imena i očeva prezimena umjetnik i performativno označio tim performansom, u okviru kojega je spalio naftom i benzinom svoje nekadašnje ime TOM, ispisano, tom prigodom, pilovinom na zemlji.

ZASTRAŠIVAČI UŽIVANJEM Tako smo ove godine mogli pogledati radove pojedinih multimedijalnih umjetnika; pored radova Marka Ercegovića i Sandra Đukića, uvodno nas je u izvedbeni i životni prostor Štaglinca uvela ironijskim performansom *Svaki dan je dobar dan* Branka Cvjetičanin. Odnosno, kao što je pojasnila sama umjetnica – kad joj je Vlasta Delimar kao organizatorica događanja rekla da je tema ovogodišnjega okupljanja *Svaki dan je dobar dan*, začudio ju je (dakle, Branku Cvjetičanin) vlastiti unutrašnji otpor prema “dobrom danu” i vlastitoj auto-sabotaži uslijed “moranja”. Odnosno, nadalje umjetničkim riječima: *Kako me je mučila ta nova mantra, odlučila sam se pozabaviti njome. Neki dijelovi performanca su nešto čime se inače bavim, kao što je protokol kretanja i ekonomija pokreta i tako se nekako dogodio spoj aerodromskog sustava kontrole i sporavanja mase ljudi sa štaglinečkom*

publikom pri ulasku u/na “Moju zemlju”. Na licu mjesta angažirala sam Ivana Rocu i Sandra Đukića koji su bili “zastrašivači uživanjem” i zapovjedno kroz megafone izgovarali “Svaki dan je dobar dan”.

Nadalje, mogli smo vidjeti performanse i akcije sljedećih umjetnika/ica performansa: Vlasta Delimar & Milan Božić, Pino Ivančić, Siniša Labrović, Brian Connolly (Sjeverna Irska), Sinéad O’Donnell (Sjeverna Irska), Vasan Sitthiket (Tajland), Cai Qing (Kina), Makoto Maruyama (Japan), Misha Horaček (Kanada, Češka), Katrinamuri Wölger (Austrija), OPA Members (Slobodanka Stevčeska & Denis Saraginovski) (Makedonija), a kao predstavnike rubnoga kazališnoga izraza u programu je istaknut fragment predstave, glazbenoga performansa *Vodni rat* Damira Bartola Indoša i Tanje Vrvilo, koji djelomice polazi i od sada već kultne knjige *Ratovi za vodu: privatizacija, zagađivanje i profit* ekofeministice Vandane Shive u kojoj upozorava o ratovima budućnosti koji će se u “fašizmu globalizacije” voditi (i koji se već vode) isključivo kao ratovi za vodu. Sve te upozoravajuće istine o vodi koja od prirodnoga resursa postaje roba “korporacijskoga terorizma” ovaj je izvedbeni dvojac osmislio na svojim šahtofonima – opružnim muzičkim strojevima.

Siniša Labrović u skladu svojih nekih ludičkih performansa osmislio je performans *Dokolica*, u kojemu se, parafrazirajući stanje uma umjetnika na odmoru, izležavao na ležaljci koju su okupljeni držali, međusobno se izmjenjujući pred “strahotnom težinom” umjetnika u dokoličarenju, a sve na ironijskom tragu svih onih časopisnih uputa o “umjetnosti opuštanja ili kako preživjeti godišnji”.

Spomenimo svakako i Vlastin performans *Danas sam si lijepa* određen minimalizmom izvedbe, tj. neizvedbe. Odnosno, umjetnica je tijekom izvedbi performansa svojih prijatelja/ica bila odjevena (samo) u svečanu bijelu košulju ispod koje su se nazirale bijele gaćice, i pritom je ponekad, u trenucima opuštanja, imala rastvoren mali crni čipkasti kišobran. Odnosno, umjetničkim komentarom: *Moje se sudjelovanje odnosi samo na moj izgled. Pokušala sam izgledati lijepo za druge, moj izgled nije bio u potpunosti u skladu vlastitog viđenja sebe. Ovakav izgled odnosi se više na ukus mojeg oca i ovogodišnji “nastup” je u biti posvećen njemu. Rečenica “Danas sam si lijepa” u skladu je s ovogodišnjom temom “Svaki dan je dobar dan”. Ja kao i ostali ovogodišnji umjetnici imamo onu zrelost umjetnika koji mogu biti spremni okrenuti u svoju korist sve moguće i nemoguće situacije te ih kanalizirati prema umjetnosti koja još uvijek može biti poligon plemenitosti, etike i estetike.*

CRVENI MAKOV Milan Božić u socijalno-angažiranom, pa čak i revolucionarnom performansu *TLAKA ljudima, sloboda KAPITALU – Hommage Mihovilu Pavleku Miškini* zadržao se na sudbini

tog podravskoga čovjeka-seljaka-pjesnika-pisca, ili kako je samoga sebe običavao ironijski određivati “seljak, dojučerašnji kumek i analfabet”, i to u ogorčenim odgovorima svojim polemičarima. Tako u performansu posvećenu Mihovilu Pavleku Miškini, koji je pogubljen lipnja 1942. godine u koncentracijskom logoru Jasenovac ili možda u logoru Stara Gradiška, Milan Božić koristi sljedeće kostimografske simbole: tamnu radničku majicu i crne gumene seljačke čizme kao zamjenu za do sada korištene srp + čekić. Također umjetnik kao medaše koristi i određene oznake na putu kojim prolazi: riječ je o 25 satova – mjeraca vremena; jedan dan = 24 sata + 1 prekovremeni sat, jer veličajnom kapitalu vrijeme predstavlja jedino novac. I nadalje umjetnik pojašnjava: *Koristim i crno-bijele bezvrijedne replike novčanica koje mi otežavaju svaki korak na putu omeđenom s tih 25 mjeraca vremena koji ne rade, iako se s razglasa stalno čuje tik-takanje veckerice. Koristim i dva fotopapira na kojima razvijam i kistom uz pomoć Sunca ispisujem riječi KAPITAL i RAD na način da grafem A pišem kao naopako okrenuto srce, a slog PI ispisujem kao grčki “pi” (π), te ono što pišem na fotopapiru lagano se pojavljuje uz pomoć Sunca. Vidljivo je da KAPITAL u sebi ima dva naopako okrenuta crna srca a RAD samo jedno naopako okrenuto srce.* Performans, koji je ispunjen mnoštvom moćnih i funeralnih simbola o suodnosu rada i kapitala, Milan Božić završava simbolikom crvene kravate. Odnosno, kako umjetnik nadalje pojašnjava da su danas radnički crveni makovi zamijenjeni političarskom crvenom kravatom ili kako se neki političari/ke cinički izjašnjavaju o svojim navodnim socijaldemokratskim načelima u povezanosti s crvenom bojom vlastitoga dizajnerskoga kostima/odijela ili kako pak Vili Matula u dramsko-plesno-glazbenom projektu *Otkud ti i otkuda ti pravo* igrom riječi eufonijski označava stanje toga duha *moći na vlasti – “Odišlo djeluje”.* Ukratko, riječ je o zaista odličnoj izvedbi ovoga našega umjetnika performansa za kojega je zamjetno da od kada je prije sedam godina oformljen projekt u Štaglincu sve se hrabrije uvlači u propitivanje vlastitih performansa, u koje je kročio kao prijatelj, suradnik, velika nova meka ljubav u doba kad je radio duo performanse s Vlastom Delimar.

AZIJSKI PERFORMANS ILI CRVENE ZVIJEZDE OSVJETLJAVAJU EUROPU I s obzirom da je za sljedeću godinu u Štaglincu Vlasta Delimar odredila veliku temu o azijskom performansu, završno ću se kratko zadržati na trima umjetnicima koji su ove godine najavili tu egzotičnu (da uporabim zapadnjački, esencijalistički stereotip o Orijentu) i većini u

našoj sredini ne baš tako poznatu temu, i time ću i završiti ovaj fragmentarni prikaz o ovogodišnjem Štaglincu.

Tako se višesatnim ironijskim performansom pod nazivom *Crvene zvijezde osvjetljavaju Europu* predstavio kineski umjetnik Cai Qing. Naime, Cai Qing je tijekom cijeloga izvedbenoga programa ovogodišnjega Štaglinca izrađivao kineske radne kapice, i to od papira u različitim bojama i pritom je završno – nakon što bi svakoga pojedinoga posjetitelja/icu i naučio izraditi takve papirne kapice (svatko je mogao slobodno odabrati boju te zvjezdane kape) – lijepio na njihovu prednjicu crvenu petokraku zvijezdu. I sve je rezultiralo završnom zajedničkom fotografijom pod tim *petokrakim* kapama, a u ironijskom ključu tog fotografiranja nekako sam se prisjetila tople, astralne Mobyeve pjesme *We Are All Made Of Stars*. Nadalje, tajlandski umjetnik Vasan Sitthiket svojim je performansom *Živjeti na Zemlji* vrlo zorno dočarao kamo nas vodi multinacionalni kapital i s njime sukladna privatizacija politike. Naime, izvedbeni su se simboli kretali od početnoga drvenoga korita koje je umjetnik koristio u simbolizaciji Noine arke, a iz kojega je vadio gotovo sve minijature nacionalne zastave i ubadao ih pritom zdušno u zemlju do završne simbolike metle kojom je apotropijski očistio naša srca, zemlju, vodu i nebo, da bi u međuvremenu i zaigrao nogomet u soknama i teniscama označenih američkom zastavom. I završno – japanski umjetnik Makoto Maruyama predstavio se vjernim pratiocima projekta u Štaglincu dvodijelnim performansom koji je izveo u kostimu konobara – njegovu radnom, svakodnevnom odijelu u Tokiju, u kojemu zarađuje za život, za ovaj strahotan karusel preživljavanja, i to kako bi se MOGAO baviti umjetnošću. Tim poetičnim zen performansom Makoto Maruyama postavlja ono esencijalno, tako dječje, tako ozbiljno, tako tugaljivo pitanje o tome gdje je sloboda, s obzirom da je njegovo životno, radno vrijeme krajnja nesloboda. I iz tog prostora neslobode umjetnik je završno uokvirio taj dvodijelni performans odlaskom, bijegom u susjedno kukuruzište – zen polje djeteta slobode koje je, nadam se, još uvijek tu negdje u nama usprkos godinama opasnog življenja. (zen smijeh) **E**

KRIZA KRITIKE

O ZADAĆAMA, FUNKCIJI I STANJU NOVINSKE KRITIKE

MARKO POGAČAR

Deskriptivna kritika nije kritika. Ova je tvrdnja možda ponešto gruba, odrješita, možda donekle i redukcionistička, no, s obzirom na aktualno stanje hrvatske kritike, potrebno ju je, čini mi se, upravo tako formulirati. U ovom slučaju posebno me, nauštrb akademske, zanima masmedijalna, tzv. novinska kritika. U prvom redu ona književna, kako zbog vlastitih interesa i (ne)kompetencija, tako i zbog činjenice da je, usprkos njezinom evidentnom statističkom povlačenju iz *mainstream* medija, u takvim tiskovinama ipak još uvijek najzastupljenija pa i ponešto povlašteno tretirana u odnosu na kazališnu, filmsku i glazbenu kritiku, da pobrojimo samo one kojima je još moguće ući u trag. Dodatni razlog je to što su upravo književne tehnike i pripadajuća žanrovska pomutnja osnovno tehničko sredstvo kojima se kritika rješava vlastite svrhe – toga da, osim što interpretira i klasificira, djelo unutar različitih dostupnih konteksta i kompetencija sagledava aksiološki, dakle, vrednuje. Ponavljam: kritika koja odbija vrednovati svoj predmet nije kritika; tim je izborom dokinuta njezina temeljna sinkronijska i dijakronijska funkcija.

MASMEDIJALNA KRITIKA JE UTILITARAN, PRAGMATIČAN ŽANR, VRSTA POMOĆNOG APARATA. TO NIPOŠTO NE ZNAČI DA JEST I DA SI MOŽE DOPUSTITI DA BUDE TRIVIJALNA, MANJE STROGA I ZAHTJEVNA, MANJE ODGOVORNA; UPRAVO SUPROTNO

FUNKCIJE KRITIKE Kakvim vidim te funkcije? Na sinkronijskoj ravni ovako bi shvaćena, nužno (i) aksiološka kritika služila prije svega kao orijentir, vrsta pomagala kojom putokaz-kritičar, profesionalni čitatelj (problematična figura kojoj ću se vratiti), olakšava "čitatelju-amateru", ali i ostalim profesionalcima snalaženje u sve nepreglednijoj makiji književne proizvodnje. Većina ključnih unutarnjih regulatornih mehanizama te proizvodnje (koji se, na ovaj ili onaj način, mogu podvesti pod mehanizme *selekcije* – od recenzija, preko izdavačkih planova do uređivanja teksta) u posljednje je vrijeme, ako ne posve eliminirana, a onda barem u znatnoj mjeri suspendirana, što u spomenutoj produkcijskoj sferi uzrokuje nikad do sada videnu *anything goes* stihiju, a pred kritiku, kao barem nominalno eksterni regulatorni mehanizam (bljutavu kritiku, bezmudu kritiku), stavlja dodatnu odgovornost.

Taj nam orijentir mora prije svega pomoći da eliminiramo poluprodukciju

koje probušeno sito knjižne produkcije sve obilatije propušta (drastično smanjenje proizvodne cijene knjiga, pojednostavljenje procesa te uloga interneta u distribucijskom lancu ovdje također nisu zanemarivi), a zakrčuju ionako drastično sužen čitalački obzor. Prozvano je suženje konjuktorno uvjetovano i nije mišljeno moralistički, no u dijagnostičkom smislu treba ga ovdje prihvatiti. Mora zatim tu pažnju usmjeriti na najrelevantniju proizvodnju, kontekstualizirati je – kako međusobno, tako i s obzirom na regionalnu i svjetsku produkciju – te tek potom analizirati i interpretirati; to je njezina osnovna razlikovnost. Konzistentnost analitičkog aparata i postupka te interpretativna vještina funkcioniraju ovdje primarno kao legitimacija vrijednosnog suda. Masmedijalna kritika je utilitaran, pragmatičan žanr, vrsta pomoćnog aparata. To nipošto ne znači da jest i da si može dopustiti da bude trivijalna, manje stroga i zahtjevnija, manje odgovorna; upravo suprotno.

Iako *a propos* dijakronijske funkcije – uloge u formiranju kanona, oblikovanju književnih povijesti, strukturiranju pojedinih opusa, stilskih i inih formacija i drugo – tzv. akademska kritika možda i igra dominantnu ulogu, dionicu one novinske nije podcijeniti. Opet je njezin glavni adut njezina manifestna, sinkronijska aksiologija koje se – fokusirajući se na analizu i interpretaciju te u ime (neodržive) "objektivnosti" – akademski tekstovi nerijetko odriču, namećući svoju ideju o njoj međutim implicitno, mnogo perfidnije, u svojoj osnovi hegemonijski. Novinska kritika ovdje može i mora stajati kao neka vrsta istovremeno mosta i filtra ne samo između proizvodnje i "amaterskog čitatelja", publike; već i između proizvodnje i počesto autističnog akademskog pogona, njegove inercije, tromosti, sklonosti da se samopropisanom tradicijom u nekoj vrsti entropijskog kolapsa sasvim ružno i u vlastitim balama uguši.

ZADAĆE KRITIKE Što, dakle, naša novinska kritika, napose ona književna, uglavnom ne radi? Njezin sasvim lijep dio, prevelik i često olako uzet dio jednostavno, na sve moguće načine, pokušava izbjeći iole jasno formuliranje vlastitog suda o djelu, što postaje eksponencijalno izraženije kada se daje naslutiti da bi taj sud mogao ili trebao biti negativan. U tome segmentu ona, nerijetko upravo u to ulažući golemi napor, vještinu, eksplanatornu akrobatiku, eksploataciju višestruke uronjenosti u kontekst i drugo, podbacuje u izvršavanju svoje primarne funkcije kakvom je ovdje vidimo – vrednovanja.

Što radi umjesto toga? Na to je dobrim dijelom odgovoreno gore: ulažući golemi napor, vještinu itd., naša novinska kritika redefinira vlastiti žanr, iskrvljuje ga često do potpunog žanrovskog bastarda, radikalno mijenja njegove dominante u prvi plan gurajući površnu analitiku i anegdotalnu interpretaciju, provodeći politiku netalasanja i nezamjeranja, svojevrsnu uravnilovku, pojam koji bi od kritike trebao biti neizmjerivo udaljen, stran kao piletu sisa. Puka (banalna) deskripcija tako prečesto ostaje njezinim konačnim horizontom. U kapitalnom eseju *Politika i engleski jezik* George Orwell izveo je brutalnu no nužnu,

iznimno hladnu i preciznu vivisekciju političkog pisma njemu suvremenoga engleskog jezika, ne štedeći niti vlastitu, progresivnu političku opciju. Esej je dobro poznat i nema prostora da se detaljno njime bavim, ali gotovo svi mehanizmi koje Orwell detektira kao glavne utege oko nogu pisma u fokusu (čiju primarnu funkciju također definira izrazito pragmatički), aktivno kontaminiraju aktualni kritički korpus, novinski, kao i onaj akademski. Svrha i rezultat takvih postupaka – diskurzivno, namjerno ili nenamjerno, bacanje prašine u oči, što rezultira smušenim, zamagljenim, nejasnim, komunikacijski i reprezentacijski problematičnim tekstovima – u domeni akademske produkcije dovest će prvenstveno do besmislene hermetike i znanstvene nemušlosti, dok će novinsku kritiku do kraja razoružati. Sve to fraziranje, floskule, nekritičko preuzimanje sudova, ispraznu metaforiku i ino katkad je teško izbjeći – ni na kraj pameti mi nije tvrditi da ih u izobilju nema i u mom vlastitom kritičkom pismu. Ako, međutim, pobrojani mehanizmi apsolutno dominiraju i ako, napose, služe prvenstveno da zamaskiraju izostanak vrijednosnog suda, imamo ozbiljan problem.

OBRANA ŽANRA Zašto je tomu tako? Ovo složeno pitanje ću tek dotaknuti. S jedne strane ne treba zanemariti sistemski okvir – dobro poznati i uglavnom utemeljen narativ o sustavnom protjerivanju kritike iz masovnih medija, apsurdnoj redukciji raspoloživog prostora i sličnom. Potonje je, jasno, nužno promatrati unutar pripadajućeg političkog konteksta: dvadeset i kusur godina nasilne inauguracije tzv. tržišnog modela, apsolutne diktature kapitala praćene dobrim dijelom i sasvim svjesnom politikom zatupljivanja naroda pomnom selekcijom plasiranog mu štiva – senzacionalističkog, prividno depolitiziranog "novinarstva", katekizama, trivijalnih "romana s ključem". S druge strane to slabo iskupljuje kritičare: kritika je oduvijek bila poligon otpora. Ne bih, dakle, u cenzuri ili kapacitetima tražio bazu problema. Ona će, čini se, prije biti u jednoj drugoj kontekstualnoj datosti: suludoj incestuoznosti književnog polja čiji su dionici u fokusu – kritičari – (ubrajam ovdje i sebe) na ponekad teško isprative načine uvezani i isprepleteni uzduž i poprijeko najrazličitijih sfera književne proizvodnje koje svakodnevno interferiraju, dovodeći do raznih vidova sukoba interesa. Kritičari su istovremeno pisci (objekti kritike), urednici, izdavači, prevoditelji, nakladnici, novinari, tko zna što sve ne i, k tomu, prijatelji i neprijatelji. U toj je malenoj, ali gustoj žabokrečini formalnih ili neformalnih lobija zamjeriti se postalo socijalno, a sve više i ekonomski neprihvatljivo: oportunistam je postao njezin temeljni *modus operandi*. Ovako ili onako, žabokrečina nam je došla do grla. Što se tu može napraviti, i što s onim "putokazom-kritičarom", "profesionalnim čitateljem" s početka? On je, prije svega, u osnovi problematična figura. Sve je prije nego nepogrešiv, njegovo poznavanje pripadajućih konteksta je ograničeno, nužno su ograničeni njegovo znanje i kompetencije. On je, na različite načine, političko biće; valjda nije više potrebno prokazivati famu

o nepristranosti i objektivnosti. Kritičar često griješi. Zato kritički sudovi postoje, a na čitatelju je da ih odvagne. Da uzme, na kraju krajeva, u ruke taj list iz makije oko kojeg se lome koplja i presudi. Problem, međutim, nastaje kada se koplja ne lome. Prepisuje se i preuzima, tapša se po ramenima i uzdiže vlastite tabore, dok se tuđe jednostavno ignorira ili zatire. Kritika, možda najvažnije, sustavno odbija preuzeti *odgovornost* za vlastiti sud, stati iza vlastitog mišljenja. To i ne iznenađuje toliko, jer ona sve češće (čast izuzecima) ni sud ni mišljenje nema, ili ga se opasno skanjuje izreći. A to je, ako ništa, četverotračna avenija u smrt novinske kritike, njezin *marche funebre*.

I, što da se radi? Da se na sebe baci prvi kamen. Da se, u obranu žanra kojim smo se odlučili baviti, u obranu njegove funkcije (kritika nije PR, nije najava ni izdavački oglas), kad god mislimo da je potrebno kaže: ne valja, jednako kako se ne libimo reći: izvrsno; da se argumentirano i sustavno potkazuje prosječno. Ukratko, da se raskrči makija, pomogne da se iz nje formira ozbiljna, zrela šuma. Makar i li-stopadna. **E**

NEPODNOŠLJIVA LAKOĆA OSREDNJOSTI

O FASCINACIJI GOLEMIM, ILI SUVREMENI KNJIŽEVNI KLASICI KAO KVANTNI FENOMEN

DAVOR IVANKOVAC

Kako se to istovremeno može biti suvremen i klasičan? Ima neke fascinacije u fragmentiranoj podsvijesti postmodernističkih ljudi i stručnih žirija (također ljudi) prema romanima od preko četiristo, petsto stranica, jer ne samo da se ta djela automatski proglašavaju *klasičnim*, knjigama desetljeća, remek-životnim-djelima itsl., već su im samim tim unaprijed zajamčene najuglednije književne nagrade. Autor romančine od sedamsto stranica pozira à la Thomas Mann, ukazuje mu se pažnja dostojna *našega Dickensa* ili *Tolstoja*, što takvom svakako može samo goditi (kome ne bi?). Lakanovci bi možda rekli – traumatična žudnja (postmoderne) za izgubljenom cjelovitošću velikog Drugog klasike i modernizma. Čitaj: trajna teen-fascinacija ruskim realizmom (ono, kao, *narast će jednom i meni*). Ili nešto slično, jednako upečatljivo i mudro. Jedan takav žiri i jedna takva nagrada (*Jutarnji list*) nedavno je spopala i Zorana novoispečenog Manna Ferića, i to za *Kalendar Maya*, roman od (naravno) 600 stranica. Odmah je reći, dozlaboga neklasičan i loš. Čovjek bi prateći medije, ali i književnu kritiku, ono malo što je od nje ostalo, stekao dojam kako je Ferić ni kriv ni dužan tu nagradu dobio (i one koje će tek dobiti, jasno), upravo zbog tih 600 stranica, ali malo tko se dosada, *doista i objektivno*, pozabavio i onim što je *unutra* (osim možda uvijek već naklonjenih i jednako tinejdžerski fasciniranih).

ESTETSKE ČINJENICE Istina, u književnoj bi se kritici valjalo prije svega baviti estetskim činjenicama, ma kako one autoru, uredniku, članovima nekih žirija ili fanovima nemile bile, jer izgubivši svaku naznaku objektivnosti i kriterija u prosudbi, mogli bismo domaćem književnom trenutku učiniti znatno veću štetu od (privremenog) urušavanja hijerarhije: s jedne strane, priznanja, osobito ona značajnija, olako zaobilaze one među piscima kojima bi to, ako su ih doista zaslužili svojim djelom, bio i dodatni, ne samo financijski, poticaj daljnjem radu – osobnim prilozima suvremenoj hrvatskoj književnosti – a pred sudom buduće književne povijesti; s druge strane, već afirmirani autori u svojoj beznadnoj pripovjednoj osrednjosti uljuljkani tetošenjima školskih i kućnih prijatelja (objektivnih članova žirija?), i za njihovim *visokostručnim* mišljenjem povodljivi mediji, takvi dakle autori, s mannovskim pozama, a odmah potom i pretenzijama, održavaju hrvatsku produkciju u trenutnoj, i kako sada stvari stoje, s izgledima za (dugo)vječnost, nepodnošljivoj osrednjosti.

Jer ako ćemo u književnoj kritici biti iskreni i oštri, stručni i objektivni (matoševski plijeviti vrt s tisuću cvjetova), a trebali bismo zbog sadašnjosti i budućnosti, ni manje ni više, morat ćemo reći: marketinškom *lukavošću uma* trendovski naslovljen *Kalendar Maya* osrednji je, loš roman, kao što je stilski osrednje i naprosto loše sve što je Ferić do sada objavio (od fakovaca uzdignut, hvaljen i nagrađivan, kako to već ide među njima): jedna dobra rečenica (ili svega nekoliko njih u knjizi), često na razini dosjetke zasnovane na površnoj igri

riječima, ne dubokoumnije i smislenije od kafićkih kvazi-intelektualnih dosjetki (poput one o *bogu koji voli ironiju*, ili uvodne u *Djecu Patrasa* koja je, *by the way*, besmislena fora dosjetka, u glavi mi šapće moj mini-derrida) ne može po(d)nijeti težinu cijele priče, zbirke ili romana; nekoliko dobro izvedenih ulomaka nisu dostatni ponijeti teret cijeloga poglavlja, kamoli tobože *klasične romančine*. Ma kako bile dobre, te dobre rečenice i ulomci svijaju se pod težinom niželiterarnog prevladavajućeg ostatka, sasvim obične pripovjedne proze koja uglavnom ne doseže ni stil eseja. Mnogo praznog hoda, često čak i puzanja. Ali kako se ovo ne bi pretvorilo, ako već nije, u nekakav osobni obračun sa stručnim žirijem *Jutarnjeg* ili laureatom Zoranom Ferićem (preventivno upozoravam da frapantno nalikujem Docu Hollidayu) kojega niti ne poznajem (Ferića naime, ne Doca, ali ga redovito i pozorno čitam i *iščitavam* – ah, taj *close reading*, samo nevolje od njega), a kojega sam zbog aktualne nagrade uzeo za početni primjer – eto me već u drugom vagonu iste kompozicije, jer nekako vjerujem da znam nešto o književnosti (perem ruke, pitajte Gorana Rema) i imam neobičnu potrebu bez ikakva povoda i provokacije (u tome i je stvar, zar ne?) reći ponešto o tome. Vraćam se zadanoj si temi, ili je nastavljam slijediti, kakogod. Dakle temi: žiriji općenito, njihovi kriteriji i objektivnost prosudbe, *žudnja za velikim debelim*. Padaju olako na romančine, ali ne na sve: jedva nam se sjetiti ponekog spomena o Cvetniću i Drndićki, Ivanjeku i Šojat-Kuči... Oni kao nisu autori omašnih društveno-povijesnih romana, *živi klasici*? No bitan je stil, ne kartice i arci, a uvijek je i bio, od Cervantesa naovamo! Barem bi trebao biti.

ŠTO JE ONDA U POSLJEDNJIH DVADESETAK GODINA BITNO I ŠTO ĆE OSTATI U TRAJNOM NASLJEDU HRVATSKOG ROMANOPISANJA?

FILIGRANSKO BRUŠENJE STILA

I u kratkim pričama i u velikim romanima svaka riječ i rečenica, svaka značenjska jedinica (cjelina) jednako je bitna, svaku se dugo i filigranski precizno doraduje, kao svaki stih u poeziji, s punom, maksimalnom sviješću o njoj (rečenici) i nije stoga čudo što su Novak i Marinković danas to što jesu. Oni, kao ni Danilo Kiš ili Kundera, Beckett ili Kratochvil (vidjeti *Žalosni Bog* recimo, stotinjak kartica!) te njima slični svoja djela nisu zasnivali na olako duhovitim, "intelektualnim" kafićkim dosjetkama, između kojih bi praznine naprosto popunjavali *prozom*. Pričanjem, blebetanjem. Izigravanjem piščine. *Peščanik* je poezija, kao i *Zajednička kupka* ili *Izvanbrodski dnevnik*. A da stvar

bude grotesknija i tužnija, mnogi su od suvremenih pričatelja, istovremeno živućih i klasičnih, nekako kvantnih (od 100 do 700 stranica, svejedno) nagrađeni – *Kiklopom!* No da spomenuto filigransko brušenje stila, svake misli i rečenice kao ideal i jedini uvjet vrhunskog romanopisanja ne mora nužno voditi u hermetičnost (za poluobrazovane ili nestrpljive ignorante – nečitljivost) tipa jednog Thomasa Pynchona pokazuju bezbrojni primjeri vrhunskih, istodobno lako čitljivih romansijera, poput Philipa Rotha ili Josea Saramaga, Llose ili Rushdiea.

U nas je devedesetih, kako lucidno obrazlaže Krešimir Nemeč (i neki drugi knjigoznanci, dakako) u svojoj *Povijesti hrvatskog romana*, knjizi boljoj i zanimljivijoj od same povijesti hrvatskog romana, uslijed posvećenijeg srozavanja svih kriterija (u duhu postmodernizma, ali u ovim tužnim krajevima, u još kojekakvim duhovima) došlo do potpunog estetskog srozavanja romana ispod granice osrednjosti. Što je onda u posljednjih dvadesetak godina bitno i što će ostati u trajnom nasljedu hrvatskog romanopisanja (a da to nisu pozni Novak, Fabio, Marinković?). Ponešto od Damira Miloša i Stanka Andrića. Ponešto od Ede Popovića i Miljenka Jergovića (tko još spominje i čita njegov *klasič* od 700 stranica?). Daša Drndić sigurno. I Neven Ušumović. Možda Gromača i Savičević Ivančević. Možda Mujčić Artnam, Bauer, Šnajder. Simo Mraović. Možda jedan Koščecov. Pogačar, kako se sad pokazao, i Luka Bekavac (ali oni za početak retrospektive nakon idućih dvadesetak prozinskih godina...). Još ponešto od ponekog, ne mnogo. (Post)ratna proza, kao svjedočanstvo, memoarska i fiktivna, ovdje je zbog manjka prostora izostavljena – samo neki: *Ništa lažno*, *Kratki izlet*, *Glasom protiv topova*, *Kruh i mast*, *Tribusonove memorabilije*... Ali ne igrjamo se sada povjesničara sadašnjosti, pustimo budućnosti da prosudi, pravedno i precizno, kao i uvijek. Ili smo uskočili "sami sebi u usta"? Sudi li književna povijest uvijek pravedno? Zna li danas itko za Teharskog? Trivijalni Kumičić još je u lektiri. Dobro, bio je slavan, ali što je cijeli njegov opus spram Kozarčeve *Oprave*? Što su *Zastave* spram *Gige Baričeve*? Bilo tko spram Kamova? Ili Mile Budak spram Zvonimira Remete? Danas to znamo: polupismeni seljačina. Ali o njemu se priča i piše, svima je poznat, prisutan u svijesti naroda makar kao ime (nešto kao ime Krležino), za drugog ne znamo niti njime krstimo sokake i ulice. Jesmo li si proturječili, previše pouzdanja stavili na pravedni sud (književne) povijesti? Naravno da ne, struka je na strani *Oprave* i Remete, a na svu sreću, povijest piše struka, ne ognjištari s Dinare. A poneki propusti i omaške nisu stvar zlobe ili nekompetencije, stvar su ljudske prirode, najbanalnije rečeno. *Dokaz* kompetencije, iscrpljujuće udubljenosti u posao.

JEDVA SOLIDNA DJELA Baš kao što su iscrpljujuće udubljeni u posao i nerijetko stručni žiriji koji prečesto padaju na jedva solidna djela, a ako su ta djela od petstotinjak stranica – koga uopće briga kakva su to djela i što sadrže u sebi. Pitanje je zašto? Zašto padaju, dakako. *Padaju* li

zbog subjektivnosti? Ovo nije moja izmišljotina, takve sumnje doista kruže među čitateljstvom, a povremeno izadu i u javnost (sjetimo se Rade Jarka neke godine). Opravdane sumnje? Ponekad se, možda čak i često, nakon dodjele uglednih i novčano zamamnih nagrada javlja jal u nenagrađenih. To znam i iz osobnog iskustva, jer su mi se nakon nenovčanog "Gorana" mailom javljali poneki neodabrani iskaljujući na meni svoju zavist i frustracije – kao da sam nagradio samoga sebe, a trebao sam nekoga od njih, ili kao da sam *netko i nešto* Prtenjači i Lipovcu, makar stari znanac, ako ne kumče ili nećak! Kako li je tek biti kandidat za spomenutu Nagradu *Jutarnjeg lista*, ili onu VBZ-ovu, a ne dobiti je! Objektivnost je dakle u pitanju, ili bolje *moogućnost objektivnosti* u ovako malim sredinama i kulturama kakva je naša, gdje se svi poznaju, zajedno su se školovali, kumovali, orgijali po FAK-ovima... Ne mora se biti pretjerano paranoičan, zar ne? To priznajem čak i ja, a u malim sredinama postoje još manje, rubne (kao što je moja, s vinkovačkog dvadesetog kolosijeka, uvijek već objektivna).

Jer kako inače objasniti da "malomiščanski" *Osmi povjerenik*, kako je svojevremeno pro(rekla) ugledna doista književnica Daša Drndić (koju priznanja zaobilaze) ili nešto tako neizmjereno klišeizno poput *Elijahove stolice* (zbroy svih mogućih proto- i post-davno potrošenih metatekstualnih poigravanja narativnim modelima i postupcima, fabularnim situacijama, ukratko – popis književnih klišeja) pobere pregršt *najuglednijih* nagrada autorima donoseći slavu mladog budućeg starog (u mannovskim pozama) klasika i rezervirano mjesto u antologijama svih *profila* te naravno, ne najmanje važno, suvremenoj *Povijesti hrvatske književnosti*, onoj diletantskoj i tabloidnoj Prosperovljevoj (sad vjerojatno ne ću završiti u Povijesti, već ironično – u povijesti). Povijest književnosti o suvremenicima! Je li ovakav diletantizam stvar krajnjeg produbljanja famoznih socio-političko-filozofskih teza o kraju čovjeka i postpovijesti ili je naprosto riječ o eksperimentalnom projektu tračerske književne znanosti? Pa ti sada, osim u žirije, polaži previše nade u sud povijesti, a ta se već prihvatila sadašnjosti, i to metodom ugašenog mobitela. A poneki propusti i omaške nisu stvar zlobe ili nekompetencije, u pitanju je... mobitel... *Nisam ga čuo, bio mi je u jakni.* ■

KAKO JE DR. FREUD IZLIJEČIO FILIPA LATINOVICZA

O AMERIČKOM SNU NA HRVATSKI NAČIN

DARKO MILOŠIĆ

“Američki san” planetarno je poznata sintagma, a odnosi se na predodžbu da se u Sjedinjenim Državama, toj najslobodnijoj zemlji na svijetu, podrazumijeva da ama baš svatko ima mogućnost prosperirati i uspjeti, i da je upornim zalaganjem i napornim radom moguće uspinjati se na društvenoj ljestvici. Jedna od definicija spominje i to da bi “život trebao biti bolji i bogatiji i ispunjeniji za svakoga”, bez obzira na društveni status i podrijetlo. Jer, poznato je, u Americi se vjeruje da su “svi ljudi stvoreni jednaki”, da im je “Stvoritelj udijelio stanovita neotuđiva prava”, uključujući i pravo da “tragaju za srećom”.

MIT HORATIA ALGERA Svoj obol usadivanju tih ideja u umove milijunâ Amerikanaca dali su mnogi i premnogi, znani i neznani, a osobito se oko toga potrudio jedan ne baš naročito kvalitetan, ali zato iznimno plodan pisac, Horatio Alger, Jr (1832.-1899.). U nas je on praktički nepoznat, za nj su možda čuli tek studenti anglisti ili komparatisti, ali u Sjedinjenim Američkim Državama čak se govori o “mitu Horatia Algera”, a postoji i organizacija The Horatio Alger Association of Distinguished Americans, Inc., o kojoj će još biti riječi. Elem, Horatio Alger tijekom druge polovice 19. stoljeća bio je jedan od najčitanijih autora u zemlji, poznat po svojim romanima za mlade (premda su ih čitali i odrasli). Praktički svi ti romani bavili su se sličnim junacima i istom temom: siromašnim mladićima koji usprkos skromnom podrijetlu i brojnim preprekama uspijevaju u životu i to zahvaljujući predanosti, teškom radu, štedljivosti, hrabrosti i poštenju. Budući da je napisao oko stotinjak romana, i budući da su ih čitali milijuni mladih u formativnim godinama, može se pretpostaviti da je znatno pridonio neobično raširenom vjerovanju da je “Američki san” moguće ostvariti. Ako ga mnogi i nisu ostvarili, barem su cijeloga života, gradeći Ameriku, optimistično, “veselo fićukajući”, vjerovali da im je nadohvat ruke.

Udruga koju sam maloprije spomenuo, The Horatio Alger Association, osnovana 1947., na svojim stranicama predstavlja se kao neprofitna obrazovna organizacija koja ima za cilj “obesnažiti rastuću nevjericu među mladim Amerikancima da ‘Američki san’ više nije dostižan”. “The Horatio Alger Association... posvećena je jednostavnom, ali moćnom uvjerenju da se teškim radom, poštenjem i odlučnošću mogu prevladati sve prepreke.” (Na stranu sad opravdane primjedbe koje se mogu čuti i od samih Amerikanaca – jer je, naročito zadnjih nekoliko godina, prilično jasno kako stvari zaista stoje – o tome da se radi o fantaziji i iluziji, činjenica je da su deseci milijuna američkih građana iz (naj)nižih slojeva desetljećima davali sve od sebe ne bi li postali, poput junakâ Algerovih romana, pripadnicima srednjeg sloja, a tko zna, uz još malo više truda, i uz malo sreće, i milijunašima. Činjenica da su mnogi (ali ni približno svi) doista i barem donekle uspjeli, dodatno je tjerala vodu na mlin svima koji su željeli vjerovati u “rags-to-riches” narativ ili onima koji su od njega imali direktne koristi, primjerice krupnim kapitalistima. Kažem, na stranu te primjedbe, jer mi je ovdje namjera ukazati na nešto drugo.)

MLADI HERBERT I PRIJAN LOVRO

Uglavnom, fabula gotovo svakog Algerovog romana organizirana je otprilike ovako: u središtu priče je dječak seoskog podrijetla koji se našao u gradu. Svladava sve nepovoljne okolnosti i iskušenja i polako napreduje. Obavezno mu neki njegov poznanik zabije nož u leđa ili ga lažno optuži, ali istina izađe na vidjelo. Algerov junak obavezno ima i nekog mentora koji odigra ulogu u njegovom uspjehu. Glavni lik se nikad ne osvećuje, i redovito uspijeva promijeniti svoj status u društvu. Njegove glavne karakteristike su, između ostalog, spremnost na težak rad i učenje, lojalnost nadređenima i podređenima, suzdržavanje od alkohola, čedan život, urednost, osobni integritet, govorenje istine, izbjegavanje nasilja i osvetoljubivosti, spremnost na pomoć slabijima i, *nota bene*, prihvaćanje tuđeg i očekivanje vlastitog uspjeha.

Primjerice, godine 1873. Horatio je objavio roman *Try and Trust (Pokušaj i imaj povjerenja)*, o mladom Herbertu koji nakon majčine smrti ostaje sam na svijetu i dolazi u New York gdje, jer uporno “pokušava” i “ima povjerenja” u Boga i sebe, unatoč brojnim peripetijama postaje ugledni član zajednice. Također, iste te godine Alger je s najbližim rođacima posjetio Europu gdje je u to doba, u malom provincijskom gradu velikog carstva, djelovao jedan njegov kolega, pisac po imenu August Ivan Nepomuk Eduard Šenoa, koji je također netom bio objavio jedno svoje djelo, novelu *Prijan Lovro*. Tematika oba književna djela neobično je slična. I Lovro je, naime, inteligentno seljačko dijete, i on želi postići “nešto više” u životu, u čemu ga štoviše podržavaju i roditelji. No, za razliku od Algerovog, Šenoa junak, nakon brojnih peripetija ne postaje ugledni član zajednice, nego si dapače britvom prereže grkljan. Grkljan. Britvom. Evo kako je novela predstavljena na poledini jednog od izdanja: “U noveli je oslikan težak put siromašna, ali i sposobna seoskog dječaka koji se zaputio u grad na školovanje te kojeg neimaština i podrijetlo sputavaju u svim pokušajima i željama. On nema sredstava i zaštite u birokratskom, nemilosrdnom društvu u kojem se ne vodi računa o poštenju i sposobnosti, već o podrijetlu i novčanoj moći. Plemenitaška djevojka ne može primiti njegovu ljubav jer je seljak. Lovro u nevolji pravi kompromis i traži si ženu, bez obzira na ljubav. Nakon svega, kada je napokon pronalazi, optuže ga da se ženi zbog miraza i on se ubija”.

MRTVAČNICA HRVATSKIH KNJIŽEVNIH LIKOVA

Nažalost, ne radi se o bizarnoj iznimci. Primjer *Prijana Lovre* zapravo je paradigmatičan i tema propadanja nadarenog, inteligentnog, talentiranog pojedinca u skučenim, nesklonim okolnostima danas. Primjera ima mnogo; čak se ovog časa ne mogu sjetiti je li ijedan glavni junak u našoj postpreporodnoj (kanonskoj) literaturi na kraju svog redovito mukotrpnog života uspio i postao barem normalnim članom zajednice. Neki cinik bi možda spomenuo Flaksa iz Slamnigove *Bolje polovice hrabrosti*, koji na kraju romana, ne želeći se obvezati, “pametno uzmiče” i bježi od ljubavnih problema na selo. Ne, glavni likovi mahom

ZBOG ČEGA JE HORATIO ALGER I NJEMU SLIČNI (BIO) MOGUĆ U AMERICI, A MI TAKVOG SLIČNOG NEMAMO?

polude, ubiju se, ubiju čovjeka ili više ljudi, prikolju ženu ili muža, propiju se, tavore rezignirani i deprimirani, pasivni i apatični u nekoj zabiti ili usred grada, svejedno. Pregrizu nekome grkljan. Ili puze četveronoške prema zoološkom vrtu. Đuro je Martić (Leskovar: *Misao na vječnost*) poludio opterećen samonametnutom krivnjom zbog samoubojstva djevojke; Ivica Kičmanović (Kovačić: *U registraturi*) propije se i zapali nakon što mu je ljubavnica, koja je i sâma plod silovanja i koja je imala incestuozni odnos s ocem, poklala familiju; Đuro Andrijašević (Cihlar Nehajev: *Bijeg*) izvrši suicid jer ga malograđani ubiju u pojam... Usporedimo naslove Algerovih i Leskovarovih djela: *Slava i bogatstvo*, *Utopi se ili plivaj*, *Učini i usudi se*, *Uz borbu prema gore... Propali dvori*, *Katastrofa*, *Poslije nesreće*, *Izgubljeni sin...* Nijedan glavni lik iz djela Janka Leskovara ne završi dobro. “U svom desetogodišnjem književnom stvaralaštvu Leskovar je bio zaokupljen psihološkom analizom likova naglašeno nezainteresiranih ili nesposobnih za životnu borbu. Njegovi junaci postaju žrtvama vlastitih fikcija, kao ljudi kontemplacije koji život motre sa strane umjesto da u njemu djeluju.” Ovo o “kontemplaciji” treba shvatiti vrlo uvjetno; prije se radi o kakvoj inačici depresije ili o paranoidnoj shizofreniji.

Luciju Stipančić (Novak: *Posljednji Stipančići*) grubo omalovažava patrijarhalni otac, ona neiskusna “posrne” pa oboli od sušice i mlada umre u potpunoj bijedi. Đuka Begović (Kozarac: *Đuka Begović*) raspali oca po glavi žaračem u svadi zbog zajedničke priležnice. Djevojčica Srna (Šimunović: *Duga*) zbog nakaradnog odgoja poželi promijeniti spol pa se trčeci za dugom utopi. U drami *Požar strasti* (Kosor) na kraju dvoje mrtvih. Giga (Begović: *Bez trećega*) ubija patološki ljubomornog muža. Pijani Mika (Novak: *Iz velegradskog podzemlja*) pretuče kćerku Evicu koja od ozljeda premine. Mali Stakan (Šegedin: *Djeca Božja*), dječak je koji se pokušava, da, samorazapeti. I, dakako, gospon doktor koji su “zaklali barunicu”, Baločanski koji Bobočki pregrize vrat. I tako dalje.

E sad, odražavaju li pisci, kao senzibilizirani pojedinci, umjetnici, u svojim djelima “duh vremena” i “stanje nacije” ili možda na to stanje svojim djelima mogu utjecati/ utječu? Što se može zaključiti na primjerima Horatia Algera i spomenutih hrvatskih književnika? Zbog čega je Horatio Alger i njemu slični (bio) moguć u Americi, a mi takvog sličnog nemamo? Ili ipak imamo: Janko Matko? No, koliko je Janko Matko uistinu utjecao na mentalni sklop naroda? I sjeća li ga se itko? Povjesničari hrvatske književnosti

ga u pravilu ne spominju. A Zagorka? Oboje su bili veoma popularni, pravi “pučki pisci”. Kako bilo, što se tiče umjetnički relevantnih autora, naveo sam primjere iz kojih se teško može izvući, ne neka optimistička poruka, nego ni zerca vedrine.

VILA PORED ŽENEVSKOG JEZERA

A kako bi mogle izgledati alternativne radnje nekih od naših najpoznatijih romana? Evo, uzmimo na primjer *Krležin Povratak Filipa Latinovicza*. Nakon što ga je majka izbacila na ulicu, Filip odlazi u bijeli svijet; potuca se po europskim metropolama i živi od danas do sutra. Neko vrijeme u Hamburgu radi u tvornici obuće i živi među lumpenproleterima, na samom dnu pa i niže od toga. Vucara se po lučkim bordelima i promatra frajle. Pije apsint. Odlazi u Berlin gdje se zapošljava u opskurnom kabaretu kao pomoćni scenski radnik. Tamo zalaze ekspresionisti Otto Dix i George Grosz s kojima se upoznaje prigodom jedne terevenke. Pijani Grosz se zainteresira za mladog neurotičnog, ali i inspirativnog Agramera i poželi ga portretirati. Filip, družeći se s njime, upoznaje umjetničku scenu i otkriva vlastiti talent za slikarstvo. Kroz nekoliko godina profilira se kao nezabilazno ime berlinske, a uskoro i europske scene. Njegova fantazmagorična platna o kojima kritičari *Berliner Tageblatt*, *Frankfurter Zeitung*, *Le Figaro*, *Guardiana* i drugih novina pišu hvalospjeve (“Latinovicz je”, piše Maximilian Meyer-Schmidt, likovni kritičar *Hamburger Abendblatt*, “apsolutna senzacija. Slika široko, smjelo i silovito. Boje na njegovim slikama su žarke, zvučne, čiste i hrabro kombinirane. Premda se čini kao da slika impulzivno, on svoja djela duboko promišlja. Teme su iskonske: eros i thanatos. Metamorfoza. Smrt. Ludilo. Latinovicz je genij.”). Galerije se otimaju za njega, a slike dostižu vrtoglave cijene. Godine 1930. u Frankfurtu nazočan je na prijemu upriličenom povodom dodjele nagrade Goethepreis bečkom psihoanalitičaru Sigmundu dr. Freudu, za njegovu knjigu *Das Unbehagen in der Kultur*. Budući da Filip od kad zna za sebe čuti duboku nelagodu, preko nekih svojih židovskih prijatelja upoznaje se s dr. Freudom. Uskoro u Beču leži na kauču na adresi Berggasse 19. Prisjećajući se odvikavanja od tute, nižući slobodne asocijacije, analizirajući snove i odnos s majkom, Freud osvijesti Filipu da nije ni mogao razriješiti Edipov kompleks budući da nije bilo oca kojega bi želio ubiti pa je zapeo u faličkoj fazi, a do simbioze s majkom (sreća u nesreći!) nije došlo jer je ionako bio neželjeno dijete. Nakon toga, u Filipu se oslobađa golema količina kreativne energije koja je do tada bila zarobljena u nesvjesnom. Budući da na vlast dolaze nacisti koji i njegove radove svrstavaju u “degeneriranu umjetnost”, Filip seli u Švicarsku gdje u svojoj vili pored Ženevskog jezera okuplja izbjegličku elitu i izgovara nadahnute monologe o umjetnosti, u sretnoj vezi sa zgodnom malom Francuskinjom, Colette. ■

“BITNO DA TE NEMREJU SKONTAT”

GERILSKO PISMO ALJOŠE ANTUNCA, NA MARGINAMA SUVREMENE HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI

BORIS POSTNIKOV

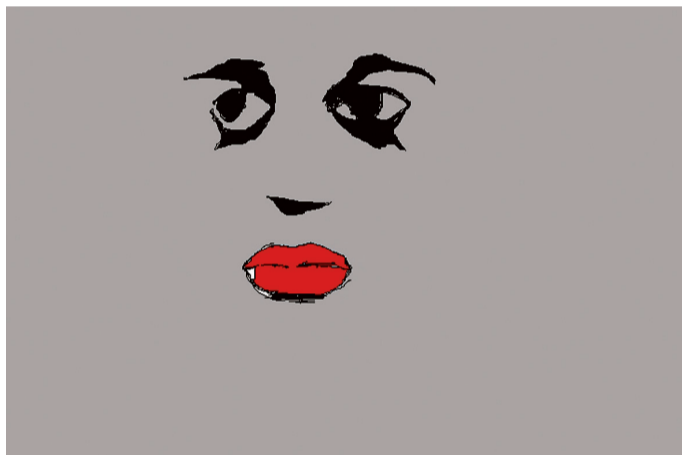
Aljoša Antunac, *Poslije zabave i Neka vrsta ljubavi*; Konzor, Zagreb, 2007.; *Tamo gore, iznad, tamo su šine*; Konzor i Sandorf, Zagreb, 2011.

Sintagmu “kultni autor” (pop)kulturalna je kritika odavno potrošila do besadržajnosti i danas je uglavnom pouzdan signal lijenosti imaginacije onoga tko je koristi; pa opet, kada je riječ o Aljoši Antuncu, teško ju je izbjeći. Sve što ta visokopropusna, naivna metafora traži lako je naći u njegovoj biografiji koja, svedena na nekoliko osnovnih crtica, djeluje poput začudne, akrobatske montaže disparatnih anomalija: Antunac je bio šibenski veteran Domovinskoga rata, u koji je otišao s 24 godine; kasnije, izrazito sklon rubnim životnim iskustvima, alkoholu i narkofiliji, zbog čega je prolazio kroz tretmane oporavljanja i odvikavanja na medicinskim ustanovama i zbog čega je, nesumnjivo, u ljeto 2011. naposljetku i umro, ne napunivši četrdeset i četvrtu godinu; pritom, bio je stalno zaposlen na mjestu informatičara Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, a uz sve je to još i pisao, od sredine devedesetih pa sve do smrti objavljujući kraće proze i prijevode u marginalnim kulturnim časopisima i zbornicima, ali i dovršivši tri nevelika i najvećim dijelom neprimijećena romana.

SUMORNA EVIDENCIJA KOLAPSA I PORAZA

Opus dovoljan da se na njega stabilno osloni teza o “kultnom autoru”: romani su međusobno itekako različiti, ali i čvrsto povezani tematskim preokupacijama društvenom “marginom”, postupcima narativne fragmentacije i, konačno, glavnim likom Olega, dankija i ratnog veterana, izgrađenog na mnoštvu autobiografskih aluzija. Prvi, *Poslije zabave*, objavljen je 2006. kao izdvojeni, samostalno uvezani separat 19. broja časopisa *Libra libera*, da bi godinu kasnije izišao i kao knjiga, u izdanju maloga zagrebačkog nakladnika Konzor. Nelinearne naracije modulirane neprestanim izmjenama pripovjednih lica, stilističke je učinke uvelike temeljio na pomaknutoj, izglobljenoj sintaksi, reduciranoj i ogoljenoj – upečatljivo je, primjerice, Antunčevo dosljedno brisanje pomoćnih glagola – ali, istodobno, kompleksno organiziranoj neusporedivom asocijativnom dinamikom pa smo naposljetku dobili začudan spoj niskoga registra i visoke artifizijnosti, uronjen u jedinstven idiomski leksik.

Konzor iste, 2007. godine objavljuje i drugi roman, *Neka vrsta ljubavi*, nastao paralelno s *Poslije zabave* i posvećen bliskim tematskim preokupacijama, ali prosegom različit, skoro pa suptilno kontrapunktiran prvom: rečenica je tu zauzdanija, “pravilnija”, bliža stilističkim normama književnoga jezičnog standarda; s druge strane, pripovjedni je tok razmravljeniji, konfuzniji, raspršen u eliptičnom nizanju međusobno gotovo nepovezanih epizoda. Konačno, treći je Antunčev roman, *Tamo gore, iznad, tamo su šine*, objavljen posthumno, 2011., kao zajedničko izdanje Konzora i drugog manjeg zagrebačkog nakladnika, Sandorfa. Poetički se dosljedno nastavlja

Aljoša Antunac, crteži

ČINI SE DA JE ANTUNČEV OPUS OSTAO SLIJEPOM PJEGOM SUVREMENOG KNJIŽEVNOG POLJA UPRAVO ZATO ŠTO JE PONUDIO PREVIŠE KRITIČNOSTI, PREVIŠE STVARNOSTI, PREVIŠE OTPORA

na prethodna dva, iako se čini nešto slabijim: možda su uzrok tome ekstenzivniji mikroesejistički zahvati u kojima, primjerice, Antunčeve refleksije o hrvatskoj politici u devedesetima ili sistemskoj kooptaciji ljevice svedene na pseudosubverzivnu ikonografiju majica s amblemskim likom Che Guevare ipak ne dosežu razinu ranijega pripovjednog zamaha. Komentatorska ambicija, uz emocionalnost podignutu za jedan suvišan međuton, ovdje pomalo razblažuje opori diskurs prva dva romana, ali *Tamo gore...* svejedno uspješno zaokružuje trilogiju, uvodeći i neke nove, za razumijevanje autorskoga opusa iznimno značajne motivske sklopove, poput binarne opozicije *surenosa*, odnosno “južnjaka”, i *nortenosa*, odnosno “sjevernjaka”, koja metaforički postaje ključnim etičkim, političkim i svjetonazorskim orijentirima Antunčeva svjetotvorstva.

A svijet koji proizvodi u svojim romanima mračan je i surov, svijet deklasiranih i siromašnih, svijet predgrada i podzemlja; u *Nekoj vrsti ljubavi* jedan od prozih fragmenata čini duga rečenica izgrađena nabravanjem iščašenih zglobova takvoga svijeta, nešto poput sumorne evidencije kolapsa i poraza, rečenica koja funkcionira kao paradigmatičko gusto mjesto motivske kartografije Antunčeva proznog mikrokozmosa pa je vrijedi iscrpnije citirati: “Geto, vrhovi lišća sjajni kao britve, noževi noći, blještava svjetla lunaparka na ulazu, Cigani, Janjevci, lopovi, kurva tetoviranog lica, osvjetljeni prozori na zgradama kao odsjaji tajne, krpanje dostojanstva surovošću, kontejneri, masni šankovi zapišanih birtija, krikovi, pucnjevi u noći, Centar za autizam, pijanci što žicaju pred dućanom, čarobna nedohvatljivost praznine, strah da ne poludiš, zadnja stanica autobusa, otjelovljenje ništavila, blato, asfaltni valovi vibriraju u koljenima, blindirana usamljenost dok zuriš u tupost noći, u sablasne sjene drveća razapetog među zlokobnim kulama betona, crnilo, ne razmišljaš o razlozima, ‘svrha’ je nešto izvan, maloljetni dankiji hodaju na isti način, obredi samoće, kafeni ispljvak vijugav poput spermija dok zaranja u maternicu kanalizacije, bezvoljnost dok se krvave guzice dižeš sa školjke, dok stojiš sabijen slatkastim mirisima gomila, u zoru, s užeglim krutim maslom u korijenu grla, dok razmazuješ ljepljiv znoj dlanova (...)”.

OPASNIJI JEZIK Ako bismo pratili crvenu autorsku nit provučenu kroz sva tri romana, ona bi nas provela kroz iskošenu apartnost pisma, idiosinkratičnu poetičku mikromitologiju, dojam da su na, ukupno,

tek nešto više od tri stotine stranica teksta postavljena neka nova pravila igre, izmišljen drukčiji, opasniji jezik. Ništa neobično, dakle, što je tzv. hrvatska književna scena Antunca zanemarivala jednakom dosljednošću kojom je i on ignorirao nju. I ništa neobično u tome da je “kultni autor”, s druge strane, magnetično privukao vrlo usku skupinu predanih čitatelj(ic)a, u koju se – ako do sada kojim slučajem nije bilo jasno – radosno ubrajam.

A ako postoji razlog da se priču o Aljoši Antuncu započne jednom neinventivnom, izlizanom etiketom – vrlo bezobrazno spram njegova pisanja, koje nije poznavalo otkliznuća linijom manjeg imaginativnog otpora prema općim mjestima simulacije komunikacije – onda se taj razlog sastoji u onom patetičnom, romantičnom prizvuku koji pojam “kultnog” ima: “kultni” su nam autori, tamo negdje od ranih adolescentskih čitalačkih epifanija naovamo, znali zaljuljati okvire percepcije, izmjestiti optiku, smrviti stvarnost. U najnovijoj hrvatskoj književnosti ili, barem, u njenoj medijski prostituiranoj, proznoj dionici, takvih autora kao da više nema i kao da ih niti ne može biti: aktualna tranzicijska, kapitalistička artikulacija književnosti ukinula je, čini se, onu romantiziranu recepcijsku posvećenost piscima pa njihovi tekstovi danas uglavnom medijski cirkuliraju mimo pozornijeg javnog čitanja i interpretacije, negdje između televizijskih top-lista, godišnjih ciklusa bogato sponzoriranih nagrada i kolumnističkih pretapanja simboličkoga kapitala u onaj konkretniji, ekonomski. Na marginama spektakularizirane scene Antunac se, međutim, izborio za status pisca čiji se čitatelji i čije se čitateljice međusobno, kao tajnim znakom, prepoznaju po tome

NIJE TO “HERMETIČNO PISMO”, KAKO BI GA POVRŠNIJA ČITANJA VJEROJATNO O(T) PISALA: TO JE BORBENA TAKTIKA NAGLIH UDARA I BRZIH POVLAČENJA, STRELOVITIH AKCIJA I LUKAVOG KAMUFLIRANJA

što ga vole. U njegovu se opusu stoga, kao u inverznom zrcalnom odrazu, na neki način razotkriva naličje trenutnoga, priručnog kanona suvremene hrvatske proze.

Da bi ovo postalo jasnije, dovoljno je posegnuti za nezgrapnom, ali medijski popularnom sintagmom “stvarnosne književnosti”; pod tom se egidom ovdašnja književnost na prijelazu 20. u 21. stoljeće pseudosubverzivnom gestom emancipirala iz sfere sterilne, nezanimljive visoke kulture jednog temeljno nacionalističkog društva u atraktivnije područje popularnosti, medijske pozornosti i kakve-takve čitanosti. Njezina se politička provokacija, upućena vrijednostima tudmanovskog režima devedesetih, na poetskom planu pritom konstituirala kroz deklarativni raskid s postmodernističkim praksama pisanja. Implicitni se silogizam nove, “buntovničke”, “stvarnosne” književnosti razvijao otprilike ovako: postmodernizam je hermetičan i autoreferencijalan pa stoga nesposoban za društvenu kritičnost; mimetički modeli pisanja, nasuprot njemu, omogućuju beskompromisan obračun s hrvatskim “ovdje i sada”; ako želimo angažiranu, političnu književnost, koja će pljunuti u krivousto lice dominantnoga poretka, naše oružje mora biti realizam, povratak “stvarnosti”.

SINTAKTOSTILISTIČKI VARIJETET

U pogovoru Antunčevu posljednjem romanu *Tamo gore...*, Katarina Peović Vuković ukazuje na opravdanost česte procjene rijetkih kritičkih osvrtu na njegove tekstove, po kojoj je upravo Antunčevo pismo vrlo blisko tako koncipiranoj “stvarnosnosti”. I više od toga: sve ono što se uvriježilo pripisivati “stvarnosnoj” književnosti nalazimo tamo u hipertrofiranju verziji. Antunac piše skoro isključivo o marginalcima: o ratnim veteranima, kurvama, alkosima, dankijima, uličarima, prosjakinjama, dilerima, šankericama. Njegov je autorski vokabular obilježen psovkom, žargonom, dijalektalizmima, to je onaj proverbijalni “jezik ulice”, kojim se potom bljuje žestoka socijalna kritika. Nasilje je ekscitivno: ubojstva, tuče, silovanja, sakaćenja. Nisu rijetki prizori iz rata, kratke, bljeskovite, mučne analepse, ne sasvim jasne i neočekivano umetnute u pripovijest. Poput, primjerice, one iz *Neke vrste ljubavi*: “Samo su ih zaklali, kapetana su ubili prvog, starac, skinuli su mu šljem i njime zдробili lubanju, ta nekakva Dušan silni družba, Srbi su se već danima kurčili na vezi, prestali su mada im je vjerojatno samo dosadilo, kad su začuli zajebano hladan glas: Zaklat ću ti mater, zaklat ću ti babu, zaklat ću ti dijete, zaklat ću ti psa, zaklat ću ti rod i porod, zaklat ću ti sve što poznaš, zaklat ću tebe. Stoka se opila i zalutala, nije im se dalo niti ispivati ih, pičkin dim, ko da tamaniš gušterice. Tad je prvi put pomislio: Isuse, kako sam ja umoran”.

Primjer ratne scene iz romana *Poslije zাবে*, uspoređen s ovim, može jasno pokazati

ranije naznačen sintaktostilistički varijetet Antunčeva pisma: “Koja bi na tebe išla neš je čut. Al ne zna to ovaj, il možebit znade al ga po nagonu stislo za pobjec, nije ušaltan čovac, Kako bilo, jedan prozviždi, drugi zgazi napuvanu plastiku od soka, ono, Dvojni Ce, DUM, finta polijegali, sirotinja novinar iskočio da će ispod krova zglijat, fula prozor i pogodi glavom u beton. Kao tješili ga nešto malo al teško će se taj vraćat. U Vijestima će bit Naši bojovnici ovo ono super. Tamo je stajao kamion i Oleg se pogleda u retrovizor i nekoliko puta prošao je prstima kroz kosu tvrdu od znoja i zemlje. Dok se gledao, tu netko rekao je za vruću Jamničku da ‘isto osvježava’ (srpsko selo i vodu iz bunara prvo su psima dali), takvi su mu izrazi išli na živce. Onda se spustio nazad, odvrnuo bocu Zrinskog i potegao, jučer su razvalili dućan, a hrvatsko selo bilo, prije nego su ovdje upali, zblindaog ga šef i ‘Za dom spremni, Doveđenja’, mislio valjda neće dugo sve to i tutanj u ladovinu dok se ne sredi pa nanovo pazarit, i nije im namjera bila pljačkat: rekli Srbima na vezi o čemu se radi, di bi valjalo ruknut, ‘Okej’ rekli, i trudili se, izbušili sve naokolo, al nikako dućan stuć, dosadilo onda”.

Nasilje, jasno, nije ograničeno na rat – neprestano, primjerice, dolazi u paru s muškoženskim odnosima i sa seksom, ali je i mimo njih neizbježni motiv svakodnevnog života “na ulici”. Antunac, podrazumijeva se, piše izrazito politički nekorektno, bez rodne, nacionalne, rasne ili bilo kakve druge manjinske osjetljivosti. Grupna silovanja, tortura i izvijavljanje nad slabijima, premlaćivanje crnaca, mržnja, nasilje ili, u najboljem slučaju, ismijavanje onoga što je drugo i drukčije lajtmotivi su sva tri romana. Tu sve pršti od golog, brutalnog naturalizma i cijela bi se studija, primjerice, mogla posvetiti tematskom kompleksu korporalnosti u njegovim tekstovima, motivima ranjenih, izmrcvarenih, bolesnih, dekomponiranih tijela: s njih se gule kraste, ona su izbrazdana ožiljcima, luče otrovni heroinski znoj, povraćaju, iskašljavaju krv, pljuju, gule čireve, istiskuju gnoj... Pribrojite tome prizore rata, pribrojite nepregledan niz tipskih urbanih luzera, pribrojite neprestanu afirmaciju anarhoidne individualnosti, pribrojite popkulturne reference na rock i punk, postavite sve u klaustrofobični scenografski labirint haustora, šankova, ovisničkih komuna, trafika, psihijatrijskih ustanova i dobivate, naposljetku, nešto poput foto-robotu dominantne poetske struje u prošlom desetljeću hrvatske proze, nešto poput idealtipa onoga što su kritičarke i kritičari nazvali “stvarnosnom” (ili neorealističkom, kritički mimetičkom...) književnošću.

HIPOKRIZIJA DRUŠTVENE KRITIČNOSTI

Oni koji su Antunca čitali, znaju, naravno, da je ovakav prikaz njegova pisanja neprihvatljivo reduktivan, karikatualan, da zaobilazi sve ono što njegove romane – ili, barem, prva dva – uvodi među značajnije događaje hrvatske književnosti u posljednjih petnaest ili dvadeset godina. Ipak, pitanje ostaje: kako to da je autor kroz čije se pismo tako koncizno i precizno prelamaju dominantne silnice onoga što je u hrvatskoj književnosti u prošlom desetljeću promovirano u poetski *mainstream* ostaje posve neprimijećen i nepoznat? Zašto nije mogao biti inauguriran barem u jednoga od tipskih predstavnika glorificirane “stvarnosne” tendencije? Odgovor na to pitanje ujedno je šifra za prokazivanje hipokrizije navodne društvene kritičnosti popularnijega dijela hrvatske tranzicijske književnosti, ali i njezine recepcije.

Možemo ga postaviti na dvije razine: na jednoj, čini se da je Antunčev opus ostao slijepom pjegom suvremenog književnog polja upravo zato što je ponudio *previše* kritičnosti, *previše* stvarnosti, *previše* otpora; na

neki način, on ocrtava granicu preko koje pisanje u prvom desetljeću dvadesetoga stoljeća tematski i problemski nije moglo prijeći, a da istodobno ne izgubi medijski prihvatljiv lik. Na drugoj razini, stvari vrijedi postaviti dalekosežnije. Moguće je, naime, braniti tezu da se navodni raskid hrvatske proze s postmodernističkim modelom pisanja zbija kroz svojevrsnu komediju zabune, prouzrokovanu tekstocentričnim pristupom kritičarki i kritičara: naime, upravo suprotno proklamiranoj i općeprihvaćenoj slici događanja, tek kada je smatrala da raskida s postmodernizmom, hrvatska je književnost postajala postmodernom. Ali u onom smislu u kojem su postmodernizam tumačili različiti marksistički autori, poput Fredrica Jamesona ili Davida Harveya, u smislu u kojem je on “kulturalna dominantna” kasnokapitalističkog sistema, čije je obrasce hrvatsko društvo baš u to doba preuzelo. Efekt je toga, primjerice, artikulacija književnosti kroz rituale spektakularizacije, koji su cijeli jedan novi naraštaj, ili barem skupinu pisaca, razvikanih FAK-ovaca, po prvi puta okupili oko festivala, a ne oko književnog časopisa, kao što je bio slučaj s “krugovašima”, “razlogovcima” i “kvuorumašima”; ali i zahuktala medijska promocija, konstrukcija malenoga “star-sistema” u estradiziranim kulturnim rubrikama, “premijsna” prodaja novih knjiga pomazanih autora uz novine i slični modeli eksploatacije simboličkoga kapitala, koji su uveli jasnu podjelu na “vidljivi” i “nevidljivi” dio scene, podjelu uspostavljenu iz pozicija tržišne i medijske moći. Neočekivana je potvrda teze o postmodernosti navodno anti-postmodernističke proze činjenica da se FAK raspao u žestokoj polemici oko ocjene pisanja Vedrane Rudan i Arijane Čuline, pri čemu je u prvi plan došlo pitanje nivelacije i relativizacije umjetničkih vrijednosti, a da nitko nije opazio kako je riječ *o par excellence* postmodernističkom problemu. Narativ o “stvarnosnosti” kao ključnom obilježju novoga pisanja pritom je imao ulogu poetskoga mamca na koji su kritičarke i kritičari, nenavikli da književnost čitaju unutar njezina socijalnog i ekonomskog konteksta, lako nasjeli: smatrajući da se književnost napokon okrenula stvarnosti, nisu zapažali da ostaje slijepa za cjelokupnu promjenu paradigme proizvodnje socijalne zbilje, javnoga prostora i umjetničkoga polja, podređenih novoj, kapitalističkoj artikulaciji. O “stvarnosnosti” se, dakle, nikada i nije radilo: ono što je funkcioniralo kao nužni preduvjet mogućnosti sudjelovanja u populariziranju, recepcijski vidljivom dijelu književnoga polja, ono što je trebalo pokazati kao ulaznicu pri pokušaju ulaska na “scenu”, bila je puka *komunikativnost* pisanja, banalna barthesovska “čitljivost” teksta. Antunac u takvom rasporedu snaga nije imao šanse: tamo gdje su “stvarnost” monopolizirali spisateljski simplifikatori, njegova je pozicija nužno ostala na margini.

STRATEGIJA SURENOSA

Da bi se ovakva teza dalje razvijala, neophodno je pružiti detaljniji, razrađeniji prikaz opusa Aljoše Antunca, pažljivo opipati njegovo pisanje, detektirati brojna mjesta distorzije dominantnoga poetskoga modela suvremene hrvatske književnosti, mjesta na kojima se – kako to u već spomenutom tekstu sugerira Katarina Peović Vuković – “stvarnosnost” pojavljuje u paru s “nesnosnošću”, a ispod pokrova “realnosti” pulsira ono lakanovsko nemoguće-Realno. To je zadatak koji nadilazi ambiciju ovoga teksta i treba se nadati da će tek biti ispunjen. Kao kompenzaciju, nudim samo jedan od mogućih smjerova, jedan od putokaza prema čitanju Antunčevih romana u skladu s njihovim temeljnim poetsko-problemskim premisama antagonizma, nasilja, sukoba, mržnje. Ako je, naime, burdjevsko “književno polje” prostor stalne borbe aktera

za pozicije moći, Antunac se u tu unaprijed izgublenu bitku uključio odavno poznatom strategijom slabijih i marginaliziranih, onih koje je u svom posljednjem romanu nazivao *surenosima*, “jušnjacima” (iako taj izraz, jasno, nije imao toliko veze s geografijom koliko se ticao upravo odnosa moći, u kojima su nasuprot *surenosima* uvijek stajali neki snažniji, organiziraniji, discipliniraniji, “normalniji” sjevernjaci, *nortensosi*). Tu bismo strategiju, makar priručno, mogli nazvati “gerilskim pisanjem”.

Jedan se odlomak baš tog, trećeg i posljednjeg romana, može onda unutar ove interpretacijske matrice čitati gotovo kao autopoeitički komentar cjelokupnoga opusa. Riječ je o kraćoj Olegovoj pripovijesti, u kojoj se prisjeća svoga boravka u klinici za odvikavanje od ovisnosti i prepričava specifičnu taktiku izmišljanja/improviziranja novoga jezika, kojim bi pacijenti/zatočenici međusobno komunicirali, tako da ih liječnici ne mogu razumjeti. Odlomak vrijedi citirati u cijelosti, uza sve idiosinkrazije teško razumljive onima koji Antunca do sada nisu čitali:

“Ono, Toni bio komunjaros negdje u Barceloni ili tako nečeg tamo, ne znam sad. I još neki. A dojedan od ovih medicina ekipe znao termine ulice, talijanski bi naslutili jer su skinuli od prethodnih, uglavnom talijanskih komunara. Spanish, o tom tri čiste imali nisu. Kad su lagano počeli i u to ulazit, prešaltali smo stvar na Chicano varijantu. Ne zbog Morgan Joea, što mu stari bio Irac a stara naša, ne znam otkud, i što je tamo u Kaliforniji postrojio Chicano po strukturi Talijana da bi ubrzo postao Caudillo. To su Nortensosi mislili, da se furamo na tamo neke američke pizdarije. Al nije to imalo veze. Zapravo Denisu neki njegovi compadresi, ono, učen svijet, poslali tako nešto nekih papira, šta ja znam, Chicano izraze, da ima mali nečim vrijeme utuć, pokupili učas, znaš ono, uvuče ti se u žile, probribljaš, bitno da te nemreju skontat”.

POLJE ZRAČENJA

“Bitno da te nemreju skontat”: kao da je sav Antunčev autorski napor sažet u tom izrazu. Pišući uvijek o marginalcima, i sam marginalac, pišući o *surenosima*, i sam *surenos*, čini se da je neprestano tražio i invenirao neki šifrirani jezik, prosede tajnih signala, gipku gramatiku partizanske, gerilske komunikacije, koja se mijenjala iz romana u roman samo da bi prenijela uvijek iste poruke. Nije to “hermetično pismo”, kako bi ga površnja čitanja vjerojatno o(t) pisala: to je borbena taktika naglih udara i brzih povlačenja, strelovitih akcija i lukavog kamufliranja. Pismo otpadnika, poraženih, degradiranih. Bogato i divlje, nepredvidivo i neprevodivo pismo. Sve što se Antuncu pripisuje standardnim postupcima književnokritičke taksonomije – svrstavanje njegovih romana u “danki književnost”, ratni roman, neorealizam, urbanu prozu – ne bi, naposljetku, značilo mnogo da očaj i užas margine nije ozračio baš takvim pismom...

Ono što nam preostaje sada, nakon što smo dobili i posljednji njegov roman, jest vraćati se, iznova i iznova, u to polje zračenja: pokušavati dešifrirati jezik na kojem je želio – probao – morao – komunicirati s nama. Pokušavati sačuvati, na rubu onoga što se smatra “književnom scenom”, daleko ispod dosega medijskih radara, kaotične učinke tog jezika decentriranog otpora.

Jezika koji ljulja okvire percepcije. Izmješta optiku. Mrvi stvarnost.

I “znaš ono, uvuče ti se u žile”. ▀

Tekst je prvotno emitiran na 3. programu Hrvatskoga radija, a izići će i u sklopu temata posvećenog Aljoši Antuncu u novom broju časopisa *Libra libera*.

VATRA KAO UNIVERZALNI KULTUROLOŠKI FENOMEN

INTERDISCIPLINARNA STUDIJA UTJECAJNOG ETNOLOGA U KOJOJ SE ISTRAŽUJE ULOGA I VAŽNOST VATRE OD VREMENA KADA JU JE ČOVJEK PRIPITOMIO DO DANAŠNJICE, I KOJA UZ OSTALO SADRŽI I ISCRPAN POPIS GODIŠNJIH SVETKOVINA I OBIČAJA PALJENJA VATRI DILJEM EUROPE

NADA KUJUNDŽIĆ

Govorenje o vatri doima se istovremeno i neopisivo jednostavnim i neizrecivo teškim. S njezinom ulogom i svojstvima u pravilu se upoznajemo već u ranom djetinjstvu, uglavnom kroz prokušanu "pec-pec" metodu, da ne spominjem vječne slovarice koje slovo V redovito popraćaju slikom razigranog plamena. S druge strane, pitam se je li fenomen koji je toliko dugo i u tolikoj mjeri dio ljudske povijesti i civilizacije, koji je, da se poslužim jednim od citata koji prate tekst Branka Đakovića, imao dalekosežne posljedice i uzrokovao najveće promjene u životu čovječanstva, uopće moguće u cijelosti zahvatiti? Nije li svaki diskurs o vatri nužno i neizbježno fragmentaran, tek komadić slagalice, kako kaže sam Đaković. Te neizbježne nedorečenosti, itekako je svjestan i autor *Igara oko vatre*; iako mu je cilj zahvatiti odabrani problem u što većoj mjeri, sagledati ga sa što više raznolikih stajališta te ponuditi što više postojećih spoznaja i mogućih objašnjenja, on neprestano naglašava kako je njegov trud donekle uzaludan, ako već ne nedovršiv, onda barem teško dovršiv (o čemu, na kraju krajeva, svjedoči i ponešto skromno označavanje studije kao *priloga* etnološkim istraživanjima o vatri). Iz interdisciplinarnih perspektive etnologije, povijesti kulture i kulturne antropologije, autor, inače izvanredni profesor na Odsjeku za etnologiju zagrebačkog Filozofskog fakulteta i jedan od vodećih etnologa u nas, istražuje ulogu i značaj vatre od, kako stoji na koricama knjige, "trenutka kada ju je čovjek 'pripitomio' do danas", pri čemu se posebna pozornost posvećuje ulozi vatre u tzv. "socijalnoj evoluciji ljudskog roda". Iako je studija u svojoj osnovi više (sve)obuhvatnog i preglednog karaktera, primarno područje autorova interesa ipak leži u uporabi i simbolici vatre u raznim obredima i običajima u toku (liturgijske) godine.

POLIVALENTNOST I MULTIDISCIPLINARNOST Vlastitu metodologiju Đaković u više navrata uspoređuje sa slagalicom: širok interdisciplinarni okvir objedinjuje velik broj različitih "pravaca, sustava, interpretativnih modela i teorijsko-metodoloških orijentacija i paradigmi", sve s ciljem što boljeg upoznavanja i "osvjetljavanja" središnjeg predmeta interesa, odnosa čovjeka i vatre. Takva odluka i ne iznenađuje imamo li na umu izuzetnu kompleksnost i širinu odabranog istraživačkog polja, na kojemu se konstantno "isprepleću povijesne činjenice s mitskim matricama i tijekovima svijesti, gdje svjetonazorski, magijski, inkantacijski, religijski, znanstveni i ini aspekti čine jedinstven kontinuum sličnosti i razlika u vremenu i prostoru". Vatra je, reći će Đaković, "univerzalan kulturni fenomen" te kao takva nužno iziskuje polivalentan i multidisciplinarn pristup. Uz (s obzirom na znanstvenu granu kojom se autor profesionalno bavi, očekivan)

etnološko-antropološki pristup, Đaković poseže i za teorijsko-metodološkim lećama povijesti, teorije kulture, sociologije, komparativne mitologije i religije itd. Čini se kako dugotrajna i intenzivna ukorijenjenost središnjeg fenomena u razvoju civilizacije i čovječanstva općenito onemogućava bilo kakav drugačiji pristup: na kraju krajeva, svaka iole sveobuhvatnija studija o vatri nužno bi morala zahvaćati kompletnu ljudsku povijest, sve kulture i religije, kao i većinu ljudskih djelatnosti, od onih proizvođačkih i manualnih, do raznih grana umjetnosti koje su inspiraciju često puta crpile upravo iz raznih plamenova, požara i iskri, kako zbiljskih, tako i metaforičkih.

Raznolikost znanstvenih pristupa reflektira se pomoću diskurzivne pa čak i medijske raznolikosti. Sam je tekst tako popraćen narodnim poslovicama, filozofskim, književnim i inim citatima, svi dakako na temu vatre. Dodajmo tomu i bogatstvo slikovnih priloga (fotografije u boji, crteži, zemljovid, grafikoni itd.), i dobivamo spretan i nadasve sretan spoj informativnosti i vizualne atraktivnosti. Nažalost, privlačan dizajn i slikovno bogatstvo nužno utječu i na cijenu pa će se za naše prilike (pre)visokih 220 kuna vjerojatno negativno odraziti na broj potencijalnih kupaca.

Branko Đaković: *Igre oko vatre. Prilog etnološkim istraživanjima o vatri*; Meridijani, Samobor, 2011.

GODIŠNJE VATRE Vatra pripada među simbolički najblijenije prirodne elemente: po frekventnosti se osobito ističe "plamen" ili "buktinja" znanja, što ne treba čuditi imamo li na umu da je mitski Prometej ljudima osim vatre donio i brojne korisne spoznaje o svijetu oko njih. Prema Đakoviću, vatra je "preputna

suprotnosti", ona je i nebeska i zemaljska, i sveta i profana, rajska i paklena, i Eros i Thanatos, kreacija i destrukcija. Nadalje, pripitomljavanje vatre često se navodi kao ključan korak od barbarstva ka civilizaciji, budući da se vatra pokazala kao neprocjenjivi saveznik u borbi protiv gladi, elementarnih nepogoda, neprijatelja i sl. Kako ističe Birket-Smith čija je izreka navodno i "rasplamsala" Đakovićev interes za izučavanje vatre, "vlast nad vatrom ugaoni je kamen svake kulture". Autor prikazuje i propitkuje brojne postojeće teorije o porijeklu vatre, kao i niz problema i kontroverzi oko datiranja čovjekova ovladavanja vatrom. Tu je i iscrpan pregled relevantnih studija o vatri, poput Frazerova *Mita o porijeklu vatre* i Bachelardove *Psihoanalize vatre*. Osim iscrpnog pogleda u povijest vatre i razmišljanja o vatri, Đaković razmatra njezinu ulogu i manifestacije u suvremenom svijetu. Današnjem čovjeku čiji život olakšavaju (da ne kažem, omogućavaju) nevidljivi valovi, elektronski signali i slične čestice koje život znače, a koji "pravi" plamen vida tek na malom ekranu ili kakvom prvomajskom roštilju, lako se može učiniti kako u njegovom životu vatra gotovo da i ne igra nikakvu ulogu. No što je, pita se autor, s bengalkama, lomačama (praksa spaljivanja nepodobnih ili "opasnih" knjiga još uvijek, nažalost, nije iščezla), žeravicama, bakljama ili vatrometima? Naposljetku, relativno recentne prakse obnavljanja, a nerijetko i transformiranja starijih i/ili zamrlih obreda vatre u promotivne i turističke svrhe nameću se kao novo i intrigantno područje interesa za buduće istraživače.

Središnji dio *Igara oko vatre* predstavlja iscrpan popis godišnjih svetkovina vatre i običaja paljenja obrednih vatri diljem Europe: korizmene, uskrсне, prvomajske, ljetne solsticijske vatre, Halloween vatre, vatre koje se pale sredinom zime, vatre iz potrebe, itd. Autor zasebno razmatra svaku od godišnjih vatri, objašnjavajući pri tom tko i na koji način pali vatru, odakle potječe i što označava sam čin paljenja vatre, a što razne popratne aktivnosti vezane uz plamen, poput pečenja kolača, spaljivanja lutaka ili skakanja preko vatre. Podaci koje autor navodi i tumači najvećim su dijelom prikupljeni još pedesetih godina prošloga stoljeća, u sklopu najavljenog projekta Etnološkog atlasa Jugoslavije (koji je pak trebao biti uključen u Etnološki atlas Europe). Uz "klasičnu" analizu građe prikupljene u čak 2 437 sela s područja bivše Jugoslavije, autor donosi i velik broj tablica i analitičkih karata. Spomenimo još i vrijedan dodatak knjizi u vidu izvornih upitnica korištenih u sklopu terenskog istraživanja za Etnološki atlas Jugoslavije. Uključivanje ovakve vrste arhivske građe, uglavnom slabo poznate (a nerijetko i slabo dostupne) široj javnosti svakako treba pozdraviti.

Analizu prikupljenih podataka, karata i tablica autor koristi i kako bi istaknuo

DANAŠNJEM ČOVJEKU ČIJI ŽIVOT OLAKŠAVAJU NEVIDLJIVI VALOVI, ELEKTRONSKI SIGNALI I SLIČNE ČESTICE KOJE ŽIVOT ZNAČE, A KOJI "PRAVI" PLAMEN VIDA TEK NA EKRANU ILI PRVOMAJSKOM ROŠTILJU, LAKO SE MOŽE UČINITI KAKO U NJEGOVOM ŽIVOTU VATRA NE IGRA NIKAKVU ULOGU. NO ŠTO JE, PITA SE AUTOR, S BENGALKAMA, LOMAČAMA, ŽERAVICAMA, BAKLJAMA ILI VATROMETIMA?

važnost i vrijednost ovakve vrste istraživanja te upozorio na njegovu nedovršenost (sugerirajući, možda, potrebu za njegovom revitalizacijom).

Iako će *Igre oko vatre* zacijelo pronaći svoje mjesto na popisima ispitne literature, a možda se i prometnuti u neku vrst nezabilazne "početnice" za buduće etnologe, kulturne antropologe i ine stručnjake, nipošto nije riječ o "klasičnom", suhoparnom udžbeniku uz kakve mnogi od nas vezuju uglavnom loše uspomene. Naprotiv, riječ je o zanimljivoj i poticajnoj studiji koja će zacijelo raspirati plam čitateljske znatiželje. ■

HEINRICH BÖLL STIFTUNG

GEF GREEN EUROPEAN FOUNDATION

2012 GREEN ACADEMY VIS 28.8. - 2.9.2012

FUTURE OF THE COMMONS IN EUROPE

COMMON FUTURE OF EUROPE

Poziv za prijave
Call for Applications

ZELENA AKADEMIJA

ZELENA AKCIJA FRIENDS OF THE EARTH CROATIA

SUBVERSIVE FORUM

With financial support of the European Parliament

OPEN SOCIETY FOUNDATIONS

Nacionalna zaklada za razvoj civilnoga društva

ZAJEDNIČKA BUDUĆNOST EUROPE – BUDUĆNOST ZAJEDNIČKIH DOBARA U EUROPI

Vis, Hrvatska – 28.8. - 2.9. 2012.

Evropa danas stoji na rubu svoje neizvjesne budućnosti. Kriza se razotkriva na raznolike načine, od duboke financijske krize do radikalne erozije socijalne države i zaštite ljudskih prava. Paradigma razvoja koja se prikazivala solidnom osnovom samo prije nekoliko godina sada se rastače, dok se prirodni resursi potrebni za njeno održavanje rapidno smanjuju. Države su nerijetko udaljene od građana, potisnute od strane korporativnog globalnog poretka ili zatočenice korumpiranih elita. Takve okolnosti pozivaju na akciju širom Evrope koja bi ne samo izazvala aroganciju elita i njihove politike isključivosti već i predložila nova institucionalna rješenja za produblivanje demokratskog upravljanja i povećanje socijalne jednakosti.

Iz tog razloga ovogodišnji program Zelene Akademije u fokusu ima "zajednička dobra" kao novu interpretativnu paradigmu za povećanje demokratske kontrole i postizanje većeg stupnja jednakosti zagovarajući novu vrst politike na osnovama praksi zajedničkog upravljanja. U sjećanju ekoloških zahtjeva, krize demokracije, rastućih nejednakosti i novih privrednih izazova, zajednička dobra su mogući teren za istraživanje 'nove politike'. Zelena Akademija stoga poziva na su-oblikovanje i su-stvaranje narativa o zajedničkim dobrima kroz izravni angažman teoretičara, istraživača, praktičara i aktivista u Evropi. Jezik zajedničkih dobara sadrži emancipatorni potencijal zadržavanja izvan dihotomije države i tržišta na polju urbanog razvoja, obrazovnog sustava ili regulacije Interneta.

Prakticiranjem tog jezika sudionice i sudionici ovogodišnje Akademije ući će u proces oblikovanja politike koja odgovara na pitanja budućnosti, utemeljene u zajedničkoj brizi za demokraciju, socijalnu jednakost i održivost koja će se postaviti naspram napredujuće komodifikacije resursa, privatizacije javne sfere i socijalnih usluga. Takvim procesima potrebno se suprostaviti i ovogodišnja Zelena Akademija u svom fokusu istraživat će mogućnosti za takav društveni, stručni i politički angažman u regiji.

Rastući broj grassroots inicijativa i novih društvenih pokreta širom Evrope pokazuje da je moguće redefiniirati granice privatnog, javnog i zajedničkog i mapirati novi politički teren u borbi za transformaciju političkih i socijalnih odnosa u Evropi. Program Zelene Akademije stoga ne samo da želi ponuditi rječnik za imenovanje pogrešaka otimanja zajedničkih resursa i javnih službi već i ohrabriti aktere koji žele raditi na institucionalnoj i društvenoj inovaciji. Program će se usmjeriti na zajedničku vježbu istraživanja alternativnih razvojnih scenarija ali i na politike isključivosti širom Evrope sa ciljem formuliranja mogućih modela participatornog upravljanja koji mogu zaštititi resurse i službe od različitih otvorenih ili skrivenih formi otimanja.

Više o detaljima programa i mogućnostima prijave vidjeti na www.boell.hr

Zelenu Akademija je program koji je pokrenuo zagrebački ured Heinrich Böll Stiftung, a ove godine ostvaruje se u suradnji sa Green European Foundation, Open Society Foundations i Nacionalnom zakladom za razvoj civilnog društva uz podršku Europskog parlamenta. U provedbi programa sudjeluju i domaći partneri poput Zelene Akcije, Zagreb Subversive Foruma i H-Alter-a te brojni stručnjaci i aktivisti.

Programski odbor Zelene Akademije čine Jagoda Munić, Srećko Horvat, Danijela Dolenc, Srđan Dvornik, Tin Gazivoda i Vedran Horvat.

ŽIVOT KNJIGA

DOK PAKIRAM KNJIGE SVOGA PUNCA

JAMES WOOD

“No, rekao je, upravo su naši najveći projekti ti koji najočitije odaju razmjjer naše nesigurnosti.”

— W.G. Sebald, *Austerlitz*

Česta 12D, sjeverno od Utice, južno od Fort Druma i Kartage prolazi kroz siromašne dijelove države New York. Vozeći kroz raštrkane gradove uz ovu cestu, prolazite pokraj napuštenih farmi i auto-prikolica u kojima žive ljudi. Svako toliko novi silos, sjajeći poput ulaštenog kroma daje naslutiti nečiji novi početak, ili samo dolazak velikih agro-biznisa u ove krajeve. Krahan nekadašnjeg prosperiteta snažno se osjeća u zraku. Dobro, vozaču koji samo prolazi ovim krajem bez zaustavljanja taj krahan se ne čini toliko impresivnim, ali se svejedno osjeća.

DOĆI U POSJED NEKE KNJIGE NIJE SAMO ZNAČILO DOĆI U POSJED ZNANJA, NEGO I NEŠTO SLIČNO VLASNIČKIM PRAVIMA NAD KOMADOM ZEMLJE: KUPOVINOM KNJIGE ZNANJE JE POSTALO VIDLJIVO MJESTO

POLICE NIJEMIH KNJIGA U Talcotvilleu, primjer tog izgubljenog prosperiteta vidljiv je s glavne ceste – velika, lijepa, kamena kuća s bijelim, dvoetažnim trijemom. Kuća bi se svakako mogla opisati kao neobična, i po svojoj veličini, i po udaljenosti od ceste. No, dugo vremena je bila neobična zbog onog što je u njoj – pažljivo osmišljena osobna knjižnica Edmunda Wilsona, koja je sadržavala na tisuće naslova među kojima su se mogla naći i rijetka izdanja iz stručne literature. Krajem 18. stoljeća kuću je sagradila obitelj Talcott, obitelj Wilsonove prabake. To je bilo mjesto u koje je ovaj književni kritičar najradije svraćao pod stare dane, iako nikad bez komplikacija. U djelu *Upstate* (“sjeverno”, op. prev.) u kojem opisuje svoj život, Wilson s ljubavlju opisuje ovaj kraj, doduše uz stalno prigovaranje u maniri “čangizavog starca”, kako je teško naći dobar restoran, a još teže društvo intelektualca. “Na neki način, oduvijek je bilo napušteno”, piše o svom imanju gdje je i umro jednog lipanjskog jutra 1972.

Nekoć sam prolazio kraj kuće Edmunda Wilsona vozeći u Kanadu, u posjet ženinih roditeljima. Iako je zapravo bila u pristojnom stanju, kuća se uvijek činila potpuno zatvorenom, zakucanom, zaboravljenom, a pošto je ignorira i nova cesta, čini se da je zaborav njezina definitivna sudbina. Zamišljao sam knjižnicu koja se nalazila unutra, police i police elokventnih, nijemih knjiga, koje propadaju kao napuštena, trula žetva papira, a njihovi antički, klasični autori pogledavajući se zbunjeno sliježu ramenima pred klasičarskim imenima gradova države New York: Rome, Troy, Ithaca, Syracuse.

Punac mi je preminuo prošle godine pa smo supruga i ja odlučili isprazniti njihovu kuću i pripremiti je za prodaju jer joj je sad i majka u lošem zdravstvenom stanju. Opet smo prošli kraj Wilsonove kuće, i ja sam po tko zna koji put razmišljao o dugovječnosti tišine u kojoj žive njegove knjige, i o bezvrijednosti takve knjižnice, koja proizlazi iz njezine nefunkcionalnosti – bespotrebno je posthumno ostavljena svijetu koji je ne koristi. Znao sam da nas u Kanadi čeka enigma ostavštine koja se broji u oko četiri tisuće knjiga moga punca, koje žive sličan, uspavan, život, u velikoj viktorijanskoj kući usred prostranih, ravnih polja ruralnog Ontaria. Odlučili smo uzeti oko sto naslova sa sobom u Boston, jer smo izračunali da ih otprilike toliko možemo udomiti. Ali što s ostalima?

BIZNISMEN S INSTINKTOM NOMADA Francois-Michel Messud, otac moje supruge, bio je kompliciran, težak, briljantan čovjek. Rodio se u Francuskoj, a rano djetinjstvo proveo nomadski, u Bejrutu, Istanbulu i Solunu, prije nego što se obitelj trajnije skrasila u Alžiru. Početkom pedesetih došao je u Ameriku kao jedan od prvih Fulbrightovih stipendista, i ostao na postdiplomskom studiju Blisko-istočnih studija. Oženio je Margaret Riches iz Toronta, i mladi je par prvih nekoliko zajedničkih godina proveo u Cambridgeu, državi Massachusetts gdje je on započeo doktorski program iz Turskih politika. Pola godine su proveli u Ankari, za vrijeme njegova istraživanja, što je bilo iskustvo kojeg su se rado i često sjećali. (Moja punica koja je živjela samo u Kanadi, i nikada do tada nije vidjela ni more, pisala je oduševljena pisma svojim roditeljima u Toronto, o životu u Turskoj po kojoj je hodala razrogačenih očiju i upijala svaki detalj). Naposljetku je napustio doktorski program i bacio se u biznis. Pretpostavljam da je tome presudila tjeskoba od neizvjesnosti koju je nosila akademska budućnost, ali i zbog patrijarhalnog mazohizma. Po prirodi nije bio biznismen, i cijeloga života je zadržao instinkte nomada i učenjaka. Razmišljao je kao svjetski čovjek, ali nije bio naklonjen književnosti ili glazbi. Zanimala su ga društva, korijeni, egzodusi, putovanja, jezici. Lakše je bilo diviti mu se nego voljeti ga, barem meni, a malo sam ga se i bojao.

Obrazovan u strogom francuskom sustavu, dijete ekonomski depriviranih tridesetih i četrdesetih godina (sjeća se Jacquesa Derridae iz svog razreda u srednjoj školi u Alžiru: “Nije bio baš dobar učenik.”), na trenutke je znao biti maliciozan sugovornik postavljajući zamke vječitih protu-pitanja u stalnom pokušaju pronalaska trivijalne mane ili slabosti u argumentu svog sugovornika. Iza šest popodne, kada su se u kući počeli ispijati kokteli, postajalo bi posebno opasno i čovjek je morao biti oprezniji nego inače ne bi li rekao nešto što će se njemu učiniti kao posebna glupost na koju će se do kraja večeri vraćati. Ne znati točno tko su bili Feničani, ne znati odakle su došli i kada je njihovo društvo bilo na vrhuncu, ne znati imena dviju najpoznatijih džamija u Istanbulu, ili povijest građanskog rata u Libanonu, ili etničku strukturu Balkana, ne znati tko je rekao “Čuvaj se Danajaca i kad darove nose”, krivo izgovoriti francusku poslovicu (ili u krivom kontekstu), ili pohvaliti pisca Brucea Chatwina¹ (“Ja bih mogao raditi to što radi taj čovječuljak, putovati i pisati o putovanjima”, jednom mi je rekao), značilo je otvoreno izazivati njegov prezir.

Bio sam zahvalan što nisam njegov sin; njegov muški autoritet ulijevao mi je tjeskobu koja mi je bila posve nepoznata u odnosu s vlastitim ocem. Taj osjećaj koji sam imao pred njim me u isti mah impresionirao i otuđivao od njega. Jednom, nedugo nakon vjenčanja moje supruge i mene, nakon što sam u Francuskoj bio proveo nekoliko mjeseci, bili smo na večeri i netko je pohvalio moje napredovanje u izgovoru. Svi su se složili. Osim njega – “Ne razumijem zbog čega bih te trebao pohvaliti? Nezamjetno si napredovao i pred tobom je još dug put”. Znao sam da će to reći, mrzio sam ga zbog toga, i u sebi se slagao s njim.

PRIVILEGIRAN, RANJEN, NEUSIDREN Volio je pričavati kako mu je američki cimer rekao, kad je stigao iz Francuske u Amherst College, kako neće nikada savršeno ovladati engleskim jezikom. “Do Božića sam tečno pričao.” Ne znam je li izmislio ovu priču, ali istina je da mu je engleski bio savršen, bez naznaka francuskog naglaska. Osjetljivo uho moglo je prepoznati natruhe stranog naglaska jedino u izgovoru nekoliko riječi, poput riječi *tongue* koju je izgovarao kao *tong*. Njegovao je nabokovljansku ljubav stranca prema engleskim igrama riječima – svaki put bi ga iznova fascinirala činjenica da se nadbiskup anglikanske crkve službeno zove Glavni Primat Engleske te bi ga “zapravo trebali zvati Glavnom Čimpanzom”.

Plemena i društva su ga zanimala jer je i sam odrastao u plemenu koje je ostavio ne bi li postao pripadnikom društva, a na kraju nije pripadao niti jednoj od ove dvije

kategorije. Njegovo pleme bili su alžirski Francuzi, *les pieds noirs* (“crna stopala”, op. prev.), europski kolonizatori koji su počeli dolaziti u Alžir sredinom 19. stoljeća i pobjegli u masovnom zbjegu krajem alžirskog rata za nezavisnost, 1962. godine. Poput većine crnotabanaša nikada se ponovo nije vratio u zemlju svoga djetinjstva, tako da je Alžir (zapravo i cijela frankofona sjeverna Afrika) postalo mjesto koje je zauvijek izgubio i koje je posjećivao samo u mašti. Francuska, koja je predstavljala širu ideju doma, bila je za njega, kao i za većinu kolonizatora-povratnika, mjesto u kojem se osjećao kao kod kuće, ali ne sasvim. Iako mu se sestra skrasila u gradu Toulunu, nikada se nije posebice zanimalo za tu zemlju, i bio je operiran od tipične francuske sklonosti maničnog iskazivanja superiornosti, što je bilo dosta osvježavajuće. Tako da je, umjesto da se skrasi u matici-domovini, došao u Ameriku, gdje je proveo većinu odraslog života. No, nije bio posebno agiln imigrant, niti zainteresiran za demokraciju. Jednom kad je popustila inicijalna euforija oko Fulbrighta i studiranja, skrasio se u ulogu otuđenog Europljanina u Americi. Iako je proveo većinu života u Americi, radio ovdje (doduše za francusko poduzeće), plaćao poreze, čitao *The New York Review of Books*, kupovao majice i donje rublje u dućanu Brooks Brothers i pratio postavu njujorškog muzeja Metropolitan, nije bio Amerikanac. Iz godine u godinu američko društvo ga je sve više začuđivalo i iritiralo – vulgarnosti banaliziranja demokracije koje ili samo rutinski nerviraju prosječnog visokoobrazovanog Amerikanca, ili ih otpiše kao cijenu koja se mora platiti za vitalnost i dinamiku demokratskog poretka, njega su posve izludivale. Tako da je plutao iznad te američke svakodnevnice, privilegiran, ranjen, neusidren.

PUTOVANJA I ČITANJE Najvažnija knjiga u njegovoj radnoj sobi vjerojatno je bio ogroman atlas, uvijek širom otvoren na drvenom postolju čije bi stranice okretao po cijeli dan. Često bi ga zatekli za tom katedrom na kojoj je atlas stajao kako marljivo proučava dio svijeta koji ga je taj dan ili mjesec posebno zanimalo. Putovanja i čitanje omogućili su mu da prikupi malenu knjižnicu vlastita iskustva. Svako putovanje (u Egipat, Grčku, Indoneziju, Peru, Maroko, Burmu, Indiju, Rusiju) bilo je pažljivo pripremljeno unaprijed, a poslije arhivirano (obično posao njegove supruge) u obliku foto-albuma: tu su bile slike zgrada i gradova; piramide, hramovi, džamije, ulice, antički stupovi, ruševine.

Čitao je na isti način na koji se pripremao za putovanja, kao vojska koja troši svoje zalihe što više napreduje, prikupljajući sve naslove o nekoj temi. Netko se jednom našalio na račun nemilosrdne ustrajnosti Edmunda Wilsona, jer je Wilson rekao da kad piše esej o nekome, on si zapravo “krči put kroz opus tog pisca”. Moj punac nije bio baš takav (za početak, nikad nije ništa napisao) i, što je više stario i postajao opterećeniji poslom, kupovao je više knjiga nego što ih je mogao pročitati. No između njega i Wilsona postojala je slična žed za znanjem. Doći u posjed neke knjige nije samo značilo doći u posjed znanja, nego i nešto slično vlasničkim pravima nad komadom zemlje: kupovinom knjige znanje je postalo vidljivo mjesto. Njegova neposredna okolina, američka ili kanadska, nije ga uopće zanimala. Nisam ga nikada čuo da s oduševljenjem govori o Manhattanu, na primjer. Ali, Alhambra iz 1492., ili Solun njegova ranog djetinjstva (veliki centar sefardskih Židova prije Drugog svjetskog rata, u kojem su izlazile novine na hebrejskom pismu, kojih se jasno sjećao), ili Konstantinopol kasnog Bizanta su za njega predstavljali... što točno? Da kažem da su ta mjesta za njega bila “živa” (uobičajeni klišeji) opisalo bi ga kao većeg akademika ili samo osobu s puno više imaginacije, nego što ju je on zapravo posjedovao. Točnije bi bilo reći da su ta mjesta za njega bila stvarne činjenice, na način na koji to Manhattan, Toronto ili čak Pariz nisu nikada postali.

A opet, nije imao s kim razgovarati o stvarima koje su ga zanimale, niti je znao kako razmijeniti priče. Provodio je vrijeme među biznismenima, a ne učenjacima.

PRIVATNE BIBLIOTEKE
UVIJEK SU PARADOKSALNE
– POSJEDUJU OSOBNOST
KOLEKCIONARA, A U ISTO
VRIJEME SU IDEAL-TIP ZNANJA
KOJE JE UVIJEK BEZ OSOBNOSTI
JER JE ZNANJE UNIVERZALNO,
APSTRAKTNO I TOLIKO VEĆE
OD JEDNOG INDIVIDUALNOG
ŽIVOTA

Rijetko je pozivao ljude na večeru, a i kad jest, obično je samo on dominirao razgovorom i upadao u duge monologe. Razbacivao se znanjem na način koji je predstavljao izazov za sugovornika, a ne kao poziv na razgovor, osobito ako bi se netko usudio postaviti potpitanje ili proturječiti mu. Tako da je stjecanje knjiga za njega bio način samoobrane, kao da na sebe stavlja što više slojeva odjeće da ga štite od propuha egzila.

NAŠE SU BIBLIOTEKE PAMETNIJE OD NAS Privatne biblioteke uvijek su paradoksalne – posjeduju osobnost kolekcionara, a u isto vrijeme su ideal-tip znanja koje je uvijek bez osobnosti jer je znanje univerzalno, apstraktno i toliko veće od jednog individualnog života. Susan Sontag mi je jednom rekla kako su njezini eseji puno inteligentniji od nje same jer se toliko namučila oko svakog, i pisala ih po nekoliko mjeseci. Ja sam umjesto odgovora promumljao nešto banalno kako se kritičar zapravo oblikuje i obrazuje u procesu stalnog rada u javnosti, a ne toliko rigoroznim proučavanjem neke teme, na što je ona poludjela. Pokazujući prema svojoj ogromnoj kućnoj knjižnici iziritirano je odgovorila: "Nisam tako mislila. Ja sam pročitala sve ove knjige". Nisam joj vjerovao, jer mislim da nitko na svijetu nije pročitao sve knjige iz svoje zbirke, i učinila mi se tvrdoglavom pošto nije željela shvatiti što sam pod time mislio, a želio sam reći da je upravo poput njezinih eseja i njezina osobna knjižnica pametnija od nje.

Da su naše biblioteke pametnije od nas samih se u potpunosti moglo primijeniti na knjižnicu moga punca, koja za razliku od Wilsonove ili od Susan Sontag nije bila i radno mjesto, svakodnevno upotrebljavano, već nedovoljno iskorištena kolekcija jednog zaposlenog uma. Želja moga punca da nauči sve što se o jednoj temi može naučiti, njegova potreba da obide oko svake teme puni krug tako što će kupiti sve knjige o tome i onda ih lijepo složiti na policu, predstavljala je ideal, jednu vrst apstraktno utopije, obnovljenu zemlju zaštićenu od opasnosti naglih političkih ili drugih promjena. Dugačka polica pažljivo izabranih, briljantnih knjiga, svih posvećenih jednom predmetu, najbolji je mogući život za neku temu. Nabrojiti ću pola jedne od dviju polica posvećenih Burmi: Melford E. Spiro, *Rodbinske veze i brak u Burmi*; E.R. Leach, *Politički sistemi kontinentalne Burme*; Harriet O'Brien, *Zaboravljena zemlja: ponovno otkrivajući Burmu*; Victor B. Lieberman, *Administrativni ciklusi Burme: anarhija i osvajanja, 1580.-1760.*; Bernard Ferguson, *Povratak u Burmu*; Sir J. George Scott, *Burma i još dalje*; Emma Larkin, *Potraga za Georgeom Orwellom u Burmi*; Michael W. Charney, *Povijest moderne Burme*.

A, evo i nekoliko naslova s tri police posvećene isključivo judaizmu i židovstvu: David Vital, *Odvojeni ljudi: Židovi u Europi 1789.-1939.*; Judith Friedlander, *Vilna na Seini: židovski intelektualci u Francuskoj nakon 1968.*; Marc Saperstein, *Trenuci krize u židovsko-kršćanskim odnosima*; Salo W. Baron, *Ruski Židov pod carevima i sovjeticima*; Léon Bloy, *Spasenje za Židove*; ur. Henry Méchoulan, *Židovi Španjolske: povijest dijaspora*.

Da ne govorim o tri ili četiri stotine knjiga o Bizantskom carstvu, i vjerojatno duplo toliko o svemu što se ticalo islama ili bliskoistočnih studija.

NITKO NE ŽELI STARE KNJIGE Prvih par dana u Kanadi sam proveo kategorizirajući naslove iz bliskoistočne riznice, u nadi da ih nećemo morati razdvajati i da ćemo ih moći možda predati nekoj javnoj knjižnici, fakultetu, sveučilištu, školi, možda čak džamiji ili medresi. Knjižničar zadužen za islamska pitanja sa sveučilišta McGill nam se smilovao te je pristao doći i pregledati fond. To se pokazalo sporim, zamršenim poslom koji je zahtijevao veliku

koncentraciju – prebrojao je pedeset i osam knjiga samo o Egiptu, od prvog izdanja *Arapskog osvajanja Egipta i posljednjih trideset godina rimske vladavine* Alfreda J. Butlera iz 1902. do pisama Florence Nightingale s njezinih putovanja po Nilu i memoara Tahe Hussein *Egipatsko djetinjstvo*, kairsko izdanje iz 1929.

Brzo se pokazalo da nitko zapravo ne želi gomilu jako starih knjiga. Na e-mailove koje sam razaslao lokalnim fakultetima nitko mi nije odgovorio. Netko nam je rekao da je u Alberti izgorjela gradska knjižnica i da su u potrazi za donacijama knjiga. Bio sam im spreman poslati na stotine naslova, ali njihova web stranica specificirala je da žele knjige objavljene samo u posljednje dvije godine, što je u našem slučaju isključivalo gotovo sve. Najbliži veći grad, Kingston, bio je poznat po antikvarijatima pa sam nazvao jednu od ovih knjižara. Da li bi vlasnik došao do kuće na selu, oko četrdeset minuta vožnje, da pregleda dobro ušćuvanu knjižnicu od nekoliko tisuća naslova? Čovjek je bio pun sućuti, ali nije nas baš ohrabrio. Nekoć je bilo dvanaest antikvarijata u gradu (od oko 160 tisuća ljudi, s okolicom, op. prev.), danas ih je četiri. "Imali bismo mjesto za pohranu knjiga, ali nemamo novca da ih kupimo. Dućan iza ugla ima novca, ali nema gdje da ih spremi. Ovog su se ljeta na tržištu pojavile barem tri velika privatna fundusa. Tako da se bojim da mi se ne isplati dolaziti do vas i pregledavati četiri tisuće knjiga." Na kraju razgovora nije mi bilo više jasno tko tješi koga.

Sreća nam se par puta ipak ukazala. Trgovac rijetkim knjigama, koji vodi vlastitu internet-tvrtku došao je i napunio svoj Volvo do kraja. Nekoliko dana kasnije, engleski bibliofil koji predaje filozofiju na Sveučilištu Queen's uradio je isto. Uživao sam u njihovom očitom uzbuđenju, iako ojađen što knjižnica neće ostati netaknuta, već se malo po malo osipa. Jer u bilo kojoj privatnoj knjižnici jedna knjiga sama po sebi nema veliku vrijednost – tek zbirka ili veća kolekcija znači nešto. Drugim riječima, razdvojena od svoje obitelji svaka knjiga za sebe ništa ne govori o ukusu i osobnosti prvotnog kolekcionaru, već postaje značajna samo kao totalitet osobe koja je knjigu napisala. Krasna knjiga *Meka: književna povijest islamske svete zemlje* velikog stručnjaka njujorškog sveučilišta F. E. Petersa ništa ne govori o mom puncu, osim da ju je kupio (sudeći prema njezinoj savršenoj očuvanosti, nije s njom radio ništa više nakon što ju je kupio), već predstavlja život-u-malom, u ovom slučaju profesora Petersa. Tako da su naše kolekcije knjiga, naše osobne knjižnice poput nekih slika – što se više približavate platnu vidite samo sitne tragove kista i komadiće boje.

PUŠKIN, ADORNO, MONTAIGNE Razmišljajući na ovaj način, učinilo mi se tada da naše biblioteke o nama ne govore ama baš ništa. Svaka cigla u zidu jedne knjižnice je tek posuđena – ta na svijetu je na tisuće ljudi koji posjeduju tu istu knjigu F. E. Petersa. Da me netko uveo u knjižnicu Edmunda Wilsona u Talcotvilleu, da li bih znao da je baš njegova, a ne knjižnica Alfreda Kazina² ili F. W. Dupeea³? Često steknemo poštovanje za zbirku knjiga tek nakon što saznamo kome pripada, kao što se divimo stopalo poznatog baletana ili očima slavnog filozofa. U Puškinovoj knjižnici bilo je oko tisuću naslova na stranim jezicima. Urednica publikacije *Puškin o književnosti* uredno nabraja sve knjige koje nisu bile na ruskom, od Balzaca i Stendhala do Shakespearea i Voltairea. Puna samopouzdanja kaže da "se puno može naučiti o čovjeku iz njegovog izbora knjiga", ali onda si skače u usta i priznaje da je Puškin, poput većine Rusa koji su čitali knjige u to doba čitao isključivo na francuskom. "Stari klasici, Biblija, Dante, Machiavelli, Luther, Shakespeare, Leibnitz, Byron... svi su se čitali na francuskom." Zvuči kao knjižnica bilo kojeg ruskog erudita iz 1930-ih; kao lista naslova koju je Puškin davao za čitanje romantičnom junaku svoga doba, Evgeniju Onjeginu. Ali što je posebno puškinovsko u ovoj zbirci naslova i što nam njegova kolekcija govori o njemu?

Theodor Adorno u svom eseju *O popularnoj glazbi* omalovažava način na koji, kad čujemo popularan hit, mislimo da se pjesma obraća nama, da pripada nama ("To je naša stvar, koja je svirala prvi put kad smo se poljubili..."), dok je prava istina da to "naizgled izolirano, individualno iskustvo neke pjesme" dijelimo s milijunima drugih tako da se slušatelj zapravo "osjeća sigurnim kao dio velikog broja ljudi koji su pjesmu već čuli i koji su zaslužni da ona ima takvu reputaciju". Snob Adorno misli da je to svojatanje pjesme velika iluzija. Ali, u digitalnom dobu, zasigurno tretiramo klasičnu glazbu na isti način na koji se poklonici u Adornovom primjeru odnose prema pop hitovima. I kako sad ne reći da su osobne knjižnice, barem na jedan način, išta manje od takve iste obmane? Nije li privatna knjižnica jednostavno univerzalno nasljeđe koje se pretvara da preslikava osobnost pojedinca?

Adorno je mrzio način na koji kapitalizam i njegova produžena ruka koju je nazivao industrijom kulture pretvara netaktilne stvari poput umjetničkih djela u stvari. Ali ne možemo pobjeći od činjenice da su knjige definitivno stvari. Sortirajući punčeve knjige, šokiralo me koliko sam se brzo otudio od njih, od njihove materijalnosti. Malo po malo, počeo sam osjećati prezir prema tom čovjeku i njegovoj ovisnosti i oholosti u posjedovanju stvari. Svako toliko, kćeri su ga preklinjale da "učini nešto" s knjigama dok je živ. Željale su reći: "Mi ih ne možemo uzeti". Iako ih je vrlo dobro razumio, ništa nije poduzeo oko toga te se ubrzo naše spremanje knjiga ni po čemu nije razlikovalo od pospremanja fotografija, CD-a ili njegovih košulja. Premda je moj zadatak bio jednostavan za razliku od zadatka moje tugom preplavljene supruge, odlučio sam tada da se ovo neće dogoditi mojoj djeci. Kako li su jasno zazvučale Montaigneove riječi: "Želim da me smrt nađe dok sadim kupus, bezbrižnog prema opasnosti smrti i s još manje brige za taj nezavršeni vrt".

PRONADENE BILJEŠKE Prisjetio sam se nesreće koja je zadesila kritičara i profesora Franka Kermodea prije nekoliko godina. Prilikom selidbe stavio je svoje najvrjednije knjige (beletristiku, poeziju, potpisana prva izdanja) u kutije ispred kuće, na cesti. Odvoz smeća je pokupio knjige u tih par trenutaka kad ga nije bilo, ostavljajući Franku Kermodeu samo teoriju suvremene književnosti. Kad sam je prvi put čuo, priča me bila užasna. Danas mi se čini divnom. Da te netko samo tako olakša tereta, ostavljajući tvoje nasljednike bezbrižnima! Napoljetku, mogu li zaista ustrajati u tvrdnji da moja zbirka knjiga, poslagana po policama kao lažni dokaz uspjeha (netko tko se ne zamara knjigama ili kulturom sigurno me ima svako pravo pitati: "Jesi li stvarno pročitao sve ove knjige?") govori mojoj djeci išta više od moje puno manje zbirke razglednica ili fotografija? (Rad W. G. Sebald istražuje paradoks permanentnosti: jedna jedina fotografija sobe ispunjene knjigama mogla bi jednako značiti vlasniku tih knjiga nego knjige same.)

Što sam više vremena proveo među knjigama svoga punca, sve više mi se činilo da ga te knjige skrivaju, a ne razotkrivaju, kao neki nerazumljivi mauzolej s vijencem od riječi. Njegovo alžirsko djetinjstvo, njegove intelektualne ambicije pa averzija prema toj ambiciji koja je rezultirala bijegom u potjeru za zaradom, njegova izolacija i otuđenje u Americi, njegova samouvjerenost i stidljivost, njegova nasilnost i tjeskoba, piće i bijes i strast i konformizam biznisa u koji je pobjegao pod pritiskom, drugih ili sebe: naravno, generaliziram, tisuće njegovih knjiga, brižljivo sistematiziranih i spremljenih, jesu ocrtavale njegov život, ali nisu govorile ništa o nijansama njegove ličnosti koju sam sad ukratko opisao. Knjige su nekako umanjile sjećanje na njega umjesto da ga učine prisutnijim, kao da šapću: "Kakva je mala, mala stvar jedan ljudski život, sa svim svojim besmislenim, kratkoročnim, napornim projektima". Sve ruševine šapću nam istu stvar, no mi smo i dalje ustrajni u tome da knjige nisu arheološki ostaci, da nisu antički stupovi načeti vremenom.

Jedan od velikih projekata moga punca koji nikad nije zaživio ispao je iz knjige grčke povijesti. List papira sa zabilješkama ispisanim njegovim urednim rukopisom. Datum je 2. siječnja 1995., a bilješke su bile priprema za put u Grčku: "Povijest antičke Grčke. Jean Hatzfeld i Andre Aymard, N.Y., Norton, 1966." Ispod ove bilješke pisalo je na engleskom:

Grci se uspostavljaju tijekom drugog tisućljeća prije Krista: Grčka, Crno more, Mala Azija, otoci, južna Italija.

Isti jezik i tradicija, ali vrlo različito društvo. *Hellas* = kultura, civilizacija. (Riječ "Heleni" se ne pojavljuje prije 800. godine. p. K. Riječ "grčko" su izmislili Rimljani.)

Geografski izgled zemlje između Grčke i zapadne Male Azije: more je nastalo razdvajanjem tla usred erozije koje je razlomilo kontinent novije formacije i čija je struktura bila vrlo komplicirana: fjordovi, duboki zaljevi, planine, otoci, poluotoci.

I tako dalje, sve do kraja stranice. S druge je strane skicirao antičku Grčku i zapadnu Malu Aziju (današnja Turska).

Ovo je bio cijeli njegov svijet, s jedne strane Mediteransko more, s druge Egejsko; Istok i Zapad. Obilježio je najpoznatija mjesta i zaokružio ih: azijske Aeoliju, Lyciu, Troju, Phyruiju, a s grčke zaboravljena, ukleta, romantična imena gradova Iliyrie, Elise, Attice, Argolisa i Arcadie. ▣

Bilješke:

- 1 Engleski pisac i putopisac, preminuo 1989. godine, nagrađen za djelo *On the Black Hill*.
- 2 Pisac i kritičar, njujorški Židov, rođen 1915. u Brooklynu.
- 3 Slavni američki književni kritičar, rođen 1904. u Chicagu, do smrti emeritus na Columbia University.

NOGA FILOGOGA

ARISTOFAN NA MRTVOM KANALU

DVOJA SU GOLEMA VRATA GOLEMOG SKLADIŠTA ŠIROM OTVORENA. KROZ NJIH SE VIDE GALEBOVI KAKO SPORO PROLIJEĆU I BARKE NA KOJIMA SE OBITELJI VRAĆAJU S CJELODNEVNOG KUPANJA. NEDJELJA JE, SUNCE ZALAZI, RIJEKA JE NADREALNO PUSTA. U REFLEKTORIMA OSVIJETLJENOM MRAKU SKLADIŠTA, U MIRISU PRAŠINE I DRVA, U POLUKRUGU NA PET-ŠEST REDOVA DRVENIH KLUPA, NIJE ČITAV GRAD; TU JE MOŽDA OSAMDESETAK LJUDI KOJI SU SVOJU NEDJELJU, UMJESTO PRED TELEVIZOROM, KRAJ ROŠTILJA ILI NA PLAŽI, ODLUČILI ZAVRŠITI U KAZALIŠTU. PRED NAS ISTRČAVAJU GLUMICE U CRNIM TRIKOIMA.

NEVEN JOVANOVIĆ

Predstava kreće. Sjedimo okruženi svima iz *file*, na mjestu na kojem naša obitelj sjedi već generacijama: tu sam i ja sjedio s djedom i ocem, kao što sada sjedi moj sin. Lastavice brbljaju visoko nad nama, svečana su odijela već lagano zaprljana pro-livenim vinom i sokom žrtvene pečenke, proljetni vjetrić puše od mora, obronci se nježno zelene. Slijeva sjedi susjed kovač, zdesna susjed platnar; cijeli je grad u kazalištu. Duboko dolje, dva glumca izlaze na scenu, sapleću se o vlastite noge poput klunova; iz nižih redova odmah nam prenose koji je onaj u crvenom, koji u zelenom. A što se igra? Ona Aristofanova komedija o kojoj se pričalo cijele zime.

SKLADIŠTE 41 Zapravo nisam u Periklovoj Ateni petog stoljeća prije nove ere; zapravo se nalazim u Skladištu 41 riječkoga Porto Baroša, nekoliko blokova ispod HNK Ivana pl. Zajca, na koncu Mrtvog kanala. Dvoja su golema vrata golemog skladišta širom otvorena, kroz njih se vide galebovi kako sporo prolijeću, barke na kojima se obitelji vraćaju s cjelodnevnog kupanja. Nedjelja je, sunce zalazi, Rijeka je bila nadrealno pusta. Oko mene, u reflektorima osvjetljenom mraku skladišta, u mirisu prašine i drva (skladište je krcato paletama za prijevoz tereta), u polukrugu na pet-šest redova drvenih klupa, nije čitav grad; tu je možda osamdesetak ljudi koji su svoju nedjelju, umjesto pred televizorom, kraj roštilja ili na plaži, odlučili završiti u kazalištu. Nalijevo mala bina rock-banda; njima nasuprot, visoko na paletama, violinistica u crvenoj haljini. Pred nas istrčavaju glumice u crnim trikoima.

Ono što povezuje Rijeku lipnja 2012. s Atenom travnja 414. p. n. e. jest Aristofan. Predstava koja počinje u oba su slučaja Aristofanove *Ptice*.

DVOSTRUKA EKSPOZICIJA Kazališna kritika ima obavezu procijeniti neku predstavu u njezinim vlastitim okvirima; kritičar može govoriti što se od komada moglo napraviti, ali osnovni je zadatak izvijestiti što predstava jest – što je htjela, i koliko joj je to uspjelo. Srećom, nemam obavezu pisati kritiku; o *Pticama*, predstavi koja je istovremeno i studentska produkcija prve generacije poslijediplomskog specijalističkog studija "Gluma, mediji, kultura" Sveučilišta u Rijeci (predstavu je dramaturški obradio voditelj studija, Rade Šerbedžija), kritičarski ćete referat čitati drugdje. Ja sam se u gledalištu našao igrom slučaja – i sa sobom sam iz Skladišta 41 ponio ne jedan, već najmanje dva kazališna događaja, najmanje dvostruko eksponiranu fotografiju: riječka studentska izvedba koju sam gledao u filološkoj je glavi neodvojiva od one Aristofanove antičke, one kojoj su svi gledaoci i izvođači mrtvi barem dvadeset četiri stoljeća.

TKO SMO I ŠTO SMO Ono što na impresivan način igra za riječke *Ptice* jest, kao što slutite, prostor: to lučko skladište, ta vrata koja se otvaraju na more i gomile industrijskog otpada, taj sanjiv mediteranski suton koji se tijekom komada pretvara u mrak. Radi se o svijetu posebnom, arhitekturno i prostorno drugačijem od svakodnevice, kao što je drugačiji bio i Dionizov teatar antičke Atene. No, atenski je teatar bio prostor i svet, i javan (po završetku festivala ondje su se održavale skupštine građana); Skladište 41 krajnje je svjetovno – prostor svijeta rada, ne svetosti – i, zapravo, privatno: u obične je dane nezaposlenima ulaz onamo zabranjen.

I publike su različite. Prvu je izvedbu Aristofanovih *Ptica* gledala "cijela Atena" (zapravo, otprilike svaki deseti od 150.000 punopravnih atenskih građana), kao dio vjerskog festivala Dionizija, priredbe slične proslavi Tijelova, sv. Duje ili sv. Vida, sa svim manifestacijama od procesije do "vašara". Bila je to, dakle, spektakularna manifestacija onoga "tko smo i što smo" (same su *Ptice* izvedene na vrhuncu atenskoga samopouzdanja, u drugoj godini Sicilske ekspedicije, suludo odvažnog pomorskog napada Atene na najveće i najbogatije središte grčke civilizacije, 850 kilometara preko mora). Riječka je izvedba, kojoj smo svi prisustvovali kao privatne osobe, izvan bilo kakvog gradskoga rituala, i privukla je jedva pola promila stanovnika Rijeke. Te *Ptice*, mada su bile na svoj način spektakularne (o tome više kasnije), kao svojevrsan ispit zrelosti potvrdile su prvenstveno identitet *izvođača* – studija i studenata.

BRODOGRADNJA, ODGOJ, KLE-VETNIŠTVO Aristofanov komad otvaraju dva starčića; umorni od demokratskih procedura (koje su u Ateni neraskidivo povezane sa sudstvom: "svaki čovjek atenski po sudovima cvrči cijelog vijeka svog"), oni su odlučili potražiti sretniji grad; u razgovoru s mitskim kraljem-pticom, Terejem-pupavcem, dolaze na ideju da taj savršeni grad osnuju ptice, u zraku. Ideja se, zahvaljujući koru ptica, brzo obistinila. Ptičji grad začas potvrdi i svoju nadmoć nad ljudima i bogovima (zbog blokade zračnog prostora bogovi su ostali bez hrane, dima žrtava paljenica), te starčić-protagonist, po imenu Pisteter (Nagovoridrug), trijumfira, ženeći se djevojkom Vladom ("što upravlja i strašnom munjom Zeusovom, i svime drugim: donošenjem odluka, i zakonima, brodogradnjom, odgojem, i klevetništvom, porezima, plaćama").

Većine tog materijala – Pistetera i njegova para, Euelpida, Tereja-pupavca, mnoštva drugih epizoda i epizodnih uloga – u riječkim *Pticama* nema. Okvirna je priča o dva građana-apatrida zamijenjena pričom o jednoj studentici (autor je priče Nikola Petković). Na početku komada ona nekamo neodlučno žuri, spominje bolonjsku reformu

i Aristofanove *Ptice* u kojima mora glumiti; kasnije, u sredini izvedbe – na mjestu gdje u grčkoj komediji dolazi parabaza, razbijanje scenske iluzije izravnim obraćanjem kora publici – saznajemo da je toj studentici dosta studija (studira grčki) i neimaštine, da sanja o zanimanju stjuardese u inozemnoj avio-kompaniji (kor izvodi pantomimu stjuardesa). Na kraju čitavog komada ispostavlja se da je studenticu na semaforu (na kojem je stajala na početku komada) pregazio terenac čiji se vozač, zahvaljujući vezama, izvukao nekažnjeno.

OKRET KOTAČA Ovakva preoblika Aristofanova predložka omogućava da glavnu ulogu u predstavi preuzme kor ptica, ansambl osam studentica (Martina Biljan, Dina Dehni Sow, Jelena Graovac, Denis Kirinčić, Valentina Lončarić, Jelena Mesar, Nina Sabo, Marina Stanger) koje koncentrirano, energično i srčano, fizički i plesno savršeno uvježbane i bezrezervno predane, izvode ono što je u riječkoj predstavi priča o pobuni ptica protiv bogova.

Ondje gdje je Aristofanov kor impresionirao Atenjane kostimografskom raskoši (svaki od dvadeset i četiri člana izvornoga kora bio je kostimiran u pticu drugačije vrste), riječki studentski ansambl, u kojem svaka glumica nosi varijantu neutralnog crnog trikoa, impresionira energijom tjelesnosti. Vatromet iznenađenja čuva se za drugi dio riječkih *Ptica*, gdje se, neočekivano, uprizoruje *ljudska* revolucija (aludiranje na studentske prosvjede i direktnu demokraciju ispalo je pomalo cinično): kroz golema vrata, uz zaglušujuću *rock* uživo, u prostor skladišta ulazi povorka mladih prosvjednika-alternativaca – sjedaju po paletama i zajedno s korom ptica održavaju nešto nalik na plenum – ali onuda ulazi i Zetorov traktor kojim upravlja Zeus (Nebojša Zelić), generički Političar U Odijelu, urlajući na megafon generičko-sarkastične parola; visoko iza razbijenih prozora, s platforme prikvačene za dizalicu, Zeusa slavi (ili mu se ruga) Prometej-Damir Urban. Onda Zeus ustrijeli Prometeja, i uspostava ptičje nebeske države pokazuje se kao još jedan u nizu "sjaši Kurta da uzjaši Murta" okreta kotača.

TRAKTOR ZETOR Urban-Prometej na pozornicu je izašao još u osvit revolucije, sakriven (posve sukladno Aristofanovu tekstu) suncobranom. Trenutak u kojem se Prometej otkriva kao Urban – glas je zvučao poznato, ali nismo mu vidjeli lice dok nije maknuo suncobran; tada su njegovu ekscentričnu javnu osobu, od prstenova u nosu i čelave glave do suknje, u trenu prepoznali svi u gledalištu – može se shvatiti kao marketinški "štos"; ali i kao jedan od nekoliko istinski aristofanovskih trenutaka komada. Atička je komedija, naime, s gradom u kojem je izvedena bila vezana poput prsta i

nokta: Atenjani su pred Atenjanima izvodili ono što je Atenjanin o njima napisao. I lokalni političari i lokalni *oridini* sa scene su prozivani i prani, nemilosrdno, *ad hominem*, pod punim imenom; igralo se na lokalne fore, lokalne tračeve, lokalne efemernosti.

Elementi takve tijesne veze Rijeke i *Ptica* priredeni su prostorom igranja (kao i, recimo, Zetorovim traktorom koji pripada voznom parku Luke Rijeka). Veza nije, međutim, podržana tekstem koji je glumcima dan. U Skladištu 41, u ustima energičnih glumica, Aristofan Mladena Škiljana, usprkos kraćenjima, zvučao je odviše formalno i komplicirano. Pritom je najbolnja točka predstave bila akustika: ječnost je prostora dikciju kora (mada svi govore posve složno) izobličila do nerazumljivosti.

Neiskorištene su ostale mogućnosti izbora ptica za kor (modernim urbanim žiteljima Aristofanovi jarebica, lještarka, vodomar, sjenica, sova naprosto nisu *mimski* razumljivi, a ansamblu nije palo na pamet da neku od ptica zamijeni galebom, karakterističnijim i prepoznatljivijim za naš stereotip mora i lučkoga grada) i potencijal muškog šovinizma u ženskoj izvedbi (kad ptice – kod Aristofana redom muški izvođači – lascivno vrijeđaju božicu Iridu). Veza grada i komada jest ostvarena dodanom pričom o poginuloj studentici, ali ta je priča opet uobličena u privatnu tragediju, događaj je političan i politiziran (motivom anonimnog, a nedodirljivog moćnika u terencu) tek do razine tabloidnosti.

LOKALNO I KLASIČNO Tako se, bez obzira na srčanu izvedbu i živu igru kora riječkih *Ptica*, bez obzira na niz dobrih scenskih ideja, veza lokalnog i klasičnog, veza Aristofana i Rijeke u svoj svojoj višeznačnosti i intrigantnosti mogla naslutiti tek u trenutku Urbanova razotkrivanja. Odnosno: da *nije bilo* tog razotkrivanja, da Urban nije igrao u predstavi (da nije igrao samog sebe), ja o vezi lokalnog i klasičnog ne bih ni razmišljao – kao što nisu razmišljali moji pratioci, koji su odlično osjetili energiju i kompetenciju izvođača, ali im nije bilo sasvim jasno o čemu se radi. Ovakvo, posve nekritično i neproverljivo, iz Skladišta 41 izašao sam noseći sa sobom dvostruko eksponiranu fotografiju: Aristofana koji je na Mrtvom kanalu bio, i onoga koji je ondje mogao biti. ■

i barovima na istoj lokaciji. Neka od već odavno potvrđenih zvučnih imena koja stižu u kolovozu u Šibenik su The xx, Friendly Fires, The Horrors, The Ting Tings, The Notwist, Digitalism, Swans. The xx je bend osnovan još 2005. u Londonu, no prvi debi album naziva *XX* koji su snimili u garaži i sami producirali izdaju tek 2009. Album je osvojio kritičare, ali i prestižnu britansku glazbenu nagradu Mercury Prize za najbolji britanski i irski album. Drugi album ovog benda pod nazivom *Coexist* izlazi u rujnu ove godine. Friendly Fires engleski je trojac čiju se glazbu može opisati kao spoj bezbrižne indietronike, blještavog electra, ili pak raskošnog disco-punka, dok petoricu

Britanaca iz The Horrors zajedno drži ljubav prema proučavanju garažnog rocka, new wave i post punk scene te imenima kao što su Bauhaus, Joy Division i My Bloody Valentine. The Horrors su u zadnjih pet godina nastupali na svim važnijim festivalima i na turnejama s bendovima kao što su Crystal Castles, Arctic Monkeys i Florence and The Machine. Vlasnici su tri hvaljena albuma, od kojih je zadnji, pod nazivom *Skying*, izašao 2011. dok je prethodni zauzeo prvo mjesto na NME-jevoj ljestvici najboljih albuma za 2009. godinu. Electro i dance pop duo The Ting Tings osnovan je 2004. u Salfordu, u okolini Manchestera, a čine ga vokalistica, gitaristica i basistica Katie White i bubnjar i pjevač Jules De Marino. Ovaj prpošni mančesterski duo, najpoznatiji je po svom zaraznom prvom singleu *That's Not My Name*, a proslavio se, što posebno veseli, i sjajnim festivalskim nastupima. Bend The Notwist na njemačkoj je glazbenoj sceni još od 1989. i od tada do danas prošli su kroz

nekoliko glazbenih faza. Dok je njihov zvuk na početku bio bliži hardcore izričaju ili metalu, s vremenom su se približili izričaju koji se može opisati kao elektroničke balade praćene prodornim gitarama, dubokim basovima i brojnim efektima. Do sada su izdali šest LP-ja, a dobro su poznati zagrebačkoj publici gdje su održali nekoliko koncerata, od čega zadnji 2007. godine. Digitalism su Jens "Jence" Mølle i İsmail "İsi" Tüfekçi koji svoje pjesme opisuju kao jednostavna poglavlja u složenom romanu o ljudskoj interakciji i privlačenju, u kojem interpunkciju čine iskrivljene linije basa i pulsirajući ritmovi. Swans je kulturni bend tekstopisca i multi-instrumentalista Michaela Gira, osnovani su u New Yorku 1982. godine, pod utjecajem britanskog post punka i njujorškog no wavea. Njihov početni zvuk bio je mračan i težak, obilježen ritmičkom monotonijom i gitarističkom brutalnošću, dok su na kasnijim albumima nagovijestili začetak post-rocka. Nakon 13 godina stanke, Gira je 2010. odlučio revitalizirati Swanse izdavanjem hvaljenog novog albuma *My Father Will Guide Me Up A Rope To The Sky*. Osim ovih bendova neka od novije potvrđenih imena su i Thievery Corporation, njujorški garage-punk-blues trojac The Jon Spencer Blues Explosion, elektronički duo iz Londona Groove Armada nazvan po londonskoj diskoteci iz 70-ih, engleski indie rock bend s dosad tri objavljena albuma Wild Beasts, instrumentalni post-rock i math rock bend iz Sheffielda 65daysofstatic, poznati i kao 65dos, 65days ili samo 65... Iz regije će na Terraneu svirati Goribor, jedan od najperspektivnijih alternativnih rock sastava na području bivše Jugoslavije, folk rock i balkan punk bend Cinkuši te Vuneny, Žoambo Žoet Workestra.

OD ANTIGONE DO ANGELE MERKEL: POLITIČKI TEATAR, TEATRALNA POLITIKA

"Manjak novca je tek jedan od problema ujedinjene Evrope", stoji u najavi ovogodišnje Pjace od filozofa koja će se od 11. do

13. kolovoza održati u Kotoru u Crnoj Gori. "Nedostatak demokratskog legitimiteta Evropske unije je notoran: pomenimo samo da se Evropska komisija, koja praktično funkcioniše kao Vlada EU, ne bira na izborima. Ili da je Evropska centralna banka od decembra prošle godine oslobodila 1000 milijardi eura za spas bankarskog sektora, dok istovremeno svugdje svedočimo 'merama štednje'. Vodeći ljudi današnje Evrope (Monti, Draghi, Papademos) dolaze upravo iz bankarskog sektora (Goldman Sachs). Referendumi se otkazuju, ili ako se slučajno odabere kriva odluka, onda se, kao u Irskoj, ponavljaju dok se ne donese prava. U takvoj situaciji, je li demokratska politika tek teatar, tek uprizorenje. Da li današnji lideri tek glumataju demokratiju? U takvoj situaciji, pravo pitanje nije da li umjetnost još ima sposobnost intervencije u stvarnost, već: da li u svijetu kojim suvereno vlada kapital, svijetu neprekinutog umiranja politike, politička intervencija još uvijek može nešto promijeniti?" Ovdje naznačene teme predstavljaju okosnicu rasprave ovogodišnje Pjace od filozofa čiji je glavni gost Antonio Negri, jedan od najznačajnijih intelektualaca suvremene kritičke misli, aktivist, ali u posljednje vrijeme i kazališni redatelj. Osim predavanja koje će Negri održati prvi dan festivala, na programu Pjace od filozofa odigrat će se i dva Negrijeva politička kazališna komada. Na programu je i okrugli stol "Teatar demokracije – Was will Europa (Što želi Evropa)?" čiji su sudionici Srećko Horvat, Bojan Baća i Ankica Čarkardić. ■

NA NASLOVNOJ STRANICI: MARINA JUKIĆ, HAVE A NICE SUMMER!

"Draži hrvatske obale ne sastoje se samo od soba za deset eura, čekanja u redu za tuširanje i morske rekvizite. Nemojte se odupirati bombastičnim reklamama koje nude 'obilje' po 'povoljnim' cijenama. U potpunosti izležavanje na plaži bogatom univerzalnom gastro ponudom i prepustite se valu masovnog turizma."

MARINA JUKIĆ
Studentica dizajna, odrasla na Makarskoj rivijeri, oblikovala je naslovnice pod utjecajem tamošnje vizualne kulture. Osim što se zanima za stvarno stanje vizualne kulture u Hrvatskoj, bavi se i ilustracijom, fotografijom, videom i interaktivnim dizajnom.

EUROZINE

Zarež je član mreže Eurozine, koja povezuje preko 80 europskih kulturnih časopisa.
www.eurozine.com

zarež, dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva
Vodnikova 17, HR-10000 Zagreb,
tel: +385 1 4855 449, 4855 451
fax: +385 1 4813 572
e-mail: zarež@zg.htnet.hr
web: www.zarež.hr

uredništvo prima
pon-pet 10-14h

nakladnik
Druga strana d.o.o.

za nakladnika
Zoran Roško

glavni urednik
Boris Postnikov

zamjenici glavnog urednika
Nataša Govedić, Srećko Horvat i Marko Pogačar

izvršni urednik
Nenad Perković

poslovna tajnica
Dijana Cepić

uredništvo
Dario Grgić, Hana Jušić, Silva Kalčić, Katarina Luketić, Suzana Marjanić, Trpimir Matasović, Jelena Ostojić, Srećko Pulig, Zoran Roško i Gioia-Ana Ulrich

dizajn
Ira Payer, Tina Ivezić

lektura
Darko Milošić

prijelom i priprema za tisak
Davor Millašinčić

tisak
Tiskara Zagreb d.o.o.

Tiskanje ovog broja omogućili su:

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
Ured za kulturu Grada Zagreba

Sljedeći broj Zareza izlazi 13. rujna 2012. godine.

MARINA JUKIĆ, HAVE A NICE SUMMER!